

02 ▸ 2020

Andersland

A man in a dark sweater and pants walks down a hallway. The walls are covered in large, abstract, expressive brushstrokes in shades of orange, yellow, and black. The floor is highly reflective, creating a clear mirror image of the man and the surrounding artwork. The perspective is from behind the man, looking down the length of the hallway.

ONGELIJKHEID:
ARM EN RIJK

idealenfabriek

UTOPISCHE IDEALEN WIJZEN DE WEG

WELKOM BIJ DE IDEALENFABRIEK

Thema: Ongelijkheid: Arm en Rijk

Welkom bij Andersland, het tijdschrift van de Idealenfabriek. Dit nummer staat in het teken van onze tweede reeks, met als thema Ongelijkheid: Arm en Rijk.

Uit *Welvaart in Nederland 2019* (CBS) blijkt dat de koopkracht in 2017 minder toenam dan in de drie jaren ervoor, het risico op (langdurige) armoede steeg, en het consumentenvertrouwen vanaf eind 2018 begon te dalen. Tegelijkertijd was er een stijging van het vermogen van huishoudens, kwamen er meer miljonairs en meer mensen met een topinkomen van minstens een ton. De vermogensongelijkheid nam af, nadat deze tijdens de crisis voortdurend steeg, en in vergelijking met andere EU-lidstaten kent Nederland relatief weinig inkomensverschillen. Armoede en rijkdom zijn niet los van elkaar te zien: rijk of arm ben je voornamelijk in vergelijking tot een ander, buiten het idee van het inkomen dat nodig is voor een minimale standaard van leven. Geld, inkomen en bezit zijn zaken waar iedereen mee te maken heeft, en die een grote invloed hebben op hoe je dagelijks leven eruit ziet.

Bij het samenstellen van deze *Andersland* en de bijbehorende avonden realiseerden we ons eens te meer dat armoede en ongelijkheid

in inkomen en bezit met ontzettend veel factoren samenhangen. Niet alleen op het individuele niveau, wanneer je kijkt naar de directe oorzaken waardoor iemand in armoede terecht komt, maar ook op macro-niveau – ongelijkheid tussen individuen is niet los te zien van grotere maatschappelijke verschillen op basis van bijvoorbeeld afkomst, gender-identiteit of opleidingsniveau, en ook niet van beleid dat te maken heeft met onderwijs, woonruimte of sociale voorzieningen.

In dat licht zoomen we in deze *Andersland* in en uit in onze artikelen. Grootschalige systemische ongelijkheid komt aan bod, en mogelijke oplossingen daarvoor: zoals het belang van Europese samenwerking bij het zeker stellen van economische stabiliteit in ons land, of manieren waarop de overheid meer solidair kan zijn in haar beleid. Maar we verliezen het kleinschalige, het individu zelf, niet uit het oog. Er is dus ook ruimte gemaakt voor persoonlijke verhalen, zoals de fotoserie *Vergeten Voordeuren* van Laisa Maria. We vinden het belangrijk dat we bij de discussies die gaan over mathematische ongelijkheidsberekeningen en over de statistiek rondom armoede en rijkdom de mens zelf niet vergeten.

Inhoud

02

Ongelijkheid: Arm en Rijk

AGENDA

Waar en wanneer vinden de Idealenfabriek-avonden binnen het thema Ongelijkheid: Arm en Rijk plaats?

DE IDEALENFABRIEK

Cijfers

Economische begrippen:

Hoe zat het ook alweer?

Loek Dijkman

Bezit en Inkomen

Anthony Atkinson

Ongelijkheid in de Wereld

Uit: Ongelijkheid, Wat kunnen we eraan doen?

Anthony Atkinson

15 voorstellen om de ongelijkheid terug te dringen

Vergeten Voordeuren

“We komen elke maand 264 euro tekort”

Ingrid Robeyns en Dick Timmer

Rijkdom als maatschappelijk probleem

Coen Teulings

In het gevecht tussen populist en anti-globalisten wint uiteindelijk het redelijke compromis

6	Schrijverscollectief Kantlijn	72
	Malou van Hintum	76
	We zijn volledig blind geworden voor context	
	Antoon Vandevelde	88
8	Moeten we ongelijkheid wel bestrijden?	
10	Amma Asante	100
	Een overheid die mensen weer op weg helpt en niet de afgrond instort	
12	Vergeten Voordeuren	110
	“Maandenlang had ik geen gas”	
22	Kees Vuyk	122
	Oude en Nieuwe Ongelijkheid: Over het failliet van het verheffingsideaal	
32	Branko Milanovic	132
	10 korte bespiegelingen over inkomens-ongelijkheid en globalisering	
36	Michèle Lamont	142
	“We kunnen niet meer doen alsof onze samenleving homogeen is”	
42	Maarten Boudry	150
	De obsessie met ongelijkheid	
56	Vergeten Voordeuren	162
	“Mijn huisbaas was jarenlang mijn toeslagpartner zonder dat ik dat wist”	

Moderne armoede	168
Armoede in Rotterdam in de jaren '80	

Sendhil Mullainathan en Eldar Shafir	174
Schaarste	

EXTRA INFORMATIE

Gespreksleiders van de Idealenfabriek	182
--	-----

Loek Dijkman	186
Kunst bij de Idealenfabriek	
Gerhard Lentink: La création du monde	

Vooruitblik	190
Thema 3 van de Idealenfabriek: Kunst en geld	

COLOFON	191
Redactie-adres en contactgegevens	

STICHTING UTOPIA	192
Initiatiefnemer van de Idealenfabriek	

LEIDEN

16 | 01 | 2020

Ingrid Robeyns

WAGENINGEN

23 | 01 | 2020

Dick Timmer

AMSTERDAM

29 | 01 | 2020

Dick Timmer

AMSTERDAM

30 | 01 | 2020

PLEIDOOI VOOR EEN RIJKDOMSGRENS

Waarom is er wel een minimuminkomen, maar geen maximuminkomen? Ingrid Robeyns en Dick Timmer stellen dat zelfs eerlijk verdiende rijkdom een moreel en maatschappelijk probleem kan zijn en ageren voor een rijkdomsgrens. Bijbehorend artikel: pagina 42.

Aanvang

20.15 uur

Sprekers

Ingrid Robeyns en Dick Timmer

Gespreksleider

Amma Asante

DE LESSEN VAN DE JAREN DERTIG

Het is onmogelijk om de vraagstukken rondom armoede en ongelijkheid los te zien van macro-economische ontwikkelingen en politieke stromingen. Coen Teulings beargumenteert dat we van de jaren dertig kunnen leren wat wel en wat niet zal werken, en hoe het waarschijnlijk zal aflopen. Bijbehorend artikel: pagina 56.

Aanvang

20.15 uur

Spreker

Coen Teulings

Let op

Coen Teulings komt slechts één keer spreken, alleen op locatie Amsterdam

Gespreksleider

Senna Maatoug

WAGENINGEN

12 | 03 | 2020

AMSTERDAM

19 | 03 | 2020

LEIDEN

26 | 03 | 2020

HET VERTEKENDE BEELD VAN EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID

Malou van Hintum stelt dat de zogenaamde 'psy-industrie' ongelijkheid en armoede instandhoudt. Wat voor discours hebben we eigenlijk gecreëerd met betrekking tot ongelijkheid en armoede? Bijbehorend artikel: pagina 76.

Aanvang

20.15 uur

Spreker

Malou van Hintum

Gespreksleider

Lotte van Dillen

AMSTERDAM

10 | 06 | 2020

LEIDEN

11 | 06 | 2020

WAGENINGEN

18 | 06 | 2020

MOETEN WE ONGELIJKHEID WEL BESTRIJDEN?

Antoon Vandevelde bespreekt of ongelijkheid an sich eigenlijk wel bestreden moet worden, en hoe een rechtvaardige maatschappij eruit zou (kunnen) zien. Bijbehorend artikel: pagina 88.

Aanvang

20.15 uur

Spreker

Antoon Vandevelde

Gespreksleider

Malou van Hintum

WAGENINGEN

10 | 09 | 2020

LEIDEN

17 | 09 | 2020

AMSTERDAM

24 | 09 | 2020

EEN NIEUW STELSEL VOOR SOCIALE ZEKERHEID

Amma Asante pleit voor een stevige rol voor de overheid om bestaanszekerheid, werkgelegenheid, werk en welzijn te garanderen voor iedereen. Hoe kan echte solidariteit in overheidsbeleid vormgegeven worden? Bijbehorend artikel: pagina 100.

Aanvang

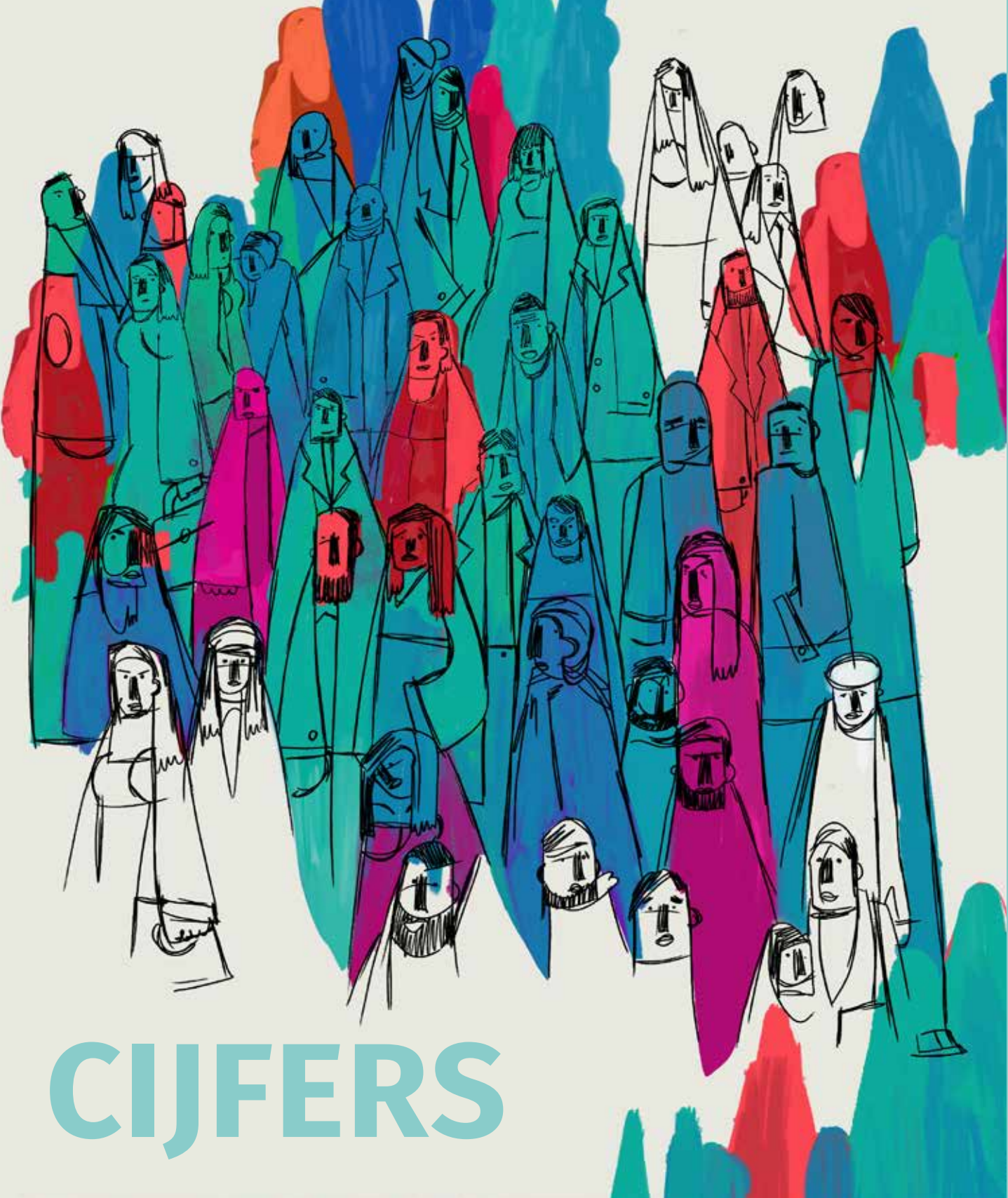
20.15 uur

Spreker

Amma Asante

Gespreksleider

Senna Maatoug

CIJFERS

- 1 Het modaal inkomen in Nederland was in 2017 € 37.000. Per maand is dit bruto € 2.855 en netto ongeveer € 2.152.
- 2 In 2017 hadden 599 duizend huishoudens een inkomen onder de lage-inkomensgrens¹.
- 3 2.5% van de werkenden van 15 tot 75 jaar, 188.000 mensen, maakte in 2017 deel uit van een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens.
- 4 In gemeenten met een hoog gemiddeld besteedbaar inkomen, zoals Laren, Wassenaar en Blaricum, is de inkomensongelijkheid het grootst.
- 5 De rijkste 10 procent heeft 64 procent van het vermogen in handen, waardoor 36 procent overblijft voor de 90 procent overige huishoudens.
- 6 De 10 procent huishoudens met de laagste vermogens hebben samen meer schulden dan bezittingen. Samen heeft deze groep een negatief vermogen van 51 miljard euro.
- 7 In het bedrijfsleven verdienden vrouwen in 2016 gemiddeld 19 procent minder per uur dan mannen. Als je de cijfers corrigeert voor factoren als opleidingsniveau en werkervaring, verdienen vrouwen 7 procent minder per uur dan mannen.
- 8 4.155.170 mensen kregen in september 2018 een uitkering in Nederland.
- 9 Ons gemiddelde inkomen steeg sinds 1969 600%, de prijzen van producten in de supermarkt gemiddeld 380%. Er zijn wel uitschieters: 5 tubes tandpasta kostten in 1969 omgerekend 1,13 euro, terwijl we er in 2019 8,95 euro voor betalen. Een stijging van 689 procent.
- 10 Veel mensen in de schuldhulpverlening moeten met een gezin rondkomen van 50 euro per week.

¹ In 2017 bedroeg de grens op maandbasis 1.040 euro voor een alleenstaande, 1.380 euro voor een alleenstaande ouder met één kind en 1.960 euro voor een paar met twee kinderen.

Economische begrippen: hoe zat het ook alweer?

Bij het bespreken van armoede, rijkdom en ongelijkheid komen onvermijdelijk economische begrippen aan bod. Hier en daar hebben we bij de teksten in deze *Andersland* al kaders geplaatst om een en ander te verhelderen. Hieronder hebben we nog drie begrippen toegelicht: want hoe zat het ook alweer met welvaart, inkomen, en het meten van ongelijkheid? Met dank aan het rapport *Welvaart in Nederland 2019* van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

1: HOE ONTSTAAT WELVAART EN HOE WORDT DEZE VERDEELD?

Welvaart wordt verkregen in het economische proces waarin naast de bevolking onder meer bedrijven en de overheid een rol spelen. Bij de productie van goederen en diensten bij de overheid en in bedrijven

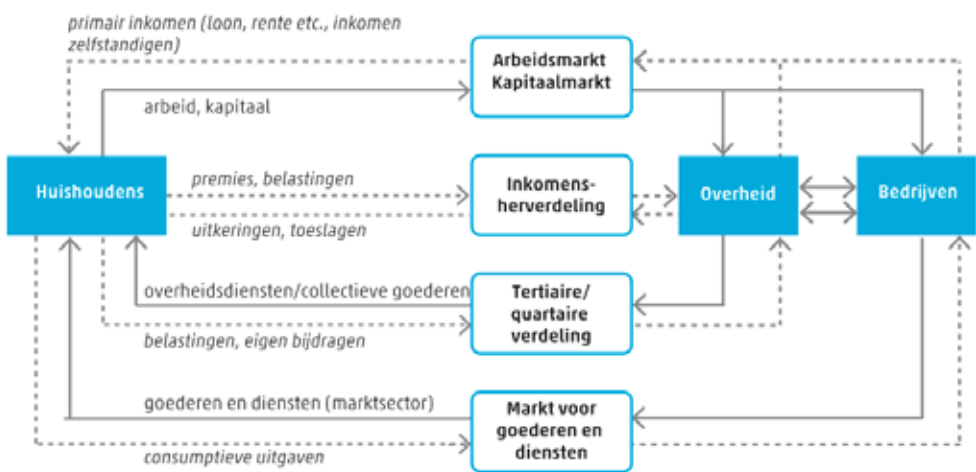
genereren huishoudens met de inzet van hun arbeid en kapitaal inkomen (primaire inkomensverdeling).

De overheid speelt een rol bij de herverdeling van het inkomen. Zo ontvangen huishoudens die wegens werkloosheid, ziekte, arbeidsongeschiktheid of ouderdom zelf geen of onvoldoende inkomen genereren, een uitkering of pensioen. Daarnaast ondersteunt de overheid de groep met een zwakke inkomenspositie met diverse toeslagen. Het geld hiervoor krijgt de overheid door directe of indirecte (bijvoorbeeld via pensioenfondsen) inning van premies en belastingen. Uit deze herverdeling resulteert voor huishoudens het besteedbaar inkomen (secundaire inkomensverdeling). Met deze middelen betalen huishoudens

hun bestedingen. Wordt het inkomen niet volledig uitgegeven of is er juist een tekort, dan wordt het verschil als een besparing aan het vermogen toegevoegd respectievelijk als een ontsparing op het vermogen in mindering gebracht.

Ten slotte draagt de overheid via gesubsidieerde of vrij beschikbaar gestelde goederen en diensten bij tot een herverdeling van de welvaart. Het gaat daarbij om individualiseerbare goederen en diensten zoals onderwijs en zorg (tertiaire verdeling) en zuiver collectieve goederen als de instandhouding en uitbreiding van infrastructuur waarvan het profijt moeilijk aan personen is toe te rekenen (quartaire verdeling).

Vereenvoudigd model van economische kringloop met huishoudens, overheid en bedrijven

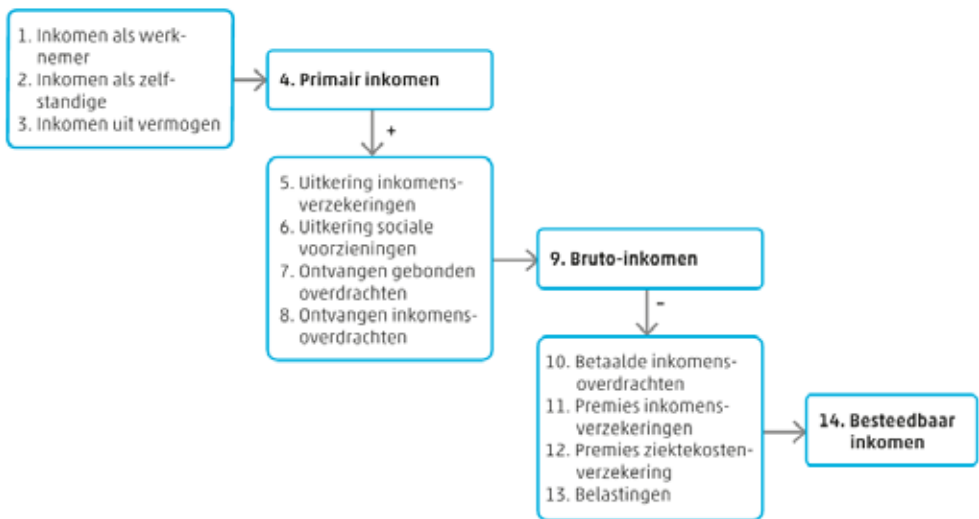

2: WAT IS EEN BESTEEDBAAR INKOMEN?

Het primaire inkomen van huishoudens bestaat uit de beloning voor het beschikbaar stellen van hun arbeid en kapitaal. Inkomen uit arbeid

betreft het brutoloon van werknemers. Inkomen uit vermogen bestaat onder meer uit rente over spaartegoeden, dividenden en opbrengsten uit onroerend goed (waaronder de eigen woning). Betaalde rente

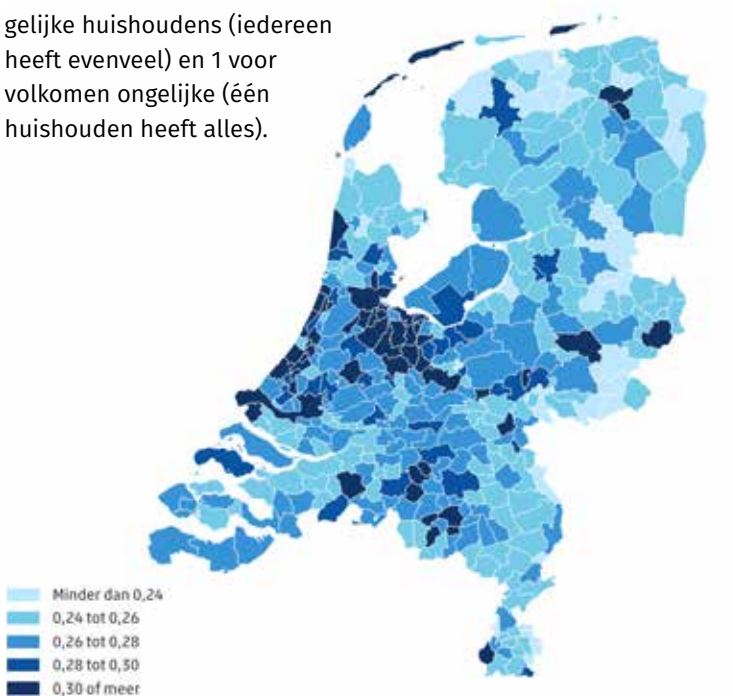
(waaronder de hypotheekrente) wordt in mindering gebracht. Het besteedbare inkomen is het inkomen na herverdeling, zoals hieronder weergegeven:

3: HOE WORDT ONGELIJKHEID GEMETEN?

De inkomens- en vermogensongelijkheid wordt door het CBS afgemeten aan de genormaliseerde Gini-coëfficiënt. Deze maatstaf is gepubliceerd ruim een eeuw nadat Corrado Gini in 1912 zijn inmiddels alom gebruikte Gini-coëfficiënt introduceerde. De genormaliseerde Gini-coëfficiënt houdt, anders dan de traditionele Gini-coëfficiënt, rekening met (veel) negatieve waarden in een verdeling. Op een schaal van 0 tot 1 geeft de genormaliseerde Gini-coëfficiënt weer hoe groot de ongelijkheid is, waarbij 0 staat voor volkomen

gelijke huishoudens (iedereen heeft evenveel) en 1 voor volkomen ongelijke (één huishouden heeft alles).

BEZIT EN INKOMEN

Loek Dijkman, oprichter van Stichting Utopa en initiatiefnemer van de Idealenfabriek, schreef het boek 50 jaar anders ondernemen: Economische dogma's / Verdeling van werk, inkomen en bezit / De Topa Groep en de Stichting Utopa. Dit jaar is er een tweede druk van het boek verschenen, voorzien van recentere aanvullingen en nieuwe utopische idealen.

Hieronder zijn enkele passages opgenomen uit hoofdstuk 4 van het boek, 'Werk, inkomen en bezit / Verdelingsvraagstukken', en het voorwoord bij de tweede druk. Het boek is kosteloos in het geheel te downloaden op de website van de Idealenfabriek, onder Publicaties > Boeken en te koop in de boekhandel.

VOORWOORD BIJ DE TWEDE DRUK

Ik stond voor de keuze om alle data die in dit boek staan opnieuw te actualiseren, of ze te laten voor wat ze waren of zijn. Ik heb voor het laatste gekozen. Niet uit gemakzucht, maar vanwege het feit dat de boodschap in de eerste druk voor wat betreft gelijkheid en ongelijkheid niet is veranderd. Natuurlijk is de conjunctuur anno 2018 verbeterd, maar voor wat betreft de verschillen tussen de rijksten en de armsten op deze wereld zijn deze vergroot en dus in mijn ogen verslechterd. De boodschap in de eerste druk van "hier moeten we iets aan doen, dit mag niet zo blijven", heeft niets aan actualiteit verloren. Bij

sommige hoofdstukken heb ik wat aanvullingen en of opmerkingen.

HOOFDSTUK 4 WERK, INKOMEN EN BEZIT

Als bewijs van mijn stelling dat de verschillen in inkomen en bezit toenemen geef ik een deel uit een persbericht weer van Oxfam Novib van januari 2018. Oxfam publiceerde het onderzoek aan de vooravond van de jaarlijkse bijeenkomst van het World Economic Forum in Davos.

"De wereldwijde rijkdom blijft groeien, maar miljarden arme mensen zien daar niets van terug. De groei van de rijkdom gaat vooral naar de allerrijksten

op aarde. De rijkdom in de wereld tussen maart 2016 en maart vorig jaar nam met bijna 10 biljoen dollar toe naar 281 biljoen dollar, maar van die mondiale groei ging meer dan 80 procent naar de allerrijkste 1 procent. De toename van de rijkdom ging voorbij aan de 3,7 miljard armste mensen. Volgens de organisatie kwamen er in de periode tussen maart 2016 en maart 2017 wereldwijd 233 miljardairs bij. Dat is de grootste toename van het aantal miljardairs ooit. Het onderzoek laat zien dat de concentratie van rijkdom in de handen van een klein

aantal mensen zich voortzet. In Nederland nam tussen maart 2016 en maart 2017 de totale rijkdom met 53 miljard dollar toe. Hiervan ging 45 procent naar de rijkste 1 procent, die daarmee ruim 600 miljard dollar bezit.

In Nederland zijn er volgens Oxfam tien miljardairs, met samen een vermogen van 31,6 miljard dollar. De extreme groei van rijkdom in handen van steeds minder mensen is pervers en ondermijnt de samenleving wereldwijd. Het economisch systeem werkt voor een rijke elite, maar

onthoudt miljoenen mensen de kans op een menswaardig bestaan,” zei algemeen directeur Farah Karimi. In Nederland mogen we dan gelukkig een andere situatie hebben dan in de Verenigde Staten of Engeland, ook in ons land zijn er vraagtekens te stellen bij de verdeling van bezit en inkomen. De vermogensongelijkheid in Nederland is relatief groot in vergelijking met andere westerse landen, zo blijkt uit een recent onderzoek van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Van alle 28 landen waar de gegevens

De vermogensongelijkheid in Nederland is relatief groot in vergelijking met andere westerse landen

van verzameld werden kwam ons land op de tweede plaats, wanneer je kijkt naar de vermogensconcentratie onder de bevolking.

Alleen in de Verenigde Staten zijn de verschillen in rijkdom nog groter. Van alle onderzochte landen bleek de rijkste 10% gemiddeld goed te zijn voor 52% van het totale vermogen. Ter vergelijking, in Nederland ligt dat aandeel met 68% aanzienlijk hoger. Toch is de situatie nog niet zo extreem als in de Verenigde Staten, waar de top 10% van de bevolking maar liefst 79% van het vermogen in handen heeft. Om dat in perspectief te plaatsen, de ‘armste’ 60% van de Amerikaanse bevolking heeft slechts 2,4% van al het vermogen. Dat een groot deel van de bevolking geen vermogen heeft wil niet zeggen dat ze geen bezittingen hebben. We moeten er ook rekening mee houden dat er veel huishoudens zijn die hun vermogen met schulden gefinancierd hebben, waardoor hun netto vermogenspositie gering of zelfs negatief is. Volgens cijfers van de OESO is dit bijvoorbeeld het geval in Nederland en Denemarken. In deze landen is het vermogen van de ‘onderste’

60% van de bevolking zelfs negatief. Dat betekent dat de schulden van deze huishoudens gemiddeld groter zijn dan hun bezittingen. Over de hoogte van de “hoogste” inkomens in het bedrijfsleven is er dit jaar genoeg stof tot discussie geweest. Ook daar zijn de verschillen vergroot of was men van plan die te vergroten. Ik breng slechts in herinnering de pogingen en argumentaties van de ING en de topsalarissen van de ceo’s van Unilever (13,7 miljoen euro), en van Wolters Kluwer (14,5 miljoen euro per jaar).

WERK

Door het aantrekken van de conjunctuur is de werkloosheid in ons land gedaald naar ongeveer 5%. Dit jaar verscheen er een interessante uitgave van David Graeber, *Bullshit Jobs*. Hier werden onderzoeksresultaten gepubliceerd hoe werknemers aankijken tegen de zin van hun baan. Onthutsend was de conclusie dat een groot deel van de mensen hun werk ‘onzinwerk’ vonden. De mensen die dat vonden hadden over het algemeen goed of beter betaalde banen. De werknemers die hun baan wel zinvol vonden, zoals bijvoorbeeld verplegers,

leraren, vuilnismannen en politieagenten verdienden over het algemeen geen topsalarissen. Het aantal banen die aan de kwalificering bullshit jobs voldoet is niet zo eenvoudig vast te stellen. David Graeber denkt dat het wellicht 20-25% van de banen zijn. Dat percentage vermeerderd met de 5% werkloosheid zou betekenen dat wij als gemeenschap zo ongeveer 30% van alle banen bekostigen terwijl die niet productief zijn. Deze improductiviteit zou aangewend kunnen worden om een vorm van basisinkomen te betalen. Maar er zijn ook andere mogelijkheden.

HOOFDSTUK 4.2 HET BASISINKOMEN

Sinds 2013 is de discussie over het al of niet invoeren van een basisinkomen alleen maar toegenomen. Aan hetgeen ik schreef in de eerste druk doet dit niets af. Op termijn zal het gebrek aan banen door efficiencyverbetering, toename van de productiviteit en robotisering groter worden en daardoor een steeds groter probleem veroorzaken voor de inkomens van veel huishoudens.

Schommeling van werkgelegenheid door conjuncturele

oorzaken is van alle tijden, zoals ook nu. De overdracht van een deel van de winst van bedrijven naar de lonen hapert al tijden, de zogenaamde loonquote daalt al jaren. Toch wil ik een nuance aanbrengen. Werken is niet alleen een straf, maar ook een mogelijkheid tot zelfontplooiing. Het zou daarom ook een goed idee kunnen zijn om mensen uit vrije wil, dus niet verplicht, in plaats van voor een basisinkomen te kiezen, te laten opteren voor banen die door de overheid worden gecreëerd. Dat zou twee zaken kunnen verenigen, ontplooiing én het oplossen van knelpunten op de arbeidsmarkt. In ons marktdenken bezuinigt de overheid maar al te vaak op werk dat eigenlijk beter niet wegbezuinigd zou moeten worden.

Over de kosten van het basisinkomen wordt in mijn ogen wel wat eenzijdig gedacht. In het door mij aangehaalde onderzoek van Bas Jacobs wordt geconcludeerd dat een basisinkomen onbetaalbaar is. Nu is onbetaalbaar een relatief begrip en in dat rapport wordt ook gelijktijdig naar een 'vlaktaks' en naar de maximale hoogte van een progressief belastingtarief gekeken. Ik

heb daarop drie opmerkingen. Wanneer je ergens wat meer voor moet betalen dan krijg je ook wat, dat is ook het geval ten aanzien van een basisinkomen. Uit onderzoek blijkt dat bij een hoger progressief belastingtarief dan 50% er belastingopbrengsten zullen 'weglekken'. Dat daarom 50% een absoluut maximum is, lijkt me niet juist. Een verlies aan belastingopbrengsten kan aanvaardbaar zijn, indien daarmee een groter maatschappelijk probleem kan worden opgelost. Een verhoging van het maximumtarief naar 65% zou dus geenszins onacceptabel hoeven te zijn. Dat een vlaktaks in dat geval onmogelijk is, lijkt me ook geen probleem.

ONGELIJKHEID

In het kader van dit hoofdstuk wil ik graag verwijzen naar een uitgebreid onderzoek van Anthony Atkinson, *'Inequality. What can be done?' (Ongelijkheid. Wat kunnen we eraan doen?)* Polis Antwerpen (2015). Sir Anthony Atkinson is helaas kort na de publicatie van zijn boek op 1 januari 2017 overleden. De maatregelen die hij voorstelde zijn toegespitst op de situatie in het Verenigd Koninkrijk, maar zijn heel goed toepasbaar in andere landen,

waaronder ook Nederland. Een fragment uit zijn boek en de 15 voorstellen die hij deed zijn als volgende tekst in dit nummer van *Andersland* te lezen.

In 2017 verscheen het boek *Oude en nieuwe ongelijkheid* van Kees Vuyk. Daarin beredeneert hij dat ongelijkheid niet alleen een zaak is van inkomen en bezit maar ook van opleiding en kansen. Hij plaatst kanttekeningen bij het verheffingsideaal van de sociaaldemocraten ten aanzien van opleidingsmogelijkheden en idealen. Hij wijst op de Europese tendensen naar steeds grotere segregatie. Aanbevolen! (Red: Een fragment uit het boek van Kees Vuyk is opgenomen op pagina 123 van dit nummer.)

BEZIT EN INKOMEN

Voordat ik begin aan de moeilijke vraag hoe het mogelijk is de verschillen tussen rijkdom en armoede te verkleinen, wil ik graag een van Nederlands grootste filosofen, Hans Achterhuis, aanhalen: “Door geld als hoogste waarde te propageren lok je hypocrisie en bedrog uit.” Hans Achterhuis, in 2011 benoemd tot Denker des Vaderlands, heeft zich al veel meer met geld, arbeid en met het utopisme bezig gehouden. Zijn publicaties hebben me zeer geïnspireerd. Geld is voor mij niet de hoogste waarde en ik wil ook geen utopist zijn. Utopisten hebben tot op de dag van vandaag niet veel vrijheden gebracht. Toch ontkom ik er niet aan om in dit hoofdstuk over geld en de rol van het geld, over gelijkheid en ongelijkheid te praten.

In 2011 verscheen ter gelegenheid van het met emeritaat gaan van de Amsterdamse socioloog prof. Nico Wilterdink de bundel *Cultuur en Ongelijkheid*. De artikelen gaan over meer dan inkomen, geld

en werk. In het kader van dit hoofdstuk zal ik uit deze bundel citeren en bronnen aanhalen. Hoe heeft de rijkdom zich de laatste dertig jaar ontwikkeld en wie zijn er voornamelijk rijker geworden?

BEZIT WERELDWIJD

In de bovengenoemde bundel *Cultuur en Ongelijkheid* schrijft Don Kalb in een bijdrage “De Gekaapte Staat” het volgende: “In de jaren zeventig en de vroege jaren tachtig claimde de financiële sector nooit meer dan ca. zestien procent van de totale winst van het Amerikaanse bedrijfsleven. In de jaren negentig begon dit percentage te stijgen, tot meer dan 40% in 2004. Goldman Sachs en JP Morgan wisten een winst op hun eigen vermogen van 20 tot 30% te realiseren, terwijl de winstgevendheid buiten de bankensector stagneerde rond de zeven à acht procent. Lonen en bonussen in de financiële sector piekten en verloren alle relatie met de loonontwikkeling in de andere sectoren.”

Rond het jaar 2000 bezaten de 5% rijkste mensen in de Verenigde Staten meer dan 50% van de totale rijkdom van het land. De top 20% bezat

80% van die rijkdom (de bekende 80-20 regel). Tegelijkertijd is de situatie van de Amerikaanse middle-class verslechterd. Richard Sennett betwijfelt zelfs of bij de huidige inkomens, de werkgelegenheid voor de middleclass gegarandeerd is. De inkomens van de lagere decielen van de Amerikaanse werknemers stagneren. In 2005 had 20% van de laagst-betaalden een jaarinkomen onder de \$ 13.478 en de twee volgende decielen, dus van 20 tot 40 %, een jaarinkomen tussen \$ 13.478 en \$ 25.847. Deze inkomens zijn lager dan die van andere geïndustrialiseerde economieën.

Wereldwijd heeft de rijkdom zich in 2010 (en ook daarna) verder geconcentreerd. Eind 2010 waren er wereldwijd 12,5 miljoen huishoudens met meer dan 1 miljoen dollar beheerd vermogen. Dat is een stijging van 12,2% ten opzichte van 2009. Samen maken deze superrijken nog geen 1% van de wereldbevolking uit, maar bezitten wel 39% van het wereldwijd beheerd vermogen. Onder dat beheerd vermogen wordt verstaan: geld dat is gestald op bankrekeningen of belegd in effecten. Vermogen dat vastzit in een eigen bedrijf,

in woningbezit of aangeschafte luxe goederen wordt voor de berekening buiten beschouwing gelaten. Mondiaal nam het beheerd vermogen toe met 8% tot \$ 121.800 miljard. Dat is \$ 20.000 miljard meer dan voor de crisis in 2008. De oorzaak is de groei en de goede prestaties van de financiële

markten. In Europa zijn de Zwitsers het rijkst met 10% zeer vermogende huishoudens. China staat op nummer drie met meer dan 1 miljoen miljonaars. De Verenigde Staten hebben veruit de meeste superrijken: 5,2 miljoen gevolgd door Japan met 1,5 miljoen. Nederland telt ongeveer

152.000 miljonaars. De Boston Consulting Group verwacht dat de komende jaren de wereldwijde rijkdom met 6% per jaar zal toenemen. In 2015 is het aandeel van de wereldwijde rijkdom in Zuidoost-Azië van 18% naar 23% gestegen.

Bovenal is bezit een middel om onze onafhankelijkheid zeker te stellen

AFZIEN VAN BEZIT

Tot nu toe had ik het over inkomens en vermogen. Nu wil ik ingaan op het al dan niet vrijwillig afzien van bezit.

Onafhankelijkheid is een van de meest begeerde omstandigheden waarin een mens kan verkeren. Men kan zijn eigen keuzes maken zonder door anderen gemanipuleerd of gedwongen te worden. Dat wil niet zeggen dat onafhankelijkheid betekent dat men geen rekening met anderen zou hoeven te houden. Bezit geeft, wanneer wij het bezit regeren en niet het bezit ons, een beveiliging waardoor we in bepaalde omstandigheden zelf keuzes kunnen maken. Bezit geeft ook verplichtingen. Ik pleit dus niet voor een utopische bezitloze maatschappij.

Eerst wil ik kort iets zeggen over de tegenhanger van bezit: negatief bezit, schulden. Ik heb me altijd verbaasd over de houding die we automatisch aannemen ten opzichte van mensen en organisaties die

schulden hebben. Of erger nog, indien de schulden hoger zijn dan de bezittingen, dus negatief vermogen of negatief bezit.

Automatisch schieten we in de reflex van 'Wie zijn gat brandt, moet op de blaren zitten' of 'Eigen schuld, dikke bult'. Wat ik vaak gezien heb bij geldverstrekkers, is dat gezinnen die teveel schulden hebben er nog leningen bij krijgen, zodat hun schuld nog groter wordt. Meestal is dat geen goede oplossing. Beter is het om te kijken wat de schuldenaar in alle redelijkheid kan interen op zijn inkomen en wat hij met dat bedrag gedurende een bepaalde periode van zijn schuld kan aflossen. En dan passen we, als een wijze ouder, wel toezicht toe totdat alles weer op orde is en de schuldenaar er tegelijkertijd iets van heeft geleerd. En natuurlijk houden we een vinger aan de pols.

Eigenlijk is het creëren van schulden een van de basisbeginselen van het kapitalisme. Met het lenen van geld brengen we schuldposities tot stand. Daarbij zou men de positie van de schuldenaar als eerste in het oog moeten houden. Helemaal is dat niet zo. De geldgever heeft het voor het zeggen en

leent dikwijls meer dan verantwoord is, en de schuldenaar is blij omdat hij meer krijgt dan hij verwachtte. Hier is het net als bij al het geld: geld hebben om geld te maken en/of schuld maken om geld te krijgen. De niet onomstreden anarchist en antropoloog David Graeber heeft er een heel boek over vol geschreven¹. Je kunt ervan denken wat je wil, het is in ieder geval positief dat er kanttekeningen worden geplaatst bij het reguliere kredietverleningssysteem.

Afzien van bezit, al of niet bedongen door de overheid, is al zo oud als de mensheid. Sint Maarten gaf al de helft van zijn mantel aan een bedelaar. Ook vinden we het niet abnormaal dat bij ons overlijden onze erfgenamen linksom of rechtsom belasting over de erfenis betalen. En ook indien we vóór ons overlijden een deel van ons bezit weggeven, kijkt de fiscus mee en wil daar ook een deel van toucheren. Weggeven of afzien van bezit gebeurt dus vrijwel alleen partieel. Interessant is natuurlijk te weten over welk deel we praten. Ik heb al gepleit voor inkomensnivellering. Inkomensnivellering zal leiden tot een nivellering van bezit en dus ook tot een

verminderde mogelijkheid om van bezit af te zien. Het aardige van afzien van bezit is dat men als gever kan meebeslissen waaraan dat weggegeven deel van het bezit wordt besteed. Dat is niet het geval bij door de overheid wegbelaste delen van vermogen, hoewel we indirect als burgers van een democratie ook daar wel iets over te zeggen hebben. Bovenal is bezit een middel om onze onafhankelijkheid zeker te stellen.

Iedereen heeft een eigen idee over hoe groot dat bezit moet zijn om die functie van onafhankelijkheid te kunnen vervullen. Toch zou ik met wat goede wil wel een maat of indicatie voor zo'n vermogen kunnen geven. Laat ik eens een vingeroefening doen. In het geval dat iemand zijn vermogen zelf heeft opgebouwd en hij van dat bezit zou willen afzien, zal hij normaliter willen uitrekenen hoe groot het benodigde vermogen moet zijn om niet meer te hoeven werken en toch

de noodzakelijke uitgaven te kunnen doen. Dat kan bijvoorbeeld met leeftijd te maken hebben en met de hoogte van zijn bezit.

Laten we eens ruim rekenen. Los van het inkomen zou men als rekenvoorbeeld een consumptief besteedbaar bedrag van netto € 100.000 (dat is 5 x het netto modale inkomen!) kunnen aannemen. Stel dat de leeftijd van de gever op het moment van beslissen 40 jaar is. Dan heeft hij dus nog ruim 40 jaar te leven. Een vermogen van € 4.000.000 met een inflatie van 2% en een rekenrente van 4% en belast in box 3, is voldoende om 47 jaar van te leven. Wanneer iemand op zijn vijftigste deze beslissing zou nemen, kan hij dus zonder bezwaar 97 jaar worden. Bovendien heeft de persoon in ons rekenvoorbeeld ook nog eventueel een inkomen en later nog een AOW-uitkering en eventueel nog een pensioen!

In ons voorbeeld zou deze persoon dus zonder bezwaar het meerdere boven die € 4.000.000 kunnen weggeven, ervan uitgaande dat hij géén pensioen heeft, wel een huis en wel dat bezit wat zijn leven die kleur geeft waardoor hij zich prettig voelt. Met een dergelijke berekening zouden er dus veel mensen zijn die een deel van hun vermogen zouden kunnen weggeven. De maatschappij zou er dan heel anders uitzien. Zoals al eerder gezegd, zullen we zelf een norm moeten aanleggen voor het niveau van onze noden.

¹ Graeber, David (2011). Schuld: De eerste 5000 jaar. Amsterdam: Business Contact.

Loek Dijkman, 50 jaar anders ondernemen: Economische dogma's / Verdeling van werk, inkomen en bezit / De Topa Groep en de Stichting Utopa. Zwolle: Waanders, 2019 (2e herziene druk).

ONGELIJKHEID IN DE WERELD

Uit: Ongelijkheid,
Wat kunnen we eraan doen?

Voor een korte beschrijving van hoe het ook alweer zat met sommige economische begrippen kunt u terecht op pagina 10.

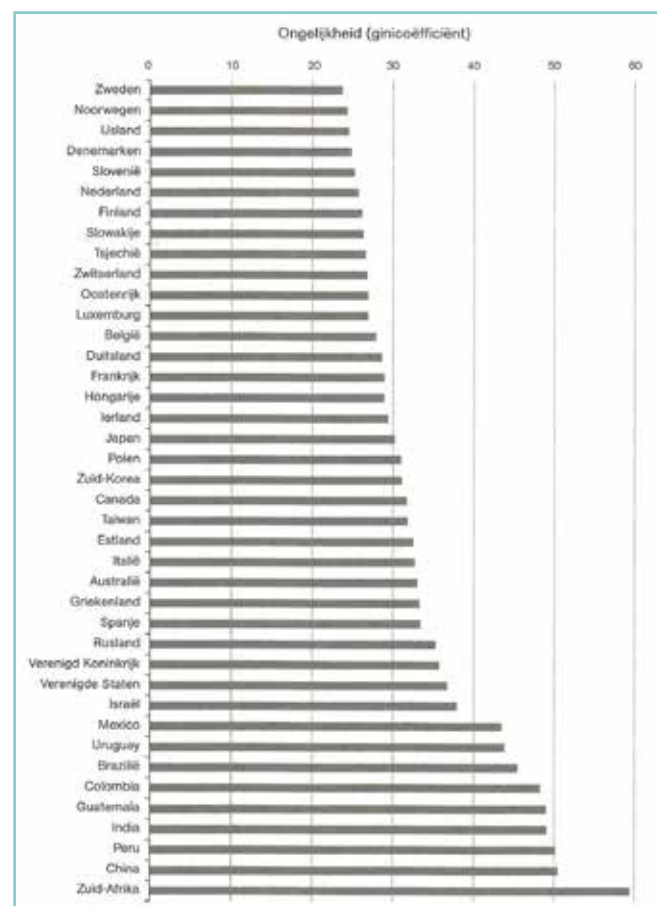
De omvang van het probleem [van ongelijkheid, red.] wordt duidelijk als we de inkomensongelijkheid in een breed scala aan landen vergelijken. Figuur 1.3 toont de gincoëfficiënt voor het gecorrigeerde beschikbare gezinsinkomen voor landen die alfabetisch uiteenlopen van Australië tot Uruguay, en ten aanzien van hun totale inkomen per hoofd

van de bevolking van India tot de Verenigde Staten. Dit soort vergelijkingen maken is niet gemakkelijk, en in het volgende hoofdstuk zullen we de bronnen van de data onder de loep nemen.

Athony Atkinson,
Ongelijkheid:
Wat kunnen we
eraan doen?
Antwerpen:
Uitgeverij Polis,
2015.

FIGUUR 1.3 | ONGELIJKHEID IN EEN MONDIALE SELECTIE VAN LANDEN, 2010

Figuur 1.3 - Ongelijkheid in een mondiale selectie van landen, 2010

Ongelijkheid wordt weergegeven met de ginicoëfficiënt, die gebaseerd is op gecorrigeerde beschikbare gezinsinkomens (inkomsten na belasting en inkomenssubsidies). De coëfficiënt voor Zweden, 23,7 procent, kan worden vergeleken met de 59,4 procent in Zuid-Afrika.

Ongelijkheid wordt weergegeven met de ginicoëfficiënt, die gebaseerd is op gecorrigeerde beschikbare gezinsinkomens (inkomsten na belastingen en inkomenssubsidies). De coëfficiënt voor Zweden, 23,7 procent, kan worden vergeleken met de 59,4 procent in Zuid-Afrika.

In China en India ligt de ginicoëfficiënt, zoals figuur 1.3 laat zien, op bijna 50 procent, bijna het dubbele van de waarden die in de Noord-Europese landen boven in de tabel worden gevonden. (In Zuid-Afrika ligt dit percentage dicht bij de 60 procent.) Ook in de Latijns-Amerikaanse landen op deze lijst, zoals Brazilië en Mexico, is de coëfficiënt hoog: boven de 40 procent. Vlak daarboven volgen Israël en dan de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Deze Angelsaksische landen hebben een veel grotere totale inkomensongelijkheid dan landen op het Europese vasteland en helemaal hoger dan de Noord-Europese landen.

De onderlinge vergelijking tussen landen laat zien wat de implicaties zijn van de moeilijke taak om

de toename van de inkomensongelijkheid zoals die sinds de jaren zeventig heeft plaatsgevonden om te keren. Voor het Verenigd Koninkrijk betekent de taak om de ginicoëfficiënt met 10 procentpunt terug te dringen dat het land dan ongeveer zoals Nederland zou worden. Voor de Verenigde Staten

zou een vermindering van de gini met 7,5 procentpunt betekenen dat het land op het niveau van Frankrijk zou komen. Voor andere landen die tot de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) behoren, is de afstand minder groot. In Australia is de ginicoëfficiënt sinds 1980 met 4 procentpunt toegenomen en ook dat land zou bij een vermindering met 7,5 procentpunt op het niveau van Frankrijk uitkomen.

MOETEN WE ONS ALLEEN OP DE ARMOEDE CONCENTREREN?

Tot dusver hebben we het alleen gehad over data die met inkomensongelijkheid te maken hebben. Martin Feldstein, de Harvard-econoom die pionierswerk heeft verricht met betrekking tot de economische aspecten van sociale zekerheid, stelt met klem dat 'de nadruk zou moeten liggen op het elimineren van de armoede, en niet op de totale inkomensverdeling of de algehele mate van ongelijkheid', een opvatting die in brede kring wordt gehuldigd. Ik deel zijn zorgen om wat er aan de onderkant van de inkomenschaal aan het gebeuren is. Het was de herontdekking van de armoede in Groot-Brittannië in de jaren zestig — in het bijzonder de publicatie op kerstavond 1965 van *The Poor and the Poorest* van Brian Abel-Smith en Peter Townsend — die mij hebben aangezet tot mijn onderzoek naar armoede en mijn eerste boek, *Poverty in Britain and the Reform of Social Security*. Vijftig jaar later staat de strijd tegen de armoede nadrukkelijk op de politieke agenda en hebben nationale overheden zich expliciete doelen gesteld. Na de VN-Wereldtop voor Sociale Ontwikkeling van 1995 in Kopenhagen heeft de Ierse regering als onderdeel van haar nationale

antiarmoedestrategie van 1997 een duidelijk doel geformuleerd om de armoede terug te dringen. In 1999 heeft de Britse regering onder leiding van Tony Blair zich een officieel target gesteld met als doel de armoede onder kinderen uiterlijk in 2020 uit te bannen; Blairs opvolger Gordon Brown heeft deze ambitie een wettelijk kader gegeven met de Child Poverty Act van 2010. De Europese Unie (EU) heeft zich met haar Europa 2020-strategie ten doel gesteld het aantal mensen dat het risico loopt in armoede te vervallen, materieel ernstig gebrek lijdt of deel uitmaakt van 'kostwinnerloze huishoudens' met ten minste 20 miljoen terug te dringen (de huidige totale bevolkingsomvang van de EU bedraagt ongeveer 500 miljoen).

Ondanks al deze goede bedoelingen is er in de rijke landen maar weinig vooruitgang geboekt in de strijd tegen de armoede. Hoe armoedecijfers zich in de loop van de tijd in de VS en het VK hebben ontwikkeld, is weergegeven in figuur 1.1 en 1.2. [zie pagina 30 en 31 van deze *Andersland*, red.] Anders dan in het VK en de EU gebruikelijk is, wordt het niveau van de armoeddrempel in de VS altijd vastgesteld in relatie tot de koopkracht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het officiële armoedecijfer in de Verenigde Staten is gedaald van 33 procent in 1948 naar 19 procent in de tijd dat president Lyndon Johnson in 1964 zijn War on Poverty [oorlog tegen de armoede] lanceerde. Het armoedecijfer bleef dalen tot het eind van de jaren zestig, maar sindsdien is niet veel verbetering in het armoedecijfer meer opgetreden, en is het absolute aantal armen zelfs gegroeid doordat de bevolking als geheel is toegenomen; momenteel leven ongeveer 45 miljoen Amerikanen

onder de officiële armoedegrens. In het Verenigd Koninkrijk (figuur 1.2) daalde het armoedecijfer, gemeten ten opzichte van een armoedegrens die is uitgedrukt als een percentage van het mediane inkomen, tussen 1992 en 2011 van 22 procent tot 16 procent. Deze daling, die begon onder de Conservatieve regering van John Major, is een substantiële. Ze laat zien dat de armoede kan worden teruggedrongen. Maar rechtvaardigt dit ook de ‘focus op armoede’-strategie? De daling van de armoede ging in het Verenigd Koninkrijk gepaard met een opvallende stijging in het aandeel van de topinkomens. De New Labourregering stond naar eigen zeggen ‘intens relaxed’ (een contradictio in terminis?) tegenover het verdienen van veel geld. Dat neemt niet weg dat het armoedeniveau in het Verenigd Koninkrijk, ondanks de daling van de afgelopen twintig jaar — waarvoor de opeenvolgende regeringen alle lof verdienen — nog steeds boven dat van de jaren zestig en zeventig ligt, een niveau dat destijds als diep schokkend werd aangemerkt. De Child Poverty Action Group [actiegroep kinderarmoede] werd opgericht in 1965, toen het armoedecijfer 3 procent lager lag dan in onze huidige tijd.

In de EU is het risico om in armoede te vervallen de laatste jaren toegenomen. Het Comité voor Sociale Bescherming rapporteerde in 2014 dat ‘de recentste cijfers over levens- en inkomensomstandigheden in de EU tonen dat de EU geen enkele progressie boekt in haar streven de doelen te halen van de Europa 2020-strategie tegen armoede en sociale uitsluiting’. Integendeel: ‘Tussen 2008 en 2012 is het aantal mensen binnen de 28 lidstaten van de EU dat wordt gecon-

fronteerd met armoede of sociale uitsluiting toegenomen met 6,7 miljoen tot een totaal van 124,2 miljoen, oftewel 1 op de 4 Europeanen. Het probleem van armoede en sociale uitsluiting is zowel in 2011 als in 2012 in meer dan een derde van de lidstaten toegenomen.’

Er moet nog een lange weg worden afgelegd. In mijn ogen moet het ambitieniveau om de armoede in de rijke landen uit te bannen flink omhoog en is het nodig verder te denken dan onze huidige strategieën. We moeten onze samenlevingen als één geheel beschouwen en inzien dat er belangrijke onderlinge verbanden bestaan; economen hebben nogal eens de neiging de onderlinge afhankelijkheid tussen de economische lotgevallen van individuen (of huishoudens) te ontkennen of te bagatelliseren, maar John Donne had gelijk toen hij schreef: ‘Geen mens is een eiland, in zichzelf besloten.’ Wat aan de top van de verdelingsschaal gebeurt, heeft gevolgen voor degenen aan de onderkant van die schaal. Zoals Tawney een eeuw geleden al schreef: ‘Wat weldenkende rijke mensen het armoedeprobleem noemen, kunnen weldenkende arme mensen met hetzelfde recht een welvaartsprobleem noemen.’

Pragmatischer gesteld kunnen we de vraag stellen of landen lagere armoedecijfers kunnen bereiken terwijl tegelijkertijd het aandeel van de topinkomens hoog blijft. Om uit te zoeken of dit inderdaad het geval is, heb ik in figuur 1.4 de gegevens voor vijftien OESO-landen weergegeven. De lijnen in de grafiek verdelen de landen in groepen, afhankelijk van het feit of ze zich boven of onder het mediane land bevinden. Elf van de vijftien

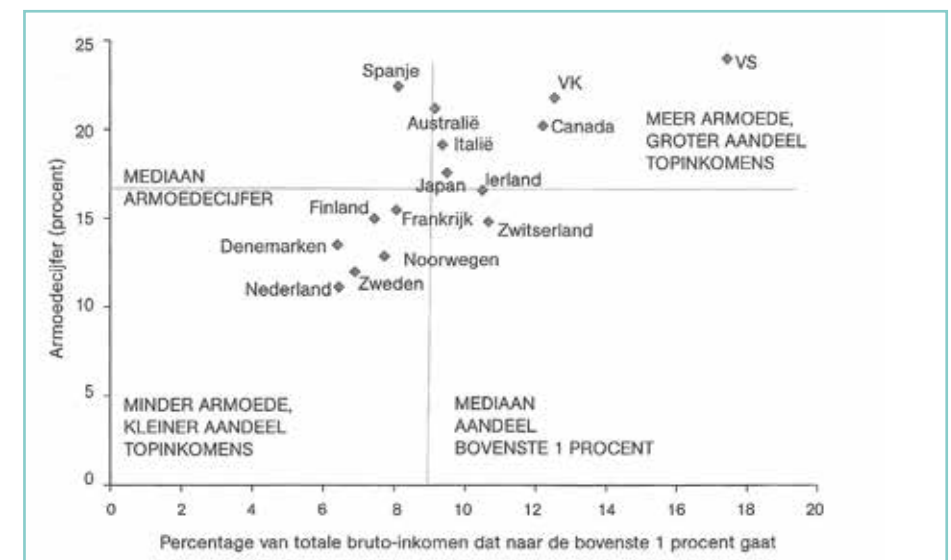
landen bevinden zich ofwel in het kwadrant rechtsboven of linksonder. Alleen Zwitserland lijkt erin te slagen een armoedeniveau onder de mediaan te combineren met een topinkomens-aandeel boven de mediaan. Maar de tendens is toch dat meer armoede gepaard gaat met grotere aandelen van de topinkomens.

GROTERE INKOMENSSPREIDING

De titel van deze paragraaf verwijst naar de ‘spreiding’ om het voor de hand liggende, maar dikwijls niet onderkende feit te onderstrepen dat niet alle verschillen in economische uitkomsten een ongerechtvaardigde ongelijkheid inhouden. Dat sommige mensen meer betaald krijgen dan anderen, is in bepaalde gevallen heel goed verdedigbaar, bijvoorbeeld als ze meer uren werken of onaangenaam werk doen of meer verantwoordelijkheid dragen.

In 2010 was in de Verenigde Staten het relatieve armoedecijfer (het percentage dat moet rondkomen van een inkomen onder de 60 procent van de mediaan) 24,7 procent en was het aandeel van het bruto nationaal inkomen dat naar de bovenste 1 procent van de inkomens ging (exclusief vermogenswinsten) 17,5 procent.

Een van de belangrijkste rechtvaardigingen voor inkomensverschillen is dat sommige mensen geïnvesteerd hebben in opleidingen voor beroepen die meer kennis en vaardigheden vereisen. Zo’n op ‘menselijk kapitaal’ gebaseerde verklaring voor loonverschillen is al eeuwenoud. In *The Wealth of Nations* schreef Adam Smith al onomwonden: ‘Van een man die ten koste van veel werk of tijd een vak heeft geleerd [...] moet worden verwacht dat hij een hoger loon zal

Figuur 1.4 - Armoede en aandeel topinkomens in diverse landen, ca. 2010

In 2010 was in de Verenigde Staten het relatieve armoedecijfer (het percentage dat moet rondkomen van een inkomen onder de 60 procent van de mediaan) 24,7 procent en was het aandeel van het bruto nationaal inkomen dat naar de bovenste 1 procent van de inkomens ging (exclusief vermogenswinsten) 17,5 procent.

ontvangen dan gebruikelijk [...] ter compensatie van in ieder geval alle kosten van zijn opleiding, vermeerderd met ten minste de gebruikelijke winsten die met een vergelijkbaar kapitaal zouden zijn behaald.' Deze simpele uitspraak over wat aan de 'hogereop-leidingspremie' ten grondslag ligt, verklaart zowel waarom verschillen niet noodzakelijkerwijs ongelijkheid impliceren en waarom het niet noodzakelijkerwijs het geval is dat het gehele waargenomen verschil op deze manier kan worden verklaard. Het is heel goed mogelijk dat de investering in menselijk kapitaal door een hoger opgeleide werkende meer (of minder) oplevert dan gewone winst op kapitaal. In een baanbrekend onderzoek naar het (arbeids)inkomen in relatie tot het opleidingsniveau in de jaren dertig in de Verenigde Staten concludeerden de Nobelprijswinnaars Milton Friedman en Simon Kuznets dat 'het werkelijke verschil tussen het arbeidsinkomen van hoger opgeleiden en dat van minder hoog opgeleiden aanzienlijk groter lijkt dan een compensatie voor de vereiste extra kapitaalinvestering zou rechtvaardigen'. In die zin was het verschil wel degelijk een vorm van ongelijkheid.

De ontwikkeling van de inkomensverdeling in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk op lange termijn is weergegeven in figuur 1.1 en 1.2 (arbeidsinkomen in hoogste deciel) [zie pagina 30 en 31 van deze *Andersland*, red.]. Om de grafiek te begrijpen kan men zich het best voorstellen dat iedereen met een inkomen op een rij gaat staan, gerangschikt naar hoeveel men verdient. De statisticus verdeelt de rij vervolgens in tien segmenten en vraagt aan alle personen aan het

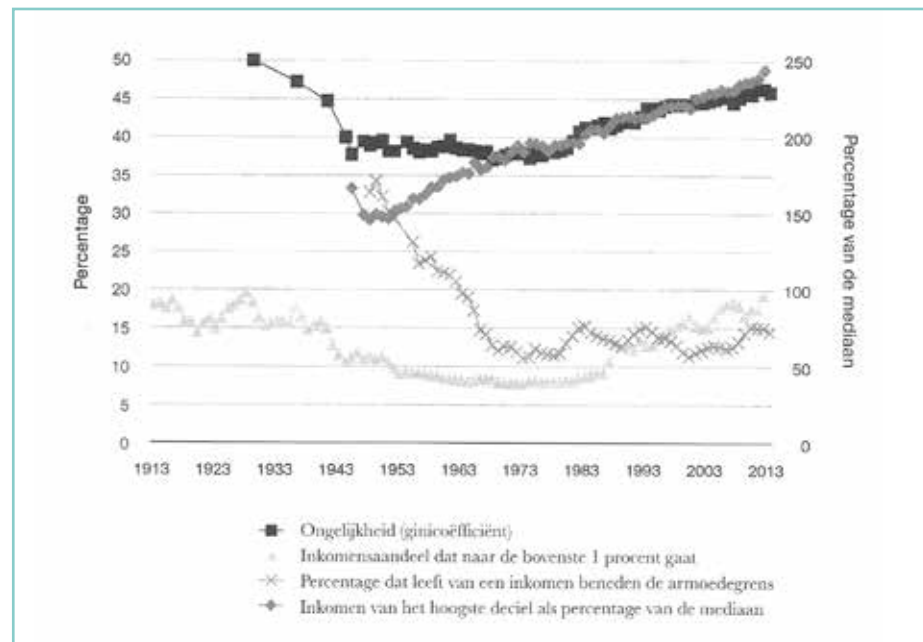
begin van ieder volgende segment een stapje naar voren te doen. De persoon aan het begin van het zesde segment is de mediaan — de persoon in het midden — en de persoon aan het begin van het hoogste segment vertegenwoordigt het hoogste deciel. Wat de grafiek voor ieder jaar laat zien, is de verhouding van het arbeidsinkomen van het hoogste deciel ten opzichte van dat van de mediaan. In 1952 bedroeg het arbeidsinkomen van het hoogste deciel in de Verenigde Staten bijvoorbeeld ongeveer 150 procent van de mediaan. Deze grafiek gaat verder terug in de tijd dan meestal het geval is in onderzoeken naar inkomensspreiding, die zich meestal alleen richten op wat er sinds de jaren zeventig is gebeurd. Maar het is wel belangrijk de praktijk van de recente decennia in een historische context te plaatsen. Zo is uit de grafiek af te lezen dat de stijging van de topinkomens in de VS al een hele tijd voor 1970 is begonnen. Tussen 1952 en 1972 steeg het relatieve voordeel van het hoogste deciel van 150 procent naar 194 procent van de mediaan, een stijging die even groot is als de stijging die tussen 1972 en 2012 plaatsvond. In Groot-Brittannië was het verloop anders.

In de jaren vijftig en de vroege jaren zestig werd de inkomensspreiding groter, maar van halverwege de jaren zestig tot 1979 daalde het hoogste deciel ten opzichte van de mediaan. Hoe deze ontwikkeling ontstond, wordt in het volgende hoofdstuk nader besproken. Niet alleen het tijdpad was anders, ook de totale toename was in het Verenigd Koninkrijk geringer dan in de Verenigde Staten — in tegenstelling tot wat we hebben geconstateerd ten aanzien van de totale inkomensongelijkheid. In het Verenigd Koninkrijk

nam de inkomensspreiding minder sterk toe dan in de Verenigde Staten, terwijl de totale inkomensongelijkheid juist sterker toenam.

Het verhaal dat we moeten vertellen, ligt dus genuanceerder dan simpelweg 'toenemende ongelijkheid'. Er zijn verschillen tussen periodes, tussen landen, en tussen individuele inkomsten en gezinsinkomens. Deze verschillen kunnen ons helpen de determinanten van de ongelijkheid te begrijpen.

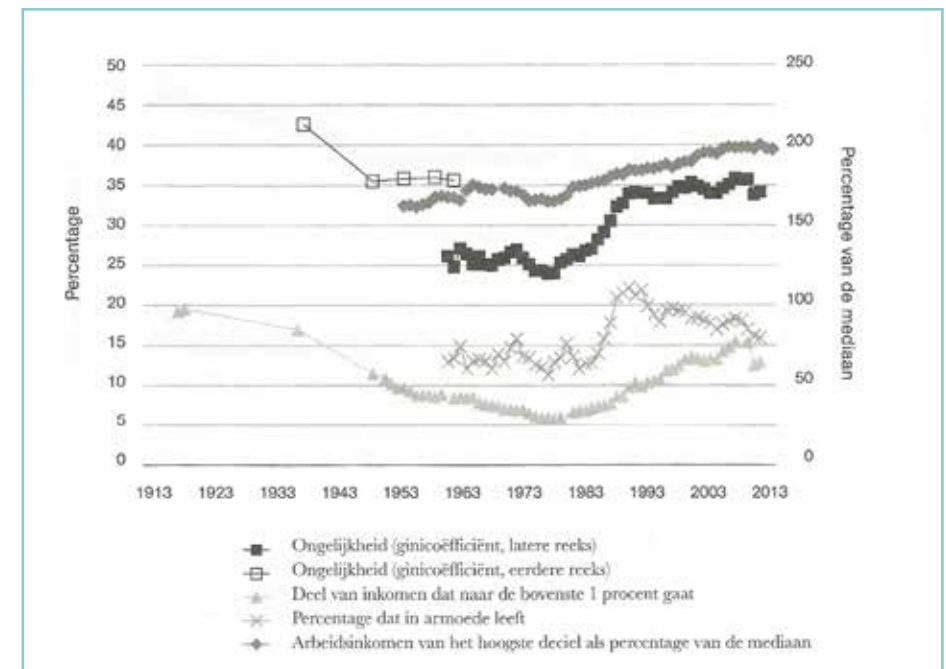
Figuur 1.1:

Figuur 1.1 - Ongelijkheid in de VS, 1913-2013

De totale ongelijkheid (blokjes) wordt uitgedrukt met de ginicoëfficiënt, op basis van het bruto gezinsinkomen gecorrigeerd voor de grootte van het huishouden. Het percentage van het totale bruto-inkomen (exclusief vermogenswinsten) dat naar de bovenste 1 procent gaat, wordt weergegeven met driehoekjes. Het percentage van de bevolking dat leeft van een inkomen beneden de officiële armoedegrens, wordt weergegeven met kruisjes. Via de schaal rechts laten de ruitjes het arbeidsinkomen van het hoogste deciel zien (de persoon op 10 procent van de top) ten opzichte van de mediaan (de persoon in het midden van de inkomensverdeling) voor de personen die fulltime werken.

Figuur 1.2:

Figuur 1.2 - Ongelijkheid in het Verenigd Koninkrijk, 1913-2013

De totale ongelijkheid, uitgedrukt in de ginicoëfficiënt, wordt weergegeven met blokjes. In de vroege reeks (open blokjes) is de ginicoëfficiënt gebaseerd op de netto-inkomsten, niet gecorrigeerd voor de omvang van het huishouden. In de latere reeks (dichte blokjes) zijn de ginicoëfficiënten lager omdat ze gebaseerd zijn op het beschikbare gezinsinkomen, gecorrigeerd voor de omvang van het huishouden. Het percentage van het totale bruto-inkomen dat naar de bovenste 1 procent gaat (driehoekjes), geeft een toename te zien tussen de jaren tachtig en de jaren negentig. Deze toename is mogelijk deels te wijten aan een verandering in het belastingstelsel in 1990, waardoor stellen niet langer als één huishouden golden, maar als twee afzonderlijke eenheden. Het percentage dat in armoede leeft (kruisjes) is het percentage individuen dat deel uitmaakt van huishoudens met een gecorrigeerd beschikbaar inkomen beneden de 60 procent van de VK-mediaan. Op de rechter as laten de ruitjes het arbeidsinkomen zien van het hoogste deciel (de persoon op 10 procent van de top) als percentage van het inkomen van de mediaan (de persoon in het midden van de verdeling) voor volwassen personen die fulltime werken.

15 voorstellen

om de ongelijkheid terug te dringen

Athony Atkinson, *Ongelijkheid: Wat kunnen we eraan doen? Antwerpen: Uitgeverij Polis, 2015.*

VOORSTEL 1

De sturing van technologische veranderingen zou een expliciet aandachtspunt voor beleidsmakers moeten zijn, met als doel innovaties te stimuleren die de inzetbaarheid van personeel verhogen en de menselijke dimensie van dienstverlening benadrukken. (hoofdstuk 4 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 2

Het overheidsbeleid moet zich richten op een goede machtsbalans tussen alle belanghebbenden. Daartoe moet er (a) een

expliciete dimensie betreffende de verdeling worden geïntroduceerd in het mededingingsbeleid; (b) een wettelijk kader worden geschapen waardoor vakbonden onder gelijke voorwaarden werknemers kunnen vertegenwoordigen; en (c) waar zoiets nog niet bestaat, een sociaaleconomische raad worden opgericht waarin de sociale partners en andere non-gouvernementele organisaties vertegenwoordigd zijn. (hoofdstuk 4 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 3

De overheid moet een expliciet doel stellen voor het voorkomen en terugdringen van werkloosheid en moet deze ambitie ondersteunen door te zorgen voor gegarandeerde

overheidsbanen tegen het minimumloon voor degenen die daar behoefte aan hebben. (hoofdstuk 5 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 4

Er moet een nationaal inkomensbeleid komen, bestaande uit twee elementen: een wettelijk minimumloon op een leefbaar niveau, en een gedragscode voor loon boven het minimum, overeen te komen in het kader van een 'nationale discussie' waarbij de nationale sociaal- economische raad betrokken is. (hoofdstuk 5 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 5

De regering moet via nationale spaarobligaties een gegarandeerde positieve

reële rente aanbieden op spaargeld, met een maximuminleg per persoon. (hoofdstuk 6 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 6

Er moet een kapitaalschenking komen (een minimerfenis) die aan iedereen wordt uitbetaald bij het bereiken van de meerderjarige leeftijd. (hoofdstuk 6 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 7

Er moet een staatsinvesteringsautoriteit in het leven worden geroepen die een overheidsfonds beheert met het doel de netto-waarde van de publieke sector te verhogen door te beleggen in bedrijven en vastgoed. (hoofdstuk 6 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 8

We moeten terug naar een progressievere tariefstructuur voor de persoonlijke inkomstenbelasting, met marginale belastingtarieven die met oplopende inkomenscategorieën geleidelijk oplopen naar een topniveau van 65 procent, in combinatie met een verbreding van de heffingsgrondslag. (hoofdstuk 7 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 9

De overheid moet in de persoonlijke inkomstenbelasting een Earned Income Discount (inkomensafhankelijke heffingskorting) invoeren, beperkt tot de onderste inkomenschaal. (hoofdstuk 7 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 10

De ontvangst van een erfenis of schenking onder levenden zou moeten worden belast onder een progressieve levenslange belasting op kapitaalinkomen. (hoofdstuk 7 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 11

Er zou een proportionele of progressieve onroerendezaakbelasting moeten komen op basis van up-to-date gehouden taxatiewaarden. (hoofdstuk 7 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 12

Kinderbijslag moet in ruime mate worden uitgekeerd voor alle kinderen, en belast als inkomsten. (hoofdstuk 8 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 13

Op nationaal niveau zou een participatieinkomen moeten worden ingesteld als aanvulling op de bestaande sociale zekerheid en met vooruitzicht op een EU-breed basiskinderinkomen. (hoofdstuk 8 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 14

Er moet een vernieuwing in de sociale verzekeringen plaatsvinden waarbij het niveau én de dekking van de uitkeringen worden verhoogd. (hoofdstuk 8 van *Ongelijkheid*)

VOORSTEL 15

Rijke landen behoren het streefcijfer voor hun nationale ontwikkelingshulp op te voeren tot 1 procent van hun bruto nationaal inkomen. (hoofdstuk 8 van *Ongelijkheid*)

Naast deze voorstellen heb ik enkele ideeën genoemd die de moeite van verder overdenken waard zijn:

- Idee om op door te gaan: een ingrijpende herziening van de toegang van huishoudens tot de kredietmarkt voor leningen die niet gedekt worden door een woning.
- Idee om op door te gaan: onderzoek of een 'op de inkomstenbelasting gebaseerde' benadering van de premies voor private pensioenen zinvol zou zijn, op de wijze van de huidige 'speciale spaarregelingen', waarmee de belastingheffing naar voren zou worden geschoven.
- Idee om op door te gaan: onderzoek opnieuw of het mogelijk is een jaarlijkse vermogensbelasting in te voeren en aan welke voorwaarden moet worden voldaan om zo'n belasting met succes te introduceren.
- Idee om op door te gaan: een wereldwijd belastingregime voor persoonlijke belastingbetalers, gebaseerd op het totale vermogen, en een minimumbelasting voor vennootschappen.

Hiermee heb ik een actieprogramma voorgesteld. Is het een pakket? Niet in de zin dat je alle voorstellen zou afwijzen als je enkele elementen onwenselijk of onhaalbaar vindt. Maar in twee opzichten wel. In de eerste

plaats hangen ze onderling samen. Sommige maatregelen zullen beter werken als ze worden gecombineerd met andere onderdelen van het programma. Het belasten van uitkeringen werkt doelgerichter als het samengaat met een tarievenstructuur voor de inkomstenbelasting waarin de marginale belastingtarieven gelijkmatig stijgen met het inkomen, zoals hier is voorgesteld. Het werk van de in voorstel 4 genoemde sociaal-economische raad wordt vergemakkelijkt als de wettelijke positie van vakbonden wordt versterkt (voorstel 2). In de tweede plaats

moeten we uitkomen voor onze onwetendheid. Hoewel we weliswaar een vrij goed idee hebben van de mechanismen die tot groeiende ongelijkheid hebben geleid, zijn we verre van zeker van de bijdrage van elk daarvan. Als we vooruitgang willen boeken, kunnen we dus niet gokken op één enkele benadering.

Sommige mensen zullen toch zeggen dat het 'onhaalbaar' is, of 'onbetaalbaar'.

In dit nummer van Andersland vindt u drie portretten van Rotterdammers die in armoede leven, gemaakt door fotografe Laisa Maria in het kader van haar project Vergeten Voordeuren. Het eerste portret is te vinden op pagina's hier-na, het tweede (langere) verhaal op pagina 110 en het derde verhaal op pagina 162.

“WE KOMEN ELKE MAAND 264 EURO TEKORT”

Het verhaal van Peter en zijn zoon Nordin
Wijk: Centrum

Peter is een gastvrije man, die mij ondanks zijn hevige rugklachten altijd buiten opwacht bij de poort van zijn sociale huurwoning nabij centraal station. Binnen is het warm, het hele huis is versierd met Feyenoord vlaggen en posters. Ik praat met vader, zijn zoon Nordin en moeder Najia luisteren aandachtig.

"Ik ben 25 jaar geleden bekeerd tot de Islam. Onder Islamitische gezinnen heerst in Rotterdam veel armoede, dat heb ik in al die tijd wel geleerd. Ik weet dat veel arme mensen zich schamen, maar in de Islam lijkt er nog meer schaamte te zijn. Ik weet natuurlijk wel dat ik me niet hoeft te schamen, maar mijn vrouw heeft er veel

moeite mee. Momenteel zijn we afhankelijk van twee voedselbanken, omdat we maandelijks een bedrag van 265 euro tekortkomen. Natuurlijk is daar schaamte in, maar wat koop ik daarvoor?"

"De ellende is begonnen nadat ik werd afgekeurd in 1992. Ik heb altijd in de bouw gewerkt, maar toen ik in de WAO kwam veranderde mijn leven. Ik ben naar Marokko gegaan op vakantie, en heb daar mijn huidige vrouw ontmoet. Ik ben toen drie jaar voor haar in Marokko gebleven, toen ons eerste zoontje is verwekt. Toen hij twee jaar was, wilden we naar Nederland verhuizen om hem een betere toekomst te geven. Vanaf Rabat moest ik

meerdere malen tweeduizend kilometer heen en weer reizen om papieren in te leveren bij de ambassade voor zijn paspoort en die van mijn vrouw. Het regelen van hun emigratie heeft mij toen aardig wat geld gekost. Ik had natuurlijk maar een simpele WAO, maar ik wilde het goed doen. Het was mijn intentie om mijn vrouw en kind legaal mee terug te nemen naar Nederland. Uiteindelijk dacht ik alles geregeld te hebben. Mijn vrouw en kind kwamen twee maanden na mij aan in Nederland, maar op Schiphol werd meteen het paspoort van mijn kind ingenomen. Het was niet rechtsgeldig, volgens de marechaussee. Toen wilde ik met mijn scootmobiel die glazen pui bij Schiphol

eruit rijden, mijn vrouw en kind hadden legale papieren bij zich en waren onschuldig, maar werden behandeld als criminelen. Ze konden wel begrijpen dat ik boos was, maar moesten de wet hanteren. Mijn vrouw mocht het land in, mijn kind niet."

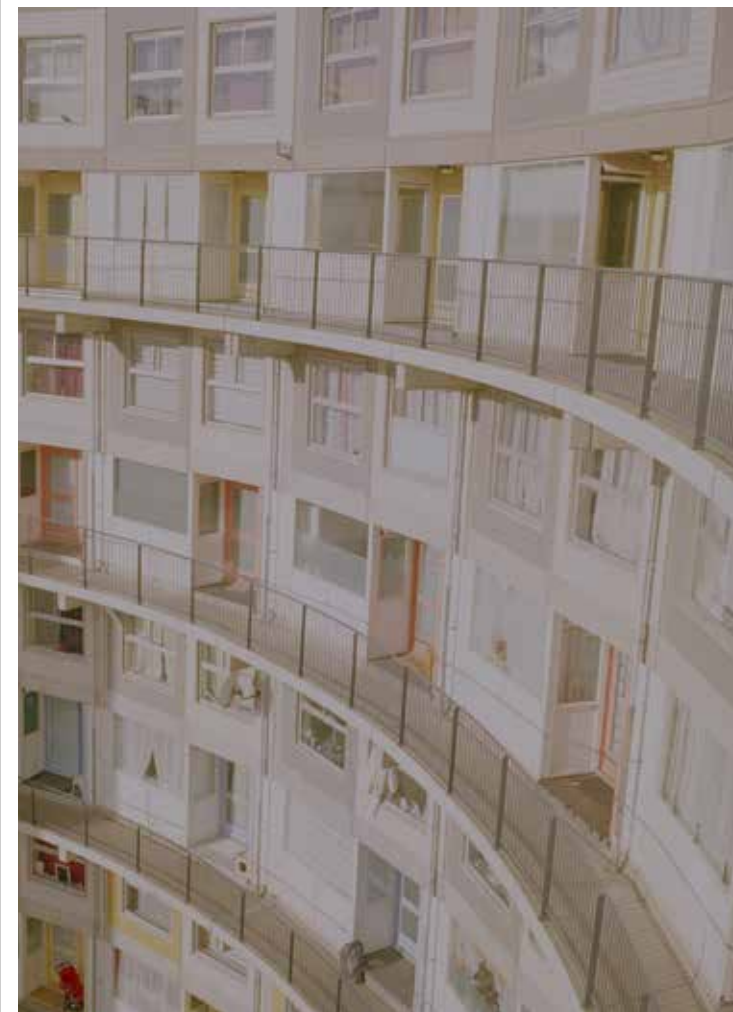
"De periode die volgde was ondragelijk. Ik heb oneindig veel verklaringen afgelegd, een advocaat in de hand moeten nemen en ben naar de rechter gestapt. Die rechter

moest ineens gaan bepalen of het wel mijn kind was en of ik het rechtsgeldig mee naar Nederland had genomen. Het ging over mijn kind! Ze hebben me de rechtszaal uit moeten rijden, anders moest ik het gevang in. Niet dat dat mij tegenhield, maar ik kon niet tegen het onrecht. Je begrijpt dat mijn grootste schulden in die tijd zijn ontstaan, toen ik mijn eigen kind en vrouw naar Nederland wilde halen. Alle papieren uit Marokko waren bij elkaar ongeveer 10.000 euro

maar daarna moesten we nog verder procederen in Nederland, wat vreselijk lang heeft moeten duren. Het heeft mij bij elkaar 45.000 euro gekost. Maar ik vraag nu aan jou: had ik het dan niet moeten doen? Hoe had ik ooit kunnen rusten? Mijn vrouw en kind zijn weerloos.

"Van 2007 tot 2012 heeft onze aanvraag bij de kredietbank onder het stof gelegen. De papieren waren wel ontvangen, maar niet behandeld. Onze schulden bleven al die tijd gewoon stijgen. De rechter heeft ons toen in 2012 schuldsanering opgelegd. Na drie jaar schuldsanering kregen we in 2015 een schone lei, althans dat dachten we. Maar dat bleek te mooi om waar te zijn. Er zat helaas nog een staartje aan van 10.000 euro aan boetes die de bewindvoering moedwillig had achtergehouden. Ons geval is een klassieker, door verkeerd beleid van onze bewindvoerder konden we weer opnieuw beginnen. Ik heb de belastingdienst pakweg 1800 euro aan onterechte boetes betaald, maar ik weet dat ik dat geld nooit meer ga terugzien. Ik kan niet op zoek gaan naar gerechtigheid, de nieuwe schulden zijn belangrijker. Dat heb ik na al die jaren vechten wel geleerd. Je kunt in dit land niemand aansprakelijk stellen. Je wint het toch niet."

"Nog steeds lopen kleine bedragen van 70 euro op tot soms meer dan 600 euro.

We kunnen het simpelweg niet betalen. Ik heb allerlei akkefietjes lopen met de gemeentebelasting, verzekeringen, de waterschapsbelasting, je wordt er niet goed van. Soms wordt er beslag gelegd op mijn inkomen. We krijgen dan uiteraard toeslagen, maar als daarna de vaste lasten en regelingen er vanaf zijn, houden we elke maand precies 0 euro over om van te leven. Gelukkig heb ik nu na al die jaren een hulpje voor de administratie, maar desondanks komen we elke maand gemiddeld 265 euro tekort. Voor al ons eten zijn we volledig afhankelijk van wat we krijgen. Elke week ga ik naar de Islamitische voedselbank en naar de Schotse kerk met mijn scooter, maar binnenkort valt er eentje af omdat we al te lang gebruik hebt gemaakt van ons voedselbankrecht.”

“Arm zijn is de laatste jaren niet gezond geweest voor ons. Mijn zoontje zit helemaal

onder het eczeem. Als ik zie hoe hij zichzelf elke ochtend helemaal openkrabt van de jeuk, springen de tranen in mijn ogen. De zelf die ik moet kopen voor hem is 80 euro, en wordt niet verzekerd. Van de troep die ik hem wel heb gegeven, kreeg hij haren op zijn hals en borst terwijl hij toen nog maar 9 jaar was. Ik heb het geld niet eens, en niets helpt, je voelt je zo machteloos. Mijn vrouw is nog steeds ziek van de borstkanker, en ik kan niets zonder mijn scooter door chronische pijnklachten aan mijn rug door jarenlange arbeid in de bouw. Met mijn huidige scooter heb ik al 13.000 kilometer gereden, vanaf begin 2014. Maar de accu is kapot, vorige week stond ik weer 1.5 uur buiten in de vrieskou te wachten op een reparateur met mijn jongste zoon van 7. Ik heb een nieuwe scooter nodig, maar die krijg ik niet, want dat is allemaal weer te duur. Maar

zonder mijn scooter, kan ik mijn gezin niet onderhouden. Het is echt een doolhof, allemaal, ik houd het nog maar net aan vol. Soms is het voor mij ook te veel. Maar ondanks alles hou ik zoveel van mijn vrouw en kinderen, ze houden mij bezig om te doen wat ik moet doen. Elke dag weer.”

Als ik klaar ben mijn gesprek met Peter, maak ik een foto van zoon Nordin. Zijn moeder kijkt nieuwsgierig toe, terwijl Nordin haar liefdevol uitlegt wat ik kom doen.

“Mama wij zijn arm, maar anderen mensen zijn ook arm, en als wij dit verhaal vertellen denken andere mensen dat het niet erg is om arm te zijn. Dan weten ze dat ze niet alleen zijn.”

Dit verhaal is tot stand gekomen met behulp van de Islamitische voedselbank.

“Mama wij zijn arm, maar anderen mensen zijn ook arm, en als wij dit verhaal vertellen denken andere mensen dat het niet erg is om arm te zijn. Dan weten ze dat ze niet alleen zijn.”

Laisa Maria

Na de voltooiing van haar Master Culturele Antropologie, is fotograaf Laisa Maria een antropologisch fotoproject begonnen in Rotterdam dat armoede als thema heeft. Het project, Vergeten Voordeuren, gaat over de manier waarop armoede zichzelf manifesteert achter gesloten deuren bij Rotterdamse bewoners thuis, in een stad die zich profileert als de bloeiende belofte van de toekomst. Rotterdam is Europa's nieuwe hotspot, maar vergeten wordt dat het tevens de armste stad van Nederland is. Met haar werk wil ze laten zien dat het hebben van succes in een wereldse stad als Rotterdam een privilege is voor een select groepje bewoners. Dit is geen onbekend fenomeen in de gemiddelde Europese metropool omdat groei segregatie in de hand werkt. Door visueel veldwerk te doen, probeert ze bewoners te vinden die zijn vastgelopen in het systeem. Een belangrijk onderdeel van veldwerk is het opbouwen van een vertrouwensband die ervoor zorgt dat mensen haar toelaten in hun leven. Met haar camera zocht ze mensen op die zich vaak thuis schuilhouden uit schaamte en stress. Over deze mensen maakt ze verhalen en probeert ze hun leven in langdurige armoede te documenteren. De verhalen blijven zich uitbreiden, en proberen armoede niet alleen uit de taboe-sfeer te halen maar vooral om de gevolgen van de nodige verbeelding te voorzien. Zie ook vergetenvoordeuren.nl.

PLEIDOOI VOOR EEN RIJKDOMSGRENS

LEIDEN, WEESHUIS

Donderdag 16 januari 2020, 20.15 uur (Ingrid Robeyns)

WAGENINGEN, HET DEPOT

Donderdag 23 januari 2020, 20.15 uur (Dick Timmer)

AMSTERDAM, ORGELPARK

Woensdag 29 januari 2020, 20.15 uur (Dick Timmer)

Waarom is er wel een minimuminkomen, maar geen maximuminkomen? Wie over grote rijkdom een kritische opmerking maakt, krijgt al snel te horen gewoon jaloers te zijn. Niet voor niets wordt belasting op grotere vermogens soms een 'jaloezie-belasting' genoemd. Sommige mensen gaan nog een stap verder, en zeggen dat alle belasting een vorm van diefstal is. Hoe dan ook, de gedachte is eenvoudig: van het geld dat iemand eerlijk heeft verdiend, moet de staat afblijven. Ingrid Robeyns en Dick Timmer stellen dat zelfs eerlijk verdiende rijkdom een moreel en maatschappelijk probleem kan zijn en ageren voor een rijkdomsgrens.

INGRID ROBEYNS EN DICK TIMMER

Ingrid Robeyns

Ingrid Robeyns is hoogleraar Ethiek van Instituten aan de Universiteit Utrecht. Zij leidt momenteel het Fair Limits project, waarin onderzoek gedaan wordt naar de vraag of er, moreel gezien, bovengrenzen zouden moeten zijn aan de financiële welvaart en het gebruik van ecologische hulpbronnen voor iedere persoon. In 2019 verscheen van haar hand *Rijkdom. Hoeveel ongelijkheid is nog verantwoord?* (Uitgeverij Prometheus). Zij draagt regelmatig bij aan het publieke debat middels lezingen, bijdragen aan kranten en blogs, en interviews. Meer informatie: www.ingridrobeyns.info

Dick Timmer

Dick Timmer is promovendus in de politieke filosofie aan de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek gaat over vragen als: Hoe ziet een eerlijke verdeling van welvaart eruit? Wanneer en hoeveel belasting zouden we moeten heffen? En kunnen mensen ooit tévéél bezitten? Verder schrijft hij over onder meer klimaatverandering en rechtvaardigheid. Hiervoor studeerde hij filosofie, religiewetenschap en theologie in Utrecht en Amsterdam. In 2017 studeerde hij af met een scriptie over autonomie en mensen met een verstandelijke beperking. Dick Timmer is redacteur bij de Nederlandse filosofieblog Bij Nader Inzien. Meer informatie: www.dicktimmer.com.

Rijkdom als maatschappelijk probleem

Iemand die rijk wordt van fraude of uitbuiting doet iets wat we afkeuren en verbieden. En iemand die via een schimmige belastingconstructie zoveel mogelijk winst probeert te behalen, bevindt zich in grijs gebied. Maar wie een fortuin erft, die heeft gewoon geluk. En als iemand een vermogen vergaart en zich aan de wet houdt, dan zijn we geneigd die persoon te bewonderen. Wie over hun rijkdom een kritische opmerking maakt, krijgt al snel te horen gewoon jaloers te zijn. Niet voor niets wordt belasting op grotere vermogens soms een 'jaloeziebelasting'

genoemd. Sommige mensen gaan nog een stap verder, en zeggen dat alle belasting een vorm van diefstal is. Hoe dan ook, de gedachte is eenvoudig: van het geld dat iemand eerlijk heeft verdiend, moet de staat afblijven.

Ons centrale argument is dat zelfs eerlijk verdiende rijkdom een moreel en maatschappelijk probleem kan zijn. Voor de duidelijkheid: het is niet zozeer slecht of verkeerd om rijk te zijn. En het idee is niet dat het beter zou zijn om eenvoudig en zonder luxe te leven. Het is een goede zaak een zekere mate

van rijkdom te hebben. En voor veel mensen is geld een sleutel tot een beter, interessanter en leuker leven.

Maar wij denken dat er een grens zou moeten zijn aan hoe rijk iemand kan worden. Op die rijkdomsgrens wegen de voordelen van meer rijkdom bezitten voor de rijke zelf niet langer op tegen de nadelen en risico's voor de samenleving. Dus de vraag of iemand te rijk kan zijn, is niet een vraag die draait om jaloezie. En ook niet over hoe het goede leven eruitziet (al zullen we daar aan het einde van dit artikel nog kort iets over zeggen). Het is een vraag die gaat over wat eerlijk, rechtvaardig en redelijk is tegenover anderen.

Over waar die rijkdomsgrens precies ligt, kan men van mening verschillen en is politiek debat nodig. Maar dat betekent niet dat er helemaal niets over te zeggen valt. Uit onderzoek dat Ingrid Robeyns samen met Tanja van der Lippe, Vincent Buskens en Nina Vergeldt uitvoerde, blijkt bijvoorbeeld dat 66% van de Nederlanders vindt dat je boven de rijkdomsgrens zit als je een villa met zwembad, een extra huis in Zuid-Frankrijk, en twee luxe auto's bezit, vijf keer per jaar op vakantie kan gaan, en een half miljoen aan vermogen hebt. Als dat vermogen stijgt naar een miljoen, vindt 82% van de Nederlanders dat dit veel meer is dan men nodig heeft voor een goed leven. En bij een vermo-

gen van 70 miljoen, vindt 96,5% dat iemand boven de rijkdomsgrens zit. Die 70 miljoen is het kleinste vermogen dat in de Quote top 500 voorkomt, de jaarlijkse ranking van de 500 rijkste Nederlanders.

De rijkdomsgrens is uiteraard geen natuurwet. En in tegenstelling tot de armoedegrens correspondeert de rijkdomsgrens niet met een minimale levensstandaard. Het is daarom onmogelijk om een precies bedrag op de rijkdomsgrens te plakken. Dat neemt niet weg dat we ons wel iets kunnen voorstellen bij wat het betekent om zoveel geld te hebben dat extra geld geen effect meer heeft op iemands levensstandaard. Maar het antwoord op de vraag waar Nederlanders de rijkdomsgrens trekken, is op zichzelf nog onvoldoende om een wettelijke rijkdomsgrens te rechtvaardigen. De vraag is namelijk: kunnen we ook iets zeggen over waarom rijkdom een moreel probleem kan zijn? Met andere woorden, welke maatschappelijke risico's zijn er verbonden aan extreme rijkdom?

DEMOCRATISCHE RISICO'S

Het eerste probleem met extreme rijkdom is dat het de kern van de democratie in gevaar brengt, namelijk het principe van politieke gelijkheid. Dat mensen politiek gelijk zijn betekent dat iedereen een gelijke stem zou moeten hebben in de collectieve besluitvorming

(direct of via het kiezen van politieke vertegenwoordigers). Maar wie heel veel geld heeft, kan dat geld gebruiken om die besluitvorming te beïnvloeden. Hij – of zij, maar de meeste superrijken zijn mannen – kan bijvoorbeeld zorgen dat zijn favoriete kandidaat of partij voor een politiek ambt meer financiële middelen heeft om campagne te voeren. Of geld uitgeven aan professionele lobbyisten om beleid te beïnvloeden, denktanks oprichten, filmproducties sponsoren, of bijzonder hoogleraren financieren. Een bekend voorbeeld van dit laatste is de *Chicago School of Economics* uit Amerika. Dat is een invloedrijke stroming in de economie die gefinancierd werd door rijke individuen en bedrijven met een sterk neoliberale inslag. Bekende economen uit de Chicago School zijn Nobelprijswinnaars Friedrich Hayek en Milton Friedman. Hun invloed op met name de Amerikaanse economie en politiek is tot op de dag van vandaag voelbaar.

Daarnaast bezit iemand zijn of haar vermogen natuurlijk niet alleen in cash, maar in aandelen, bedrijven, en ander kapitaal. Ook dat biedt allerlei mogelijkheden om democratische besluitvorming te ondermijnen. Denk aan de recente discussie rondom de dividendbelasting. Bedrijven die dreigen een land te verlaten wanneer bepaalde belastingen worden verhoogd, oefenen grote druk uit op democratisch

Over waar die rijkdomsgrens precies ligt, kan men van mening verschillen en is politiek debat nodig

genomen besluiten. Ook op die manier kunnen de rijken dus invloed uitoefenen op de democratie en democratische processen naar hun hand zetten. En dus kan ook op deze manier politieke gelijkheid door rijkdom in het geding komen.

Natuurlijk worden er al maatregelen getroffen om te zorgen dat financiële macht zich niet zomaar onbeperkt kan vertalen in politieke macht. Er is bijvoorbeeld wetgeving over partijfinanciering en anti-monopolie-maatregelen, zodat niemand alle commerciële

televisiezenders kan opkopen of op directe wijze verkiezingsprogramma's kan beïnvloeden. Maar dat neemt het risico op ondermijning van het democratisch principe niet weg. Niet alles is te reguleren, niet iedereen houdt zich aan de wet, en de naleving van wetten wordt niet altijd even grondig gecontroleerd. En daarnaast kan geld ook op informele manieren ingezet worden om direct of indirect politieke macht uit te oefenen, denk aan exclusieve verenigingen waarin vermogende mensen elkaar ontmoeten.

MEER WELVAART EN WELZIJN

Een tweede nadeel van extreme rijkdom is dat diezelfde rijkdom gelijkverdeeld meer welvaart en welzijn oplevert. Dat is een klassiek inzicht van zowel publieke economen als politiek filosofen: elke bijkomende euro draagt steeds minder bij aan ons welzijn. Anders gezegd: voor iemand die €2000,- per maand verdient, betekent het veel meer om er €100,- op vooruit te gaan dan voor iemand die €20.000,- per maand verdient. Dus als we welvaart en welzijn in de

samenleving willen verhogen, kunnen we die €100,- beter besteden aan de mensen die minder hebben. Om dit in een breder perspectief te zetten: als je twee samenlevingen vergelijkt die hetzelfde produceren en in andere opzichten ook identiek zijn, maar waar in het eerste land de financiële ongelijkheid groter is dan in het tweede land, dan zijn het welzijn en de welvaart in het eerste land kleiner.

Nu zijn er allerlei redenen waarom volledige gelijkheid van uitkomsten moeilijk te verdedigen is. Vanuit een moreel of politiek filosofisch standpunt is het sterker om het principe van gelijke kansen te verdedigen, en niet het principe van gelijke uitkomsten. Wie het liever rustiger aan doet, wie graag een groot deel van zijn tijd besteedt aan hobby's of wie een beroep wil uitoefenen waar geen maatschappelijke vraag naar is, moet niet verwachten dat hij hetzelfde inkomen zal ontvangen als de leerkracht of verpleegkundige die 38 uur per week werkt. Daarnaast hebben we als samenleving ook mensen nodig voor beroepen die risicovol of onprettig zijn, of die grote verantwoordelijkheden vergen; dat zijn legitieme redenen om mensen beter te belonen. En bovendien wordt iedereen daar beter van—ook degenen die deze hogere beloning niet krijgen. Er zijn echter grenzen aan hoe groot die beloningsverschillen kunnen zijn.

Ook voor mensen die via ondernemerschap of door toeval rijk zijn geworden, geldt dat zij met hun geld heel veel goeds zouden kunnen doen als ze een deel van hun fortuin zouden aanwenden om de mensen die pech hebben gehad in het leven te ondersteunen en meer kansen te geven, of om publieke waarden zoals de democratie of sociale cohesie te versterken. Of bijvoorbeeld om het wereldarmoedeprobleem te helpen aanpakken. Want volgens schattingen van de Wereldbank leeft zo'n 10% van de wereldbevolking van minder dan twee dollar per dag, en dus in absolute armoede.

Dit is de mooie kant van de filantropie en van het sociaal ondernemerschap: geld, ideeën, netwerken en ondernemerschap die de gefortuneerden aanwenden om anderen te helpen en kansen te bieden. Juist door extreme rijkdom in te perken en te herverdelen ontstaat er dus de mogelijkheid om op een efficiënte manier welzijn en welvaart eerlijker te verdelen onder mensen met verschillende achtergronden en posities in de samenleving. Maar wanneer rijkdom niet wordt gebruikt om deze problemen aan te pakken, geven welvaart en welzijn goede redenen om een politieke rijkdomsgrens te verdedigen.

ECOLOGISCHE GRENZEN

Er is nog een derde bezwaar tegen extreme rijkdom, namelijk dat het onverenig-

baar is met onze ecologische plichten—de plichten die we hebben om de natuur (en daarmee ook andere mensen en ook dieren) te beschermen. Dit is in feite een specifieke uitwerking van het bezwaar dat een gelijkere verdeling van welvaart meer welzijn voortbrengt. Het idee erachter is als volgt: als we ons niet aan onze ecologische plichten houden, komt welvaart en welzijn in het gedrang. En extreme rijkdom maakt het veel lastiger en ook veel minder waarschijnlijk om aan onze ecologische plichten te voldoen.

In theorie is rijkdom verenigbaar met ecologische plichten, namelijk wanneer iemand leeft en rijk wordt op een manier die de natuur niet beschadigt, en daarna een bescheiden consumptiepatroon aanhoudt. Maar in praktijk komen dergelijke theoretische voorbeelden nauwelijks voor. Veel rijken zijn rijk geworden dankzij milieuvervuilende processen, zoals milieubelastende productie, internationale handel die tot uitstoot van CO2 leidt, of productie en verkoop van goederen waarin verschillende onderdelen van aardolie verwerkt zitten. En we weten uit onderzoek dat de rijksten vele malen meer broeikasgassen uitstoten dan de niet-rijken, omdat ze heel grote huizen bezitten (vaak meer dan één), meerdere auto's, en soms ook een eigen jacht of vliegtuig hebben. De Franse economen Lucas Chancel en Thomas

Piketty berekenden in 2015 dat de rijkste 1% van de wereld wel 300 ton broeikasgassen per persoon per jaar uitstoten, tegenover een gemiddelde van tussen de 10 en 20 ton per persoon per jaar in Europa en Noord-Amerika. Ter vergelijking, een 'eerlijke uitstoot', waarbij de kosten voor het milieu worden meegewogen en iedereen evenveel CO2 mag uitstoten, zou maximaal een paar ton per persoon per jaar bedragen, afhankelijk van de periode die we denken nodig te hebben voor we een volledig emissie-vrije economie opgebouwd hebben, of een veilige en betaalbare manier hebben gevonden om broeikasgassen onschadelijk te maken.

Deze redenering heeft echter een venijnig staartje. Gege-

ven de broeikasgasreductie die nodig is om het klimaat te stabiliseren, stoten niet alleen de rijken maar zowat alle inwoners van Nederland veel te veel broeikasgassen uit. Ecologische plichten creëren dus verantwoordelijkheden voor iedereen om ons consumptiepatroon aan te passen. We zouden bijvoorbeeld, zoals het Institute for Global Environmental Strategies heeft voorgesteld, elk jaar 10% minder broeikasgassen kunnen uitstoten via consumptie, tot we minder dan een ton per jaar uitstoten tegen 2050. De structurele maatregelen die hiervoor nodig zijn, zijn veel effectiever dan rekenen op vrijwillige gedragsaanpassingen. Maar zelfs als we bijvoorbeeld via belastingen gepord zullen worden om minder te vliegen

en minder vlees en zuivel te eten, dan nog zullen we onze consumptiepatronen ook bewust moeten aanpassen. Die aanpassing van ons consumptiepatroon is onvermijdelijk als we de uitstoot willen verminderen (en zolang we CO2 niet in een andere niet-schadelijke stof kunnen omzetten), dus ook met structurele verandering blijft die persoonlijke opdracht van kracht.

Wat de vermindering van emissies betreft, geldt dus dezelfde opdracht voor de rijken als voor de niet-rijken. Maar er zijn twee redenen waarom we een groter beroep mogen doen op de rijken om een forse bijdrage te leveren aan de investeringen die nodig zijn voor een effectief klimaatbeleid. De eerste reden is dat vele rijken hun

Aanpassing van ons consumptiepatroon is onvermijdelijk als we de uitstoot willen verminderen

vermogen hebben vergaard met commerciële activiteiten waarbij ze niet gecompenseerd hebben voor de ontstane milieuschade. Hadden ze dat wel gedaan, dan was de winst en dus hun persoonlijke fortuin veel kleiner geweest. Een deel van het persoonlijke fortuin van superrijken, maar ook van rijke ondernemingen, is dus onbetaalde compensatie voor milieuschade. Die kan nu alsnog gestort worden in de Nederlandse en mondiale klimaatfondsen. Het principe dat hierachter ligt is eenvoudig: de vervuiler betaalt.

De tweede reden waarom we een groter beroep mogen doen op de superrijken, berust op een ander principe: de sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen. Dit is eens te meer het geval in tijden van uitzonderlijke urgentie en crisis. Dat was bijvoorbeeld zo, fiscaal gezien, in Amerika en Europa na de Tweede Wereldoorlog. En gegeven de urgentie van het klimaatprobleem

vandaag de dag, en de enorme impact ervan op huidige en toekomstige generaties, bevinden we ons opnieuw in een tijd van urgentie en crisis. Een extra financieel offer zouden we dus ook nu kunnen vragen van de rijken en superrijken, zodat we gelden ter beschikking hebben voor rigoureuze maar noodzakelijke adaptatie- en mitigatiemaatregelen. Nu zullen sommige superrijken ontkennen dat we een klimaatcrisis hebben. Maar dan komt het erop aan om deze kleine groep niet de ruimte te geven het hele publieke debat over te nemen, en ons bewust te zijn van de propagandatechnieken die sommigen onder hen gebruiken om hun onwaarheden te verspreiden, en zo twijfel te zaaien.

ZUURVERDIENDE CENTJES

Nu is de reactie op bovenstaande argumenten voorspelbaar: ja, de wereld zou wellicht beter zijn als de democratie robuuster was, welzijn en wel-

vaart gelijker verdeeld, en het klimaat minder beschadigd. En natuurlijk moeten mensen die de wet overtreden en zo hun vermogen opbouwen worden aangepakt. Maar dat betekent nog niet dat de samenleving zomaar het geld van de rijken mag afnemen. Tenslotte zijn mensen rijk geworden doordat ze het geld zelf eerlijk hebben verdiend.

Dit argument gaat ervan uit dat vele rijken hun geld eerlijk verdiend hebben, en dat ze daarom een moreel recht hebben op dat geld. Laten we dit het 'verdienste-argument' noemen. Onder het verdienste-argument liggen tenminste twee aannames verborgen. De eerste is dat het vermogen van de rijken inderdaad 'verdiend' is. De tweede is dat iedereen dezelfde mogelijkheid heeft om gebruik te maken van de kansen die ondernemerschap biedt om een fortuin te vergaren. Hoewel deze twee aannames niet helemaal te onderscheiden zijn, is het

goed ze apart onder de loep te nemen. Dan blijkt het verdienste-argument minder plausibel dan het op het eerste gezicht lijkt.

Laten we over de eerste aanname twee dingen zeggen. Ten eerste is het idee dat de zogenaamde verdiende centjes ethisch gezien ook daadwerkelijk verdiend zijn niet plausibel. Veel rijkdom wordt niet via ondernemerschap verworven, maar is het gevolg van het feit dat iemand toevallig rijke ouders had. Die rijkdom kan dan direct worden doorgegeven via een erfenis, maar ook indirect door het uitstekende onderwijs en sociale netwerk waar een kind van kan profiteren. En aangezien de erfbelasting een stuk lager ligt dan belasting op arbeidsinkomen, en het erven van een onderneming tot op zekere hoogte is vrijgesteld van erfbelasting, kunnen we veel vragen stellen bij hoe rechtvaardig zo'n lage erfbelasting eigenlijk is. Ingrid Robeyns schreef hier met de utrechtse filosoof Sem de Maagt een uitgebreide *Ethische Annotatie* over, die voor iedereen vrij toegankelijk te lezen is op internet). Daarnaast bestaan er voor zeer vermogende Nederlanders fiscale sluiproutes om persoonlijke fortuinen om te zetten in ondernemingskapitaal, waardoor de erfgenamen van de zeer rijken procentueel veel minder zullen betalen. Het zijn vormen van belastingontwijking die zeker niet in de geest van de wet zijn. Maar

belangrijker voor nu: de fortuinen die zo direct en indirect worden doorgegeven zijn op geen enkele manier 'verdiend' door de ontvanger.

Het tweede punt is nog veel fundamenteeler, namelijk dat het mens- en wereldbeeld waarop dit antwoord is gebaseerd, veronderstelt dat wie iets op de markt verdient, het ook moreel gezien verdient. Het is eenvoudig te zien dat dit niet kan kloppen. Bijvoorbeeld: Martin Shkreli, beter bekend als *"the most hated man of America"*, probeerde een fortuin te verdienen door de prijs van een in de jaren '50 ontwikkeld medicijn te verhogen van \$13.50 per pil naar \$750 per pil. Hij had het medicijn niet zelf ontwikkeld, maar stelde deze verhoging van meer dan 5000% voor nadat hij het medicijn in 2017 had gekocht. Na aanhoudende kritiek bond hij in, maar stel nu eens dat het hem gelukt was: Zou zijn fortuin dan 'eerlijk verdiend' zijn? Ja, is het antwoord wanneer alles dat wettelijk mag op de markt daarmee ook eerlijk verdiend is. Nee, lijkt een plausibeler claim. Soms zijn marktverdiens ten simpelweg immoreel.

Daarnaast zijn veel successen van ondernemers afhankelijk van stabiele maatschappelijke structuren (denk aan een goed functionerende rechtstaat, eigendomsrecht, enz.), uitvindingen, infrastructuur en kennis die voorgaande generaties voor ons achter-

gelaten hebben, of die worden gefinancierd vanuit publieke middelen. Vaak is die maatschappelijke erfenis te danken aan de belangeloze inzet van mensen die het publiek belang boven hun persoonlijke belang zetten, of door investeringen en ontdekkingen die met belastinggeld zijn gefinancierd. Het zou voor veel van de hedendaagse rijken knap lastig zijn geweest om even rijk te worden in een samenleving zonder die kennis, infrastructuur en algemene welvaart. Er is dus zeker iets af te dingen aan een wereldbeeld dat veronderstelt dat wat iemand op de markt verdient daarmee ook daadwerkelijk iemands 'recht' is.

Dan de tweede aanname in het 'verdienste argument': dat iedereen gelijke kansen krijgt. Iemands geboorte en afkomst spelen een enorme rol in diens financiële succes. Het idee dat mensen gelijke kansen hebben, zeker wanneer het gaat om het verdienen van een fortuin, is daarom simpelweg onwaar. In andere woorden: We moeten ons afvragen wat de rol is die geluk in ons leven speelt. Waar en wanneer we geboren werden, wie onze ouders zijn, wie onze leerkrachten waren, wat onze talenten zijn—dat alles hebben we niet zelf gekozen, maar heeft wel een grote invloed op de kansen die we in ons leven krijgen, en meer specifiek op de mogelijkheid die we hebben om extreem rijk te worden.

Zoals Bill Gates het onlangs in een interview met *The Daily Mail* zei: “Ik verdien mijn fortuin niet. Niemand verdient het.” Ook hij benadrukte de rol van structuren, toeval en de rol van mensen met wie hij samenwerkte, en pleitte voor meer progressieve belastingen. Mensen die het financieel gezien hebben gemaakt, mogen heus trots zijn op hun inspanningen en resultaten en daarvoor worden beloond. Maar de geluksfactor zou ons moeten overtuigen om rijkdom binnen de perken te houden, zeker gegeven de argumenten die tegen extreme rijkdom te geven zijn.

IS ZOVEEL RIJKDOM GOED VOOR EEN MENS?

Sommige filosofen gaan zelfs een stap verder dan wij hier doen; en in bepaalde levensbeschouwelijke tradities vind je vergelijkbare argumenten. Wij hebben in het voorgaande beargumenteerd dat extreme rijkdom maatschappelijk gezien onwenselijk is. Maar, vraagt bijvoorbeeld de filosoof Danielle Zwarthoed zich af, is het voor een *rijke zelf* wel goed om extreem rijk te zijn? Met andere woorden, klopt het idee dat het hebben van meer rijkdom gepaard gaat met het hebben van, bijvoorbeeld, meer autonomie en vrijheid, of gewoonweg ‘een beter leven’?

Niet altijd, beargumenteert Zwarthoed—of beter: eigenlijk niet. Wie alles heeft, hoeft bijvoorbeeld weinig rekening

te houden met de uitvoerbaarheid van haar plannen. Veel dingen zijn immers te koop, en wie alles kan kopen hoeft niet te kiezen. Maar juist in het afwegen en maken van keuzes oefenen mensen zich in hun autonomie, en oefenen mensen hun autonomie uit, aldus Zwarthoed. En bovendien: wie rijk is, kan zozeer gehecht raken aan haar welvaart dat er van de ogenschijnlijk vele keuzes die zij heeft maar weinig overblijven. Om een bepaald sociaal netwerk te onderhouden en levensstijl te kunnen waarborgen is immers veel geld nodig. Zo kan het hebben van meer economische welvaart eerder een ballast worden dan een zegen zijn.

En tenslotte beargumenteert Zwarthoed dat—aangenomen dat ook de rijken zich iets van het lot van minderbedeelden aantrekken—het moeilijk voor hen is om transparant te zijn over de redenen die ze hebben om bepaalde keuzes te maken. Kun je bijvoorbeeld serieus denken dat jij dat derde huis méér nodig hebt dan dat iemand die moet rondkomen van een minimuminkomen extra financiële steun kan gebruiken? Onderzoek toont aan dat wanneer mensen spanning ervaren tussen hun overtuigingen en handelingen, ze geneigd zijn ofwel hun handelingen aan te passen of wel hun overtuigingen los te laten. Wanneer we bijvoorbeeld spanning ervaren tussen bepaalde ethische plichten—zeg,

onze ecologische plichten—en onze wensen en verlangens, zoals dat derde huis, dan zijn we geneigd die spanning op te lossen door selectief om te gaan met de informatie die we binnenkrijgen. Maar, beargumenteert Zwarthoed, dat brengt schade toe aan onze autonomie, omdat het niet langer meer helder is (zelfs niet voor *onszelf*!) waarom we bepaalde dingen doen of willen.

Meer dan de andere argumenten die we hierboven gegeven hebben, is dit argument iets dat persoonlijke ethiek aangaat en niet per se onze plichten richting elkaar en de samenleving. Mensen kunnen immers geen of maar weinig waarde hechten aan hun capaciteiten om autonome keuzes te maken. Of wellicht dat sommigen het voor lief nemen dat een bepaalde levensstijl noodzakelijk is om een manier van leven in stand te houden, zelfs wanneer dit hun vrijheid en autonomie schaadt. Maar voor wie autonomie belangrijk vindt, is dit een extra argument om te denken dat mensen soms tévéél hebben.

TENSLOTTE

Er zijn nog veel meer mogelijke redenen aan te dragen tegen extreme rijkdom. Er is bijvoorbeeld nog de reden dat extreme rijkdom het westerse principe van gelijke kansen ondergraaft. En dat het onwaarschijnlijk is dat steenrijken en mensen zonder economisch

kapitaal elkaar als ‘gelijken’ zullen zien in hun interacties. We kunnen ook denken aan de problematische manier waarop een deel van onze huidige welvaart historisch gezien tot stand gekomen is. En wellicht ook, zoals de Wereldbank onlangs naar buiten bracht,

aan hoe de groeiende en zeer grote economische ongelijkheid economische groei en welvaart in de weg kan staan. Er zijn dus redenen genoeg waarom extreme rijkdom een maatschappelijk probleem is, en waarom we na moeten denken over fiscale veranderingen.

En ook over hoe we de sociale en economische instituties van de samenleving zodanig kunnen inrichten dat economische ongelijkheid binnen de perken blijft. Kortom, we moeten serieus nadenken over een rijkdomsgrens.

LESSEN VAN DE JAREN DERTIG

AMSTERDAM, ORGELPARK

Donderdag 30 januari 2020, 20.15 uur

Let op: Coen Teulings komt slechts één keer spreken, alleen op locatie Amsterdam

Het is onmogelijk om de vraagstukken rondom armoede en ongelijkheid los te zien van macro-economische ontwikkelingen en politieke stromingen. Als de uitslag van de laatste twee verkiezingen ons één ding heeft geleerd, dan is het dat het electoraat nog steeds op zoek is naar een weg vooruit na de economische crisis.

Coen Teulings beargumenteert dat we van de jaren dertig kunnen leren wat wel en wat niet zal werken. Toen bleek noch het "rechts" populisme, noch het "linkse" anti-kapitalisme een werkbaar alternatief. Uiteindelijk bleek het Redelijk Compromis van William Beveridge de weg naar de groei van de na-oorlogse welvaart.

COEN TEULINGS

Coen Teulings (1958) is universiteitshoogleraar economie aan de Universiteit Utrecht en hoogleraar aan de University of Cambridge. Eerder was hij hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, directeur van het Centraal Planbureau (CPB), van SEO Economisch Onderzoek, en van het Tinbergen Instituut.

Teulings studeerde economie aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1990 promoveerde op een proefschrift over verdringing op de arbeidsmarkt. Zijn huidige onderzoek gaat met name over loonvorming en zoekfricties op de arbeidsmarkt, minimumlonen, het rendement van onderwijs, de economische betekenis van steden, en de implicaties van vergrijzing voor het macro economisch beleid en voor pensioenfondsen.

Daarnaast had Teulings tal van nevenfuncties. Zo was hij lid van de Raad van Economische Adviseurs van de Tweede Kamer, van de commissie Dijkstal (voor de salarissen van topambtenaren en politici), kroonlid van de SER, en voorzitter van een commissie voor een nieuw examenprogramma's economie voor Havo en VWO. Thans is Teulings naast zijn hoofdfunctie als universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht onder andere voorzitter van de RvT van het Kunstmuseum Den Haag en van de Boekmanstichting, lid van de RvT van de Technische Universiteit van Eindhoven, lid van de Commissie Kapitaalmarkt van de AFM en van de adviesraad van het OBR (Organisation of Budget Responsibility in Londen). Hij schrijft een twee wekelijkse column in het Financieel Dagblad.

Coen Teulings is getrouwd en heeft 2 kinderen.

IN HET GEVECHT TUSSEN POPULISTEN EN ANTI- GLOBALISTEN WINT UITEINDELIJK HET REDELIJKE COMPROMIS

Als de uitslag van de laatste twee verkiezingen ons één ding heeft geleerd, dan is het dat het electoraat nog steeds op zoek is. Waar bij de Provinciale Staten verkiezingen FvD nog opzien baarde door in één klap de grootste partij te worden, daar viel bij de Europese verkiezingen de uitslag van FvD en PVV samen tegen en herrees de PvdA onverwacht uit zijn graf. Heeft het ons verrast? Ja natuurlijk, maar toch ook weer niet. We wisten dat het electoraat nog steeds op zoek is naar het antwoord op de gepercipieerde problemen. Dan biedt een nieuwkomer die het herstel van het Europa van voor 1914 belooft het zoekende electoraat nieuwe hoop. Maar zodra duidelijk wordt dat die nieuwkomer daarvoor het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie (EU) wil beëindigen, schrikt de kiezer. Hij is conservatief, wil geen risico's lopen met baan en veiligheid. Hij denkt dat de EU die beschermt en kiest massaal voor de man die daarvoor symbool staat. Het vak van politicus blijft voorlopig een ongewis bestaan.

KREDIETCRISIS

Onzekerheid van het electoraat is van alle tijden, maar de heftigheid van de bewegingen op dit moment laat zich alleen verklaren door de financiële crisis die ontstond na de ondergang van Lehman Brothers in het najaar van 2008. Zoiets kon gebeuren in Azië, waar een grote financiële crisis tien jaar eerder voor veel rampspoed had gezorgd, zo dachten we. Maar in Europa was zoiets onmogelijk. Wij hadden geleerd van de jaren dertig. De banken stonden nu onder toezicht en tegoeden van spaarders waren gegarandeerd. Het bleek allemaal onjuist. Ook wij konden door een grote

financiële crisis getroffen worden, zo bleek. De kredietcrisis van 2008 laat zich qua omvang alleen vergelijken met de Grote Depressie uit de jaren dertig. Het was sinds de oorlog niet meer voorgekomen dat de wereld-economie zo ontregeld werd. Overal moesten banken met belastinggeld worden gered, niet in de laatste plaats in Nederland. De wereldhandel daalde in drie maanden tijd met 30%. Nadat die crisis was uitgebroken en nadat de verantwoordelijke politici waren uitgerukt om de ergste branden te blussen, leek het er echter in eerste instantie op dat we een herhaling van de fouten van de jaren dertig konden vermijden.

In de jaren dertig was het veel erger geweest. De werkloosheid liep niet alleen in dubbele cijfers, het eerste cijfer was bovendien een twee. Landen beschermden massaal hun thuismarkt met leuzen als "koop Nederlandsche waar!" in de hoop zo de eigen werkgelegenheid op peil te houden, ten koste van die van de burens. De globalisering van de wereldeconomie die in de jaren twintig grote stappen vooruit had gezet, werd in een paar jaar ongedaan gemaakt. En er trok een golf van politiek extremisme door Europa, met name in Duitsland, waar Fascisten en Communisten gezamenlijk de vorming van democratische meerderheidsregering onmogelijk hebben gemaakt. Maar ook in andere landen wonnen extremistische partijen terrein.

VERDWENEN VERTROUWEN

Al die fouten leek de wereld na de ondergang van Lehman in eerste instantie te kunnen vermijden. Anders dan toen was er nu een welvaartsstaat met brede sociale verzekeringen die de eerste klap kon opvangen. Bovendien is er nu niet meteen teveel

bezuinigd, zoals in de jaren dertig wel is gebeurd. Dat ligt voor een groot deel aan het IMF, dat tijdens de Azië-crisis opnieuw met zijn neus op de feiten was gedrukt: bezuinigingsmaatregelen tijdens een financiële crisis maken de problemen alleen maar erger. En dus was er reden voor optimisme. De wereld leek te kunnen leren van eerdere fouten. Tien jaar later zijn we daar echter minder gerust op. Veel van de problemen lijken zich met enige vertraging te herhalen. De crisis heeft het vertrouwen in het maatschappelijk systeem weggevaagd, en daarmee ook in de elite die dat systeem had opgetuigd, wie die elite ook mag zijn. Net als in de jaren dertig komt de kritiek van twee kanten, enerzijds van populistische en anderzijds van

anti-globalisten/anti-kapitalisten. De ene reactie kan worden samengevat als 'eigen land eerst': protectionisme en grenzen dicht. Trump met zijn slogan 'America First' is het ultieme voorbeeld. De andere reactie zoekt de oorzaak van de problemen bij de globalisering en het kapitalisme. Dan gaat het over flitskapitaal dat zich aan wet noch gebod houdt en over multinationals die geen belasting betalen. Multilaterale organisaties als de Wereldhandelsorganisatie en de EU worden gezien als agenten van het grootkapitaal. Het kapitalisme moet worden vervangen. Vreemd genoeg hebben beide reacties in de praktijk veel met elkaar gemeen. Zij worden verbonden door de afkeer van het neoliberalisme en zakkenvullende elites.

POPULISME

Net als in de jaren dertig bestond die kritiek al voor de kredietcrisis, denk aan Mussolini en aan Hitler's bierkelder putsch, respectievelijk in 1922 en 1923, en denk aan de Russische revolutie een paar jaar eerder. Maar net als in 1929, gaf de kredietcrisis beide bewegingen een doorslaggevende impuls. De elite, hier opgevat als de beleidsmakers, bleek geen antwoord te hebben op de crisis. Zij bluste succesvol de brand – het economisch systeem overleefde de crisis nageenog ongeschonden – maar zij kon geen wervend perspectief bieden. Ze reageerde vaak aarzelend, door populistten naar de mond te praten. Dat bleek niet te helpen. Populisme bleek een rupsje nooit genoeg: als de elite mee bewoog, werden de populistische verwijten alleen maar extremer.

Groot-Brittannië kreeg Brexit en de Verenigde Staten Trump. Het heeft beide landen in een diepe institutionele en constitutionele crisis gestort. Ze zijn tot op het bot verdeeld. In beide landen heeft het verleden het gewonnen van de toekomst. In het Verenigd Koninkrijk stemde de jeugd voor Brexain. Het meest opvallende van het Brexit proces is misschien wel dat er na het referendum geen enkele poging is gedaan om een brug te slaan tussen beide groepen. In Amerika heeft Trump vooral steun onder de oudere witte middenklasse, een groep van wie het aandeel in de bevolking in snel tempo afneemt. Tweets over congresleden met een migranten achtergrond verscherpen de tegenstelling. Ondertussen wordt het kiezers uit deze groepen zo moeilijk mogelijk gemaakt om te stemmen, via aanscherping van de eisen voor kiezer-registratie en via het vermin-

deren van het aantal stembureaus.

HANDELSOORLOG

Net als in de jaren dertig kwam er na de verkiezing van Trump uiteindelijk ook weer een handelsoorlog. Hoe erg die uit de hand gaat lopen, zal de komende jaren moeten blijken, maar de voortekenen zijn slecht. Markten kunnen alleen functioneren met goede regels en wetgeving, om eigendom te beschermen en om geschillen te beslechten, binnen maar ook tussen landen. Onder leiding van de Verenigde Staten is daarvoor na de oorlog met vallen en opstaan een ingenieus systeem opgesteld, met de VN, het IMF, de Wereldbank, de OESO en de Wereldhandelsorganisatie. Landen bleven soeverein, maar het systeem was zo in elkaar gezet dat ieder land er alle belang bij had om die regels als een begrenzing van zijn eigen soevereiniteit te accepteren. Het hoogtepunt en sluitstuk in deze ontwikkeling was de toetreding van China tot de Wereldhandelsorganisatie in 2001. De Europese Unie heeft in Europa nog veel verder gaande vormen van samenwerking tussen soevereine landen tot stand gebracht, een prestatie die elders in de wereld met bewondering en afgunst wordt gezien. De Europese burgers hebben daar fors van geprofiteerd.

Onder het motto van "America First" heeft Trump dat internationale systeem van regels en geschilbeslechting inmiddels opgeblazen. Alleen het belang van de Verenigde Staten telt. Amerika gebruikt daarbij al zijn machtsmiddelen, zich bekommerend om wet noch gebod. Zo wordt bedrijven die zich niet houden aan het Amerikaanse handelsembargo tegen Iran het gebruik van de dollar ontzegd, en dat lijkt nu ook te gaan gelden voor

landen. Met die insteek heeft geen enkel land er belang meer bij om zich aan de regels te houden. Ieder land vecht individueel om in dit Amerikaanse spelletje armpje drukken overeind te blijven.

VEERKRACHT

Tijdens de crisisjaren na de ondergang van Lehman leek de Europese Unie kopje onder te gaan in deze populistische revolte. Maar terwijl Brexit en Trump het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten op stelten zetten, bleek de EU verbazingwekkend veerkrachtig. De crisis mag het vertrouwen in Brussel hebben geschokt, het vertrouwen in de nationale politiek was minstens evenzeer aangetast. Het recente oproer van de gele hesjes is een verzet tegen Macron, nauwelijks tegen Juncker. Pogingen om uit-treding uit de EU of de euro op de politieke agenda te zetten, liepen buiten Groot-Brittannië keer op keer spaak. Geert Wilders heeft het na 2012 niet opnieuw geprobeerd. Thierry Baudet deed een nieuwe poging, maar kreeg bij de Europese verkiezingen de deksel op zijn neus. Marine Le Pen heeft haar campagne voor het Franse presidentschap gebaseerd op een referendum over de euro halverwege omgegooid. Griekenland bleek Varoufakis uiteindelijk niet te willen volgen. Dat Italië met zijn regering van de Lega Nord en de Vijfsterrenbeweging wel voor een exit uit de euro kiest, lijkt onwaarschijnlijk. De Britse hoop om de EU-lidstaten bij de Brexit-onderhandelingen uit elkaar te spelen, is ijdel gebleken.

De voornaamste stelling die ik in dit artikel verdedig is dat we van de jaren dertig kunnen leren, wat wel en wat niet zal werken, en hoe het

waarschijnlijk zal aflopen. Toen bleek noch het “rechtse” populisme noch het “linkse” anti-kapitalisme uiteindelijk een werkbaar alternatief. Het antikapitalistische antwoord kwam kortstondig aan de macht in Frankrijk, werd in Spanje verslagen in een bloedige burgeroorlog, verdween in Duitsland in 1933 achter de tralies, maar bleek bovenal in Rusland een mislukking. De eigen-land-eerst-variant bleek de weg naar dood en verderf. Dat is niet verrassend, want als ieder land zichzelf voorop plaatst, leidt dat onvermijdelijk tot confrontatie. Uiteindelijk kan er maar één land eerst zijn, zoals Groot-Brittannië zal merken als het na de Brexit met Amerika over een vrijhandelsakkoord moet onderhandelen. Overigens is de Verenigde Staten weliswaar voorlopig

“first”, maar het moment lijkt niet ver weg dat China Amerika in termen van nationaal inkomen voorbijstreeft. Het is afwachten of Amerika ook met de rol van tweede viool kan omgaan.

DE ROUTE NAAR SUCCES

Nadat de stofwolken van de Tweede Wereldoorlog waren opgetrokken bleken zowel het “rechtse” populisme als het “linkse” anti-kapitalisme zoals gezegd geen werkbaar alternatief. Een derde stroming bleek de route naar het naoorlogse succes. Die route was de weg van het redelijke compromis: het Beveridge rapport, vernoemd naar de schrijver van het rapport, de Britse econoom William Beveridge. Hij ontwikkelde tijdens de oorlog een plan voor de inrichting van de naoorlogse samenleving. Ondanks de misère

van de Grote Depressie maakte hij de markteconomie het uitgangspunt van dat plan. Het marktmechanisme had de wereld in de voorafgaande eeuw veel welvarender gemaakt, een welvaartsstijging zonder precedent in de voorafgaande twee millennia. De markt was daarom de hoeksteen van de toekomstige samenleving, zo meende Beveridge. Het marktmechanisme heeft hem niet teleurgesteld. Het heeft de wereld na de oorlog opnieuw een enorme welvaarts-groei gebracht, eerst in Noord-Amerika en Europa, en sinds 1980 ook elders in de wereld. Over het jaartal 1980 later meer.

Beveridge onderkende echter het grote tekort van de markt: zij biedt uit zichzelf geen goede sociale verzekering voor de gevolgen van ziekte,

invaliditeit, werkloosheid en ouderdom. Beveridge realiseerde zich dat alleen door dit gat te vullen de vooroorlogse sociale tegenstellingen konden worden overbrugd en radicale politieke stromingen de wind uit de zeilen kon worden genomen. Zijn plan werd het ankerpunt voor de inrichting van het naoorlogse Engeland. In 1948 werd de National Health Service opgericht. In Nederland begon de opbouw van de welvaartsstaat met de AOW.

Het succes van Beveridge's programma voor de opbouw van een verzorgingsstaat kan niet beter worden geïllustreerd dan aan de hand van een recente faux-pas van Trump. Bij een bezoek aan London zei hij dat Brexit een uitstekend idee was. “Zijn” Amerika zou na de afronding van Brexit

graag een vergaand vrijhandelsverdrag met Groot-Brittannië sluiten. Daarbij zou geen enkel heilig huis onbesproken blijven: ook de National Health zou voor buitenlandse concurrentie moeten worden opengebroken. Een landsbrede Britse toorn was zijn deel. Ook in Nederland is de steun voor de verzorgingsstaat onvoorwaardelijk, ook bij de populisten (PVV) en anti-kapitalisten (SP), met name voor de gezondheidszorg en de AOW. Of zoals een PvdA politicus het onlangs tegen mij verwoordde: in Nederland is tegenwoordig iedereen voorstander van een sociaaldemocratisch programma, maar niemand stemt meer op de sociaaldemocratie.

DE NEOLIBERALE REVOLUTIE

Ondanks dit succes kende de naoorlogse geschiedenis van de welvaartsstaat een haakse bocht. Teveel sociale bescherming bleek namelijk te leiden tot sclerosis. Als werken nauwelijks meer opbrengt dan een uitkering, dan nemen de inspanningen af die mensen zich getroosten om een baan te vinden en te behouden. Daardoor explodeerden de kosten van de welvaartsstaat terwijl de belastingopbrengst terugliep waarmee die kosten betaald moest worden. In 1973 brak de Yom Kippur oorlog uit tussen Israël enerzijds en Egypte en Syrië anderzijds. De olieprijsen schoten omhoog. De inflatie liep op, de winsten van het bedrijfsleven stonden wereldwijd onder druk. Rond 1979/1980, toen de olieprijsen door de oorlog tussen Iran en Irak voor de tweede keer scherp stegen, liep de economie vast.

Dat was het moment waarop de neo-liberale revolutie uitbrak: Margaret Thatcher werd premier van Groot-Brittannië, Ronald Reagan werd

president van de Verenigde Staten, in ons eigen land werd Ruud Lubbers premier, en niet te vergeten: Deng Xiaoping stelde China open voor de wereldmarkt. Thatcher, Reagan, en Lubbers begonnen aan een programma van versoering van de welvaartsstaat, inkrimping van de overheid, deregulering en privatisering van overheidsbedrijven. Deng's programma was vanzelfsprekend afwijkend, gegeven de bijzondere geschiedenis van China sinds de communistische revolutie, maar de basisgedachte was dezelfde, in navolging van het Beveridge rapport: zonder marktwerking geen groei van de welvaart. Door de groei van de welvaartsstaat was die marktwerking in verdrukking geraakt.

Het woord zegt het al: de neoliberale revolutie was een revolutie. Revoluties gaan met strijd gepaard. Er zijn winnaars en verliezers. In de Verenigde Staten voerden de luchtverkeersleiders een episch gevecht met Ronald Reagan. Reagan riep uiteindelijk de hulp van het leger in om hun staking te breken. De stakende verkeersleiders werden ontslagen. De mijnstaking in Groot-Brittannië was één van de bitterste arbeidsconflicten uit de geschiedenis van het kapitalisme. Het hield het land anderhalf jaar in zijn greep. En Nederland kende in 1983 zijn drie maanden durende ambtenarenstaking, toen het kabinet aankondigde hun salarissen en de uitkeringen nominaal met 3,5% te verlagen. De treinen reden niet, het huisvuil stapelde zich op in de straten.

HET REDELIJKE COMPROMIS

Maar op dit punt week Nederland af van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië: daar bleef het conflict nog jaren de politieke ver-

houdingen bepalen, in Nederland gingen men aan tafel zitten. Nog datzelfde jaar sloten de FNV onder voorzitterschap van Wim Kok, het kabinet Lubbers en de werkgevers het akkoord van Wassenaar. Het vormde de basis voor het daarop volgende economische herstel van Nederland, zonder de gepolariseerde politieke verhoudingen die Amerika en het Verenigd Koninkrijk tot op de dag van vandaag zijn blijven achtervolgen. De onderhandelaars hebben zich ongetwijfeld door het gedachtegoed van William Beveridge laten beïnvloeden: de waarde van het redelijk compromis.

De neoliberale revolutie bleek een succes. De vastgelopen economie ging weer lopen, eerst in Amerika, en later ook in Europa. Maar veruit het belangrijkste succes van die revolutie was Azië: de fenomenale groei van de welvaart van tweeënhalf miljard

mensen in China en India, maar liefst 40 procent van de wereldbevolking. Deze mensen zijn in 40 jaar van absolute armoede naar een redelijk middenklasse bestaan gegroeid. Wat ontwikkelingssamenwerking niet lukte, realiseerde Deng Xiaoping door China te openen voor de wereldmarkt. Ook de economie van India was in de loop van de jaren tachtig vastgelopen op de monopolie-macht van lokale consortia die door hoge handelsbarrières waren afgeschermd van buitenlandse concurrentie. In 1991 werden die monopolies opgebroken door de markt open te stellen voor buitenlandse aanbieders. Dit is een les die verder reikt dan China en India alleen. Alle landen die het sinds 1960 is gelukt een Europees of Noord-Amerikaans welvaartsniveau te bereiken, hebben dat bereikt door zich open te stellen voor de wereldmarkt: Japan, Zuid-Korea, Taiwan, Hong Kong en Singapore.

Deze ontwikkeling wordt soms ge-
bagatelliseerd: de groei in China en
India zou niet inclusief zijn en ten
koste gaan van het milieu. Ik wil niets
afdoen aan de kosten van de groei,
maar het komt mij vreemd over om
de groeiende welvaart van een paar
miljard mensen ter zijde te schuiven.
Veel van wat wij tegenwoordig zo voor-
delig kunnen kopen, wordt bovendien
in China geproduceerd. Nagenoeg ie-
dereen heeft dus geprofiteerd. Vanuit
dit gezichtspunt, omgekeerd aan de
overtuiging van de anti-globalisten, is
globalisering een groot succes.

DE VERLIEZERS

Nagenoeg iedereen heeft geprofiteerd,
maar niet iedereen: er zijn name-
lijk ook verliezers. De groei in China
is ten koste gegaan van de lagere
middenklasse in Europa en vooral in
de Verenigde Staten. In de afgelopen
decennia heeft een groot deel van
de industrie in de Amerikaanse Rust
Belt haar deuren gesloten. Aan het
werk in die bedrijven ontleende
de Amerikaanse middenklasse van
fabrieksarbeiders decennialang haar
status en inkomen. Door de concur-
rentie uit China zijn die banen verlo-
ren gegaan. Door de uitholling van
de welvaartsstaat was er weinig waar
zij op konden terugvallen. De inko-
mensverschillen namen in Amerika
daardoor scherp toe.

Dit verschijnsel is niet uniek voor
Amerika. Ook in landen als Groot-
Britannië, Zweden, Duitsland en
Frankrijk groeiden de inkomensver-
schillen na 1980, alhoewel minder
sterk dan in Amerika. Vaak wordt
gedacht dat ook in Nederland de
inkomensverschillen zijn toegenomen,
maar afgezien van de hoogtijdagen
van de neoliberale revolutie tussen

1980 en 1985, toen ambtenarensalaris-
sen en uitkeringen nominaal met 3,5%
werden verlaagd, wordt die algemene
overtuiging niet bevestigd door de
cijfers. In Nederland is het aandeel
van de top 1% van de mensen die het
meest verdienen niet meer dan 4%
van het totale inkomen, het laagste
van alle landen waarvoor Thomas
Piketty in zijn bekende *Kapitaal in de
21st eeuw* cijfers heeft gerapporteerd.
Ter vergelijking: in de Verenigde Staten
verdient de top 1% nu 20% van het
totale inkomen, terwijl dat “slechts”
12% was in 1980.

DE IT-REVOLUTIE

Globalisering is echter niet de enige
oorzaak van de toegenomen inko-
mensverschillen in de Verenigde
Staten. De IT-revolutie speelt een
minstens even grote rol. Amazon,
Apple, Facebook, Google en Microsoft
zijn momenteel de vijf meest waar-
devolle bedrijven ter wereld. Twintig
jaar terug waren deze ondernemingen
slechts een fractie van hun huidige
beurskoers waard, op Microsoft na.
Facebook bestond nog niet eens.
Hun groei heeft in Amerika geleid tot
extreme welvaartsstijging voor een
kleine bovenlaag. Drie van de vijf
rijkste mensen ter wereld hebben hun
rijkdom de afgelopen 40 jaar verdiend
in de IT industrie, onder wie de rijkste
man ter wereld, Jeff Bezos, grootaan-
deelhouders van Amazon. Die financiële
revenue van de IT-revolutie zijn aan
Europa voorbijgegaan. Vandaar dat
inkomens- en vermogensverschillen in
Europa minder scherp zijn opgelopen.

DE ZOEKTOCHT NAAR OPLOSSINGEN

We keren terug naar het hoofdthema
van dit artikel, de politieke reactie op
de kredietcrisis van 2008. Net als in

1945 ziet de wereld nu terug op een
economisch en politiek desastreus
verlopen decennium.
Net als toen is ook nu de verleiding
groot om radicale oplossingen na
te streven. Ook nu is het winnende
alternatief echter niet een radicale
hervorming van het kapitalisme of een
nationale oplossing binnen een om-
heinde polder. Ook nu is de oplossing
het redelijk compromis: de erkenning
dat het marktmechanisme cruciaal is
voor de groei van onze welvaart, maar
dat het gebonden moet worden aan
regels en de erkenning dat de markt in
ieder geval één ding niet kan bieden:
goede sociale zekerheid. De naoor-
logse opbouw van de welvaartsstaat
heeft dat probleem weliswaar met
succes aangepakt. Maar de neoliberale
contrarevolutie van 1980 heeft in tal
van opzichten te hard huisgehouden.
Die doorgesloten hervormingen
moeten nu worden gecorrigeerd.

Effectieve sociale zekerheid vereist
collectieve verplichtingen. Dit funda-
mentele inzicht uit de economische
theorie staat bekend als het probleem
van averechtse selectie. Mensen die
weinig risico lopen om arbeidsonge-
schikt te worden doen niet mee aan
een vrijwillige verzekering. Ze ver-
wachten meer premie te betalen dan
ze ooit als uitkering denken te kunnen
terugkrijgen en verlaten daarom de
collectieve verzekering. Daardoor
moet voor de achterblijvers de premie
omhoog, waardoor nog meer mensen
besluiten niet mee te doen, waardoor
de premie nog verder omhoog moet,
enzovoort. Daarom is de markt niet
in staat adequate sociale zekerheid
aan te bieden. De enige manier om
dit probleem op te lossen is iedereen
verplicht te laten deelnemen.

De paradox van deze tijd is dat de
collectieve verplichtingen die nodig
zijn voor de oplossing van het pro-
bleem van averechtse selectie haaks
staan op de sfeer van politiek wan-
trouwen tegen de elite die sinds de
crisis heeft postgevat. De welvaarts-
staat vereist collectieve premies en
verplichte deelname om selectie
tegen te gaan. Verplichtingen kunnen
alleen door de politieke elite worden
opgelegd. Het wantrouwen tegen de
elite maakt dat echter onmogelijk. De
discussie over het pensioenstelsel
illustreert dit probleem. Op basis van
de pensioenplicht heeft Nederland
het beste pensioenstelsel ter wereld
opgebouwd, waarin risico's tussen en
binnen generaties worden gedeeld.
Toch leeft in brede kring de overtui-
ging dat een eigen pensioenpotje voor
iedereen veel beter zou zijn, ongeacht
de ervaring elders dat dit soort stel-
sels tot desastreuze uitkomsten leidt.
Verdelingsconflicten tussen generaties
bedreigen het stelsel. De politieke
elite geniet echter niet het vertrouwen
om die conflicten te beslechten.

Door de opkomst van de zzp'er is de
sociale wetgeving, de pensioenplicht
en de verplichte sociale zekerheid
voor grote groepen niet meer van
toepassing. De Nederlandse ontslag-
wetgeving voor vaste werknemers is
ongetwijfeld te strikt, maar nu wordt
via de achterdeur van het zzp-contract
het hele Beveridge-plan bij het oud
vuil gezet. Mensen voelen zich in hun
bestaanszekerheid bedreigd. Een vaste
baan is voor steeds meer mensen on-
bereikbaar. Veel journalisten worden
per woord betaald; docenten aan de
universiteit per college uur. Hun in-
komen is onzeker en de inkomensbe-
scherming via de sociale zekerheid is
vaak een lege huls. Voor de oude dag

is niets geregeld. Daar moet de komende jaren wat aan worden gedaan.

DE ONMISBARE KRACHT VAN DE EU

De krachten van de markt vragen om een politieke tegenpool, waar mogelijk nationaal, zoals meestal bij de sociale zekerheid. In veel gevallen zal het nationale niveau echter niet voldoende zijn. Daar zal de EU de krachten van markt in goede banen moeten leiden. Ik bespreek een aantal voorbeelden van situaties waarin EU onmisbaar is.

De aanpak van de excessieve monopolie-macht van de vijf Amerikaanse IT-molochten kan niet zonder de EU. In zijn eentje kan Nederland niets doen. Hetzelfde geldt voor het spelletje arm-pje drukken dat Trump met de wereld

speelt. Alleen is Nederland kansloos, maar de EU als geheel kan Trump makkelijk aan. Onderdeel van dit spelletje arm-pje drukken is de dreiging met uitsluiting van het dollarsysteem. Er is maar één manier om dat spelletje te stoppen: verdere uitbouw van de internationale positie van de euro. Ook de klimaatproblemen lost Nederland in zijn eentje niet op. En dan is er nog het probleem van de Amerikaanse atoomparaplú. Zouden we daar als het echt gaat regenen nog onder willen schuilen?

Tenslotte is er de rol van China: het belang van dat land zal alleen maar toenemen. Er zijn goede redenen om je zorgen te maken over het toenemende repressieve klimaat in China. Het afschaffen van de maximale

zittingstermijn voor de zittende president Xi is een omineus voorteken. Maar in alle eerlijkheid zijn er even goede redenen om je zorgen te maken over de staat van de Amerikaanse democratie. Zoals de Economist het onlangs fraai omschreef: het oude idee was dat het politieke systeem van China geleidelijk meer zou gaan lijken op dat van Amerika. Het omgekeerde lijkt nu waarschijnlijker: Amerika gaat meer lijken op China. In een dergelijke wereld moet Europa onafhankelijk zijn koers ten opzichte van beide grootmachten kunnen bepalen. Ook dat kan Nederland niet alleen.

De rol van de EU zal daarom toenemen. Beslissingsbevoegdheid gaat niet terug van Brussel naar Den Haag, zoals Nederland jarenlang heeft bepleit.

Integendeel, het Europese duikermannetje richt zich weer op. Een decennium financiële crises heeft niet geleid tot minder maar tot meer Europa: er is een Europese president gekomen en het toezicht op de banken is overgegaan naar de ECB. De EU zou zonder dat ook onbestuurbaar zijn geweest. Het klinkt cynisch, maar de eurocrisis heeft de lidstaten dus juist dichter op elkaar gedreven. Dat is maar goed ook, want Nederland heeft de EU hard nodig.

Eerdere versies van dit artikel zijn verschenen in Socialisme en Democratie, de NRC, en het Nederlands Dagblad.

Schrijverscollectief Kantlijn

Schrijverscollectief Kantlijn wordt gevormd door mensen die de wind niet altijd mee hebben en hun talent in het schrijven van (korte) verhalen en gedichten willen ontwikkelen en daarmee naar buiten willen treden door middel van publicaties en podiumoptredens.

Tijdens de wekelijkse laagdrempelige schrijfworkshops kunnen deelnemers onder leiding van professionele schrijvers hun creatieve schrijftalent ontwikkelen.

Kantlijn bestaat ruim 25 jaar en is sinds 2017 een onafhankelijke stichting die bijna volledig draait op vrijwilligers. De workshops zijn vrij toegankelijk en worden op maandagmiddag gegeven in Amsterdam West en vanaf 1 november 2019 ook op vrijdagmiddag in Amsterdam Oost.

Kantlijn ging voor *Andersland* aan de slag met het thema Armoede en Rijkdom. Hier leest u twee van de stukken die tijdens de workshop geschreven werden.

Met armen ben je rijk,
benen erbij, de koek kan niet op.
Ik omgeef me niet altijd graag
met armen, die zeiken soms veel,
maar rijken die zeiken over armoedigen
zijn vaak geestelijk kaal.
Het is allemaal de schuld van het...
Nu verval ik in herhalingen.
Rijkdom zit in je geest, in je lichaam,
je ziet: ze kunnen één zijn.
Eén rijk, één volk, maar die führer
laten we maar achterwege –
al die führertjes zorgen voor die grote kloof
tussen armoede en rijkdom,
ook de communistische rijkdomverkwanselaars...
Rijk-dom of arm-wijs,
maak de keuze en prijs je rijk.

Marcellius

ARMOEDE EN RIJKDOM

Armoede is een vorm van rijkdom, zonder de bepalende financiële status.

Rijkdom is de auto nemen in plaats van de bus.

Armoede is niet wat het woord doet vermoeden.

Armoede is veel kunnen, durven, leren en van daaruit combineren met het goede.

Armoede maakt creatief in alle opzichten.

Rijkdom is kant en klaar zonder er over na te hoeven denken.

Rijkdom is een status quo en zal niet wezenlijk de geest verlichten.

Armoede is kunnen rondkomen, hergebruiken, repareren, ontdekken
en om zelf te doen en te maken.

Armoede is aanbiedingen en koopjes nakijken en uitzoeken.

Rijkdom is gemak en instant.

Rijkdom is niet speciaal een teken van verstand.

Armoede is ook durven zijn wie en wat je bent.

Armoede bevordert veel dingen in het leven.

Rijkdom is een welvaart en in overdaad leven.

Rijkdom is baden in luxe zonder zorgen.

Armoede is leven bij de dag en de dag van morgen.

Armoede is genieten met volle teugen van allerlei zaken
die niets met geld en goed of bezit hebben te maken.

Adriënne Garber

MALOU VAN HINTUM

HET VERTEKENDE BEELD VAN EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID

WAGENINGEN, HET DEPOT

Donderdag 12 maart 2020, 20.15 uur

AMSTERDAM, ORGELPARK

Donderdag 19 maart 2020, 20.15 uur

LEIDEN, WEESHUIS

Donderdag 26 maart 2020, 20.15 uur

Malou van Hintum stelt dat de psy-industrie ongelijkheid en armoede instandhoudt door problemen die (ook) politiek-maatschappelijke oorzaken hebben, louter en alleen op

een psychologisch-individueel niveau te proberen op te lossen. Wat voor discours hebben we eigenlijk gecreëerd met betrekking tot ongelijkheid en armoede in onze

hyper-geïndividualiseerde maatschappij? En welke verantwoordelijkheid hebben de geprivilegieerden in onze samenleving hierin?

Malou van Hintum is wetenschapsjournalist en moderator/dagvoorzitter. Ze verdiept zich met name in gezondheid & psyche, en onderwijs & wetenschap. Opgeleid als politicoloog verbindt ze kwesties op deze terreinen graag met politieke en maatschappelijke vraagstukken.

Malou publiceert onder meer in Trouw, NRC en De Groene Amsterdammer. Daarnaast schreef ze verschillende boeken, waaronder Doe eens normaal. Over zin en onzin van psychiatrische diagnoses (genomineerd voor de Psyche Mediaprijs) en Brein onder druk. Over stress, agressie en veerkracht.

Stress, burn-out, depressie, suïcide – als je de media mag geloven, neemt ons ongeluk epidemische vormen aan. Dag- en maandbladen (zoals NRC en Psychologie Magazine) hebben een dossier burn-out op hun site staan, Omroep Max besteedde in juli 2019 een hele televisieavond aan stress, en diezelfde dag berichtten verschillende media over de wildgroei aan ‘stresscoaches’ – ja, stress is natuurlijk ook een fijn verdienmodelletje.

De markt van zelfhulpboeken blijft groeien (net zoals de markt van dieetboeken; elke nieuwe versie geeft weer nieuwe hoop), en tijdschriften off- en online bestoken ons met vragen over ons welbevinden: Voel je je weleens onzeker? Zie je soms tegen dingen op? Denk je weleens ‘waar doe ik het eigenlijk allemaal voor’? Heb je de afgelopen week weleens wakker gelegen? Vind je dat je te veel piekert? Drink je niet te veel? Beweeg je niet te weinig? Afvinken maar, en naderhand je ‘behaalde punten’ optellen en kijken wat je score betekent.

WE ZIJN VOLLEDIG BLIND GEWORDEN VOOR CONTEXT

Over het vertekende
beeld van eigen
verantwoordelijkheid
in de psy-industrie
en de roep om een
nieuw maatschappelijk
contract

DE BESTE VERSIE VAN JEZELF

Het antwoord op al deze vragen is natuurlijk 'ja', want als mensen is niets menselijks ons vreemd, en gelukkig maar. Maar de vragenmaker zal bij elke score een alarm afgeven en je aanraden ofwel professionele hulp te zoeken, ofwel alert te blijven op de geringste signalen van verslechtering en dan zo nodig (en het is vrijwel altijd nodig) alsnog hulp te zoeken; of – bij een lage score – jezelf te verbeteren omdat je al zo goed bezig bent. En als het antwoord op alle vragen 'nee' is, deugt dat evenmin; want dan ontbreekt het je aan zelfinzicht.

Je kunt het, kortom, eigenlijk nooit echt goed doen, en jij bent de enige die daar wat aan kan veranderen. Want jij bent de enige die het beste uit jezelf kan halen, de enige die de beste versie van jezelf kan worden. En de beste versie van onszelf worden, is de nieuwe norm; dat is normaal. Normaal is dus niet wat je bent, maar wat je *kunt worden*. Normaal is wat je steeds moet nastreven en nooit zult bereiken, want als je er eenmaal bent, dan moet je weer verder kijken en hoger reiken. Want Het Kan Altijd Beter! Dát is normaal.

Zo zadelt de dwang tot perfectie ons op met een onmogelijke taak die vooral leidt tot frustratie, stress en een voortdurend gevoel van tekortschieten en onbehagen. Onge-lukkigigen of pechvogels bestaan niet meer; wie niet meekomt, is een loser, een sufferd die niet hard genoeg zijn best heeft gehad, kansen heeft gemist, of is weggelopen voor uitdagingen waarin hij zijn tanden had moeten zetten.

GEBREKKIGE INDIVIDUELE MOTIVATIE?

Als succes een persoonlijke keuze is, dan is falen dat ook. Zo kan het gebeuren dat problemen zoals inkomensonzekerheid, onveiligheid, verslaving, chronische ziekten of psychische aandoeningen van hun sociaal-maatschappelijke context

worden ontdaan en worden geïndividualiseerd én gepsychiatriseerd. Problemen die samenhangen met een economisch systeem dat aan de ene kant bonussen uitdeelt en aan de andere kant flexwerkers uitperst; met een onderwijssysteem waarin kinderen met de rijkste ouders nog steeds het beste af zijn; met een ongelijk begin in het leven waarvoor je wordt gestraft met een slechter huis, een slechtere gezondheid en een kleinere portemonnee; met een diplomademocratie waarin de stem van lager opgeleiden slecht is vertegenwoordigd en zelfs op lokaal niveau slecht wordt gehoord, kortom: al die problemen die in feite maatschappelijke vraagstukken zijn die om structurele maatregelen vragen, blijken tegenwoordig veroorzaakt te worden door iemands gebrekkige individuele motivatie om zich in te spannen en er het beste van te maken.

Daarbij is de impliciete redenering dat succesvolle anderen bewijzen dat zij die inspanning wél hebben geleverd: zij hebben doodeenvoudig recht op een veel groter deel van de koek, want daar hebben ze voor gewerkt, hun best voor gedaan. Dat hebben al die marginalen met hun nul-urencontract – ach, de naam zegt het toch al? – natuurlijk niet. Die kunnen niks en die willen niks; het ontbreekt hen doodeenvoudig aan doorzettingsvermogen en wilskracht. Wat je ook bent, hebt, krijgt of verliest – het ligt allemaal aan jezelf.

INDIVIDUALISERING VAN SUCCES EN FALEN

In 2016 verscheen het manifest 'Stel mensenrechten centraal in het sociaal werk!'. Hierin staan behartenswaardige gedachten voor iedereen die zich afvraagt of de individualisering van succes en falen niet is doorgeslagen. Het manifest is ondertekend door tientallen professoren en lectoren uit Nederland en Vlaanderen. Zij zeggen onder meer:

"In Nederland en Vlaanderen zien we het streven naar de ooit zo gekoesterde fundamentele waarden zoals rechtvaardigheid en gelijkheid in de verdrukking komen. Als oorzaken kunnen we onder andere noemen:

1. de gevolgen van de economische crisis en de noodzaak om alsmaar oplopende zorgkosten terug te dringen, waardoor een rechtvaardige verdeling van middelen onder druk komt te staan;
2. de dominantie van het neoliberale denken waarbij autonomie gedefinieerd wordt in termen van eigen verantwoordelijkheid en eigen redzaamheid; in dit autonomie-denken vallen mensen die om welke reden dan ook niet in staat zijn om verantwoordelijkheid te dragen en/of zichzelf te redden, buiten de boot.

De impact hiervan voor burgers die leven in kwetsbare levensomstandigheden is

bijzonder groot. Denk aan kinderen, mensen in armoede, vluchtelingen, ouderen, mensen met een verstandelijke beperking, mensen met psychiatrische problematiek. En steeds meer mensen dreigen in kwetsbare situaties te leven. De gevolgen worden steeds meer zichtbaar: stijging van de armoede, grotere sociale ongelijkheid en uitsluiting, en rechten die in de knel dreigen te raken."

SOCIAAL WERK

De hooggeleerden richten zich met hun manifest op de sociaal werkers, en noemen sociaal werk een 'mensenrechtenberoep'. Want: "Sociaal werkers proberen elke dag opnieuw uitsluiting van mensen in de samenleving op te heffen, en bij te dragen aan sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid." Je zou voor 'sociaal werkers' ook *psy-deskundigen* kunnen invullen:

De dwang tot
perfectie zadelt
ons op met
een onmogelijke
taak

psychiaters, psychologen, psychotherapeuten, psychiatrisch verpleegkundigen en andere psy-gerelateerde beroepen. Ook zij proberen elke dag opnieuw uitsluiting van mensen in de samenleving op te heffen en bij te dragen aan sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid – hoop ik.

Maar wat veel van hen in feite – en ongetwijfeld met de beste bedoelingen – doen, is slapeloosheid, stress, depressie, irritatie, gevoelens van machteloosheid, hulpeloosheid en zinloosheid, proberen te verhelpen door de oorzaak daarvan uitsluitend in die patiënten zelf te zoeken; en dan kunnen deze ongelukkigen helemaal zelf werken aan de oplossing ervan.

Daarbij wordt gezwaaid met termen als ‘zelfredzaamheid’, ‘weerbaarheid’, ‘veerkracht’ en ‘eigen regie’; begrippen waarmee persoonlijke problemen uit de maatschappelijke context worden gehaald en van hun politieke lading ontdaan. Wat overblijft na deze radicale reductie zijn individuele (aanpassings)problemen die iemand met behulp van behandeling, en eventueel medicatie, kan overwinnen.

DE PATHOLOGISCHE BENADERING

De Canadese onderzoekers Heidi Rimke en Deborah Brock spreken in hun artikel “The Culture of Therapy: Psychocentrism in Everyday Life” van de “groei van de pathologische benadering, een typisch Westers en recent historisch verschijnsel dat veronderstelt dat persoonlijke problemen individuele problemen zijn en veroorzaakt worden door biologische en/of psychologische factoren” (vertaling mvh).

Ze noemen dit *psychocentrisme*: het idee dat “alle menselijke problemen aangeboren pathologieën zijn van lichaam en/of geest, waarbij het individu verantwoordelijk is voor gezondheid en ziekte, voor succes en falen” (vertaling mvh). Dat idee vindt weerklink in

een ver-ikte maatschappij omdat het de geprivilegieerden het perfecte argument in handen geeft om het eigen toevallige geluk te rechtvaardigen, en anderen die het minder hebben getroffen aan te zetten tot zelfverbetering en zelfdisciplineren. En de psy-industrie, het geheel aan psy-gerelateerde hulpverleners, -instellingen en -ondernemingen, speelt daarop in en werkt daaraan mee.

DE GEVOLGEN VAN OVERVRAGEN

Zo ontstaat een lucratieve business: een groeiende hoeveelheid mensen die het niet kan bolwerken en/of in de knoop zit, en zich daarom wendt tot die psy-industrie. Stress, burn-out, zelftwijfel, perfectionisme en faalangst – het zijn volstrekt gezonde reacties op een ongezonde situatie: een hypergeïndividualiseerde samenleving waarin het niet zo is dat mensen te lam en te beroerd zijn om te werken aan hun eigen ‘beperkingen’, maar gebukt gaan onder de onredelijke eisen die hen worden opgelegd. Een samenleving waarin mensen worden overvraagd.

Daarbij worden de ongelukkigen en marginals niet ontzien, integendeel. In het psydiscours wordt van hen verwacht dat ze een tandje bij zetten, juist omdat ze zulke mislukkelingen zijn. Onze ‘participatiemaatschappij’ – waar in weerwil van het heersende hyperindividualisme al die van elkaar geïsoleerde individuen worden aangespoord om er, vanwege bezuinigingen en daardoor het gebrek aan adequate sociale arrangementen, samen het beste van te maken; je zou er bijna een diagnose voor uitvinden, voor zulk krom redeneren – die maatschappij dus, verplicht ook kwetsbare mensen tot meer zelfredzaamheid. Maar dat lukt dus vaak niet, want daarvoor hebben sommige mensen te veel en te veelomvattende problemen.

We leven in een hyper-geïndividualiseerde samenleving waarin mensen worden overvraagd

OVERSPANNEN SAMENLEVING

“De afgelopen tien jaar waren voor kwetsbare Nederlanders zwaar. Door de slechte sociaaleconomische situatie zijn veel mensen in grotere financiële en sociale problemen geraakt, terwijl de overheid op allerlei manieren terugtrad, woningbouwverenigingen en andere incasseerders strenger werden en halve wijken werkeloos raakten,” schrijft ‘verwarde mensen-specialist’ Bauke Koekkoek, lector ‘Onbegrepen gedrag, veiligheid en samenleving’ aan de Politieacademie en lector ‘Onbegrepen gedrag, zorg en samenleving’ aan de Hogeschool Arnhem Nijmegen (HAN). “Enkele jaren na de start van de economische crisis begon het aantal mensen in armoede, in schuldsanering en zonder woning toe te nemen. Ten slotte is er mogelijk ook een effect van een minder tolerante samenleving, waarin overlast en afwijkingen minder worden geaccepteerd.”

Nergens in Europa groeit het aantal flexwerkers zo hard als in Nederland: er zijn er al bijna twee miljoen. Flexwerk betekent inkomensonzekerheid en lage lonen, en daarmee woononzekerheid en, vaak, dreigende armoede. Armoede gaat vaak gepaard met schulden, onvoldoende geld om gezond te eten en stress. Stress kan fysieke klachten veroorzaken (hoge bloeddruk, hart- en vaatziekten) en ertoe leiden dat mensen een kort lontje hebben. Omdat ze onder druk staan, zijn ze ongeduldig en sneller geïrriteerd, en delen ze misschien ook weleens sneller een klap uit. De oorzaak van al die problemen is dus niet psychisch, maar maatschappelijk.

Koekkoek spreekt over een ‘minder tolerante’ samenleving, maar je zou het ook een ‘overspannen samenleving’ kunnen noemen, waarin de combinatie van hyperindividualisering en psychocentrisme die aanzet tot pathologische zelfverbetering weinig ruimte biedt aan sociaal engagement en inlevingsvermogen met mensen die zich, volgens het

heersende *frame*, overduidelijk níét inspannen om het beste uit zichzelf te halen... Oog voor ongelijkheid en onrechtvaardigheid gelden in deze overspannen samenleving als soft en gedateerd. Als iederéén zich nou eens zou inspannen om alles perfect te doen, dan zouden problemen als inkomensonzekerheid, werkloosheid, overgewicht, achterstand, verslaving en ziekte als sneeuw voor de zon verdwijnen – dat is in elk geval de van elke realiteitszin gespeende gedachte.

HET FALEN VAN DE POLITIEK VAN GELIJKE KANSEN

Hoewel ik vind dat de geprivilegieerden juist vanwege het feit dat ze dat zijn, hun uiterste best zouden moeten doen om te begrijpen dat sommige problemen te groot en te complex zijn om in je eentje te lijf te kunnen, is het wel begrijpelijk dat het te weinig gebeurt. Dat legt Kees Vuyk uit in zijn in 2018 met de Socrates Wisselbeker bekroonde boek *Oude en nieuwe ongelijkheid* [zie pagina 123 van deze editie van *Andersland* voor een fragment uit het boek van Vuyk, red.]. Eigenlijk een heel treurig boek, waarin hij vaststelt dat juist het verheffingsideaal heeft geleid tot een grotere kloof tussen de mensen die het wel, en de mensen die het niet kunnen bijbenen in onze samenleving. De politiek van gelijke kansen voor iedereen heeft de laagste sociale klasse verder op achterstand gezet, omdat elk individu daarbinnen die goed kon leren, die kans heeft gegrepen om aan zijn achterstandsmilieu te ontsnappen. Samen met de individuele sociale mobiliteit van vrouwen heeft dat geleid tot vergroting en verdieping van de kloof tussen de have's en de have not's: de mensen met een hogere opleiding, en de mensen voor wie dat niet is weggelegd.

Degenen die eerder tussen die twee sociale groepen een brugfunctie vervulden, zijn naar de andere kant overgelopen. Tegelijk zijn sociale groepen waarin wel een zekere menging plaatsvond, zoals bijvoorbeeld de kerk,

vergrijsd en gedecimeerd. Bovendien zijn steeds meer vrouwen – die vaak fungeerden als sociale verbinders – gaan werken, en van hen de hoogopgeleide vrouwen het meest. Dat laatste heeft niet alleen de verschillen tussen vrouwen onderling vergroot, maar ook op de relatie- en huwelijksmarkt zijn effect niet gemist. Bij de hoogopgeleide geprivilegieerden vindt sinds een aantal decennia een cumulatieve van inkomen plaats, waardoor het verschil met de praktisch opgeleiden die niet zelden een veel lager, vaak ook onzeker, inkomen verdienen, nog eens extra is vergroot.

De twee groepen leven inmiddels in verschillende werelden en hun paden kruisen elkaar maar zelden spontaan. Ze hebben dan ook geen benul van wat er in ‘de andere’ wereld gebeurt en baseren hun mening over elkaar vooral op *hearsay*, vooroordelen en Facebook – niet de allerbeste kennisbronnen.

DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN DE GEPRIVILEGIEERDEN

Die eenzijdige en bevooroordeelde kijkt valt vooral de hoogopgeleiden te verwijten. Zij hebben niet alleen de tijd en de mogelijkheden om zich te verdiepen in maatschappelijke kwesties, maar ook de

morele plicht om dat te doen, juist omdat ze geprivilegieerd zijn. In plaats daarvan hebben zij het psy-discours van zelfverbetering en zelfdisciplineren geadopteerd als het nieuwe normaal. Zo kan het gebeuren dat zij de obese man die dagelijks twee pakjes sigaretten rookt maar wel dag en nacht klaarstaat voor zijn hulpbehoevende burens, een ruggengraatloze verslaafde noemen die voor straf – disciplineren! – een hogere zorgpremie zou moeten betalen; terwijl zij, de fitte hardlopers die met hun AirPods in en de blik op oneindig de dagelijkse menselijke ellende letterlijk en figuurlijk in hun aerodynamische pakjes voorbijrennen, juist een lichtend voorbeeld zijn van hoe het hoort. Nou, zo moet het dus niet.

“Wat we vooral nodig hebben, is een nieuw maatschappelijk contract waarbij de sociale bovenlaag minder voor zichzelf en meer voor de samenleving als geheel gaat zorgen,” schrijft filosoof Gabriël van den Brink in zijn recensie van Vuyks boek. Dat kan als die geprivilegieerden voorzien dat de combinatie van hyperindividualisering en psychiatrisering de samenleving als betekenisvolle sociale gemeenschap ondermijnt. En daar wordt uiteindelijk niemand beter van.

ANTOON VANDEVELDE

MOETEN WE ONGELIJKHEID WEL BESTRIJDEN?

AMSTERDAM, ORGELPARK

Woensdag 10 juni 2020, 20.15 uur

LEIDEN, WEESHUIS

Donderdag 11 juni 2020, 20.15 uur

WAGENINGEN, HET DEPOT

Donderdag 18 juni 2020, 20.15 uur

Of de bestaande inkomens- en vermogensverschillen kunnen worden verantwoord, is een controversiële kwestie. Die verschillen zijn inderdaad reus-

achtig groot en de ongelijkheid in bezittingen is nog veel groter dan die in inkomen. Maar is dit problematisch? Antoon Vandeveldde bespreekt of ongelijkheid

an sich eigenlijk wel bestreden moet worden, en hoe een rechtvaardige maatschappij eruit zou (kunnen) zien.

Antoon Vandeveldde is filosoof en econoom. Tot voor kort was hij als gewoon hoogleraar verbonden aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte en aan het Centrum voor Economie en Ethiek van KU Leuven, maar ook als emeritus, blijft hij onderzoek en onderwijs verzorgen aan de Leuvense faculteiten Wijsbegeerte en Sociale Wetenschappen. Zijn onderzoek ligt in het domein van de sociale en politieke filosofie, de economische ethiek en de biomedische ethiek. Hij publiceerde verschillende artikels, over onderwerpen zoals de filosofie van het geld, de ethiek van migratiebeleid en de filosofie van het geluk. Zijn laatste boek, Het Geweld van Geld – Op zoek naar de Ziel van de Economie is gepubliceerd bij Lannoo Campus, 2017.

MOETEN WE ONGELIJKHEID WEL BESTRIJDEN?

Wereldwijd wordt de kloof tussen de armste en de rijkste landen alsmaar groter

Mensen verschillen in vele opzichten van elkaar en daar is niets fouts mee. Dit heet diversiteit. Of de bestaande inkomens- en vermogensverschillen kunnen worden verantwoord, is daarentegen een controversiële kwestie. Die verschillen zijn inderdaad reusachtig groot en de ongelijkheid in bezittingen is nog veel groter dan die in inkomen. Maar is dit problematisch? Het hangt er al van af hoe men die ongelijkheid precies definieert en waar men ze situeert. In vele landen is de inkomensongelijkheid in de voorbije veertig jaar drastisch toegenomen. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld delen de loontrekkenden nauwelijks in de economische groei. In sommige landen zie je de middenklassen afkalven terwijl de heel rijke en de heel arme klassen in aantal toenemen. Dat is echter geen onvermijdelijke zaak. Het is bijvoorbeeld niet het geval in Nederland, België en Frankrijk.

Wereldwijd wordt de kloof tussen de armste en de rijkste landen alsmaar groter, maar dat komt omdat de hele armste landen gebukt gaan onder burgeroorlog en roofzuchtige elites: zij blijven dus ter plekke trappelen, terwijl de rijkste

landen erop vooruit gaan. Maar als men kijkt naar de inkomensverdeling tussen individuele personen, dan zijn de armste mensen er wereldwijd wellicht op vooruit gegaan. Dit is te danken aan de snelle economische groei in Azië, een continent waar geweldig veel mensen leven. Vijftig jaar geleden was bijna de helft van de wereldbevolking extreem arm, zeg maar dat ze chronisch honger hadden. Nu is dat nog het geval voor ongeveer 10 % van de wereldbevolking. Dat is goed nieuws, maar de wereldbevolking is natuurlijk heel erg gegroeid: het gaat nog altijd om 7 à 800 miljoen mensen... En het slechte nieuws is ook dat Afrika het heel slecht blijft doen. De algemene verbetering van de levensstandaard van de mensen kan je overigens ook zien aan de evolutie van allerlei niet-monetaire indicatoren: de levensverwachting neemt haast overal toe, het percentage jongens en meisjes dat naar school kan gaan stijgt, de gezondheidstoestand verbetert.

Technisch wordt de maatschappelijke ongelijkheid gemeten door de *ginicoëfficiënt*. Die verandert slechts heel traag in de loop van de

GINI-COËFFICIËNT

De Gini-coëfficiënt (uitgesproken als 'dzjini'), ook wel Gini-index, is een statistische maatstaf van de ongelijkheid in een verdeling. De Gini-coëfficiënt wordt met name gebruikt in de economie om de ongelijkheid in inkomen of vermogen aan te geven, maar is geschikt om elke vorm van ongelijkmatige verspreiding te meten.

De Gini-coëfficiënt is doorgaans een getal tussen nul en één, soms uitgedrukt als percentage. De waarde nul correspondeert hierbij met volkomen gelijkheid (in het voorbeeld van de inkomensverdeling heeft iedereen hetzelfde inkomen) en één correspondeert met volkomen ongelijkheid (één persoon heeft al het inkomen en de rest heeft geen inkomen). Indien negatieve inkomens of vermogens (schulden) worden meegerekend, dan kan de Gini-coëfficiënt een waarde groter dan één aannemen.

*De Gini-coëfficiënt werd ontwikkeld door de Italiaanse statisticus Corrado Gini en in 1912 gepubliceerd in zijn artikel *Variabilità e mutabilità*.*

tijd. Mensen als Thomas Piketty in zijn spraakmakende boek over *Le capital au XXIe siècle* spitsen hun aandacht echter toe op een veel meer spectaculaire maatstaf. Hij wijst op het groeiende aandeel van de top 1%, of van de top 0,1%, of de top 0,01% in het inkomen of de rijkdom van de wereld. Dat is zo op het vlak van ondernemingen, denk maar aan Google, Amazon en Apple, maar ook op het vlak van individuele topverdieners.

ARMOEDE OF ONGELIJKHEID BESTRIJDEN?

Hier rijst dan een uitdagende ethische vraag op: is inkomens-

en vermogensgelijkheid wel zo belangrijk? Moeten we dat wel nastreven als maatschappelijk doel? Hoe rijk de rijksten zijn is in deze opvatting niet echt van belang, als het lot van de armsten maar zo goed mogelijk is (dat heet dan *prioritarisme*) of als de armsten maar 'voldoende' hebben (*sufficiëntarisme*). Dat betekent dan dat ze boven een drempel worden opgetild vanaf dewelke ze een fatsoenlijk bestaan kunnen opbouwen. In de politieke arena verdedigde de 'nieuwe sociaal-democratie', waarvan de vroegere Britse premier Blair uit de Labourpartij een exponent was, dit soort opvattingen. Een

sociaal-democratische partij moet zich volgens deze visie eerder toeleggen op armoedereductie dan op bestrijding van de ongelijkheid. Een Robin Hoodbeleid, waar we het geld van de rijken afnemen om het aan de armen te geven, kan misschien sympathiek lijken, zo klinkt het, maar is weinig efficiënt als het het economische dynamisme van een land fnuikt. Vanuit dit oogpunt is het afnemen van de hoge beloningen van CEO's eerder een uiting van afgunst dan een eis van sociale rechtvaardigheid. Verdedigers van deze stelling verwijzen dan graag naar de recente geschiedenis

van China. De ongelijkheid is ginds na de culturele revolutie in de jaren 1960 ongetwijfeld toegenomen, maar het percentage armen is sterk afgenomen. Er is blijkbaar wel degelijk een trickle down effect opgetreden, waarbij de sterke economische groei ook de armsten ten goede is gekomen.

DE GEVOLGEN VAN EXCESSIEVE ONGELIJKHEID

De Britse sociale wetenschappers Wilkinson en Pickett hebben in hun boek *The Spirit Level* aangetoond dat excessieve ongelijkheid op zichzelf bijzonder ontwrichtende gevolgen kan hebben voor een maatschappij. We weten bijvoorbeeld al lang dat armoede

ziek maakt, maar sinds kort is er empirische evidentie dat ook ongelijkheid ziek maakt.

Een grote mate van inkomensongelijkheid ondermijnt bovendien de kansengelijkheid op school en in de arbeidsmarkt. Ze induceert de verkeerde *incentives* bij mensen. Ze suggereert dat het individuele levensgeluk uiteindelijk toch afhangt van een hoog inkomen of van de mogelijkheid om meer te hebben dan de anderen. Ze nodigt uit tot grensoverschrijdingen: extreem rijken zullen geneigd zijn om het recht naar hun hand te zetten, voorrang te bedingen bij allerlei maatschappelijke voorzieningen, invloed te kopen. Excessieve ongelijkheid

vormt zo een bedreiging voor democratie en rechtsstaat. Dat ziet men in de VS waar de invloed van het geld op politieke partijen en ministers buitensporig groot is geworden.

ONGELIJKHEID ALS GEVAAR VOOR HET KAPITALISME

Toenemende ongelijkheid is ook gevaarlijk voor het voortbestaan van het kapitalisme omdat ze de legitimiteit van het systeem in vraag stelt. Je kunt dit probleem als volgt illustreren. We leven in een rijke maatschappij. In de voorbije 15 jaar hebben we in de meeste Europese landen een economische groei gekend van rond 1%. Veel meer groei zullen we hier in de volgende jaren

allicht niet meer kennen. De groei van de wereldeconomie heeft zich immers verplaatst naar de opkomende economieën van Azië en Latijns-Amerika. Dat is ook niet slecht. Daar zijn nu eenmaal de grootste noden. In het rijke Westen zijn we bezig met de overgang naar een *steady state economy*. Nu worden we hier in de volgende jaren geconfronteerd met stijgende pensioenkosten, resultaat van de vergrijzing van de bevolking. Bovendien zullen we meer, wellicht veel meer, uitgeven aan gezondheidszorg. Er komen immers heel dure medicamenten en therapieën op de markt die heel effectief zijn. Er is ook een alsmaar groter deel van de kinderen die nu naar school gaan die komen

uit gezinnen van allochtone afkomst. Er moet bijgevolg extra worden geïnvesteerd in hun talenkennis en opleiding. Men kan ook verwachten dat de migratiedruk uit extreem arme en onveilige landen nog zal toenemen, onder andere door de opwarming van de aarde die klimaatvluchtelingen zal creëren. We moeten een veel meer duurzame economie en levenswijze uitbouwen.

Dit betekent ten eerste dat de weinige economische groei die we nog kennen zal moeten worden gebruikt voor solidariteitsdoeleinden en ten tweede dat het inkomen van de actieve bevolking gaat stagneren. Dat is hard slikken voor vele van die werkende mensen. Hoe kan

iemand hen nu uitleggen dat er meer geld nodig is voor solidariteit met ouderen, zieken, vluchtelingen en onderwijs voor jongeren en dat het eigen inkomen niet meer zal stijgen in de volgende tien à twintig jaar, als tegelijk de topmanagers van onze bedrijven en diensten met reusachtige beloningen weggelaten? Het in de perken houden van de maatschappelijke ongelijkheid blijft daarom naast armoedereductie een belangrijk objectief van sociaal beleid.

Een laatste reden waarom sociaal beleid niet alleen aan armoedebestrijding moet doen, maar ook het wegwerken van extreme ongelijkheid tot doel moet nemen appelleert

Excessieve ongelijkheid vormt een bedreiging voor democratie en rechtsstaat

MICHAEL MARMOT'S WHITEHALL STUDY

In zijn bekende Whitehall Study onderzocht de Britse gezondheidseconoom Michael Marmot de levensverwachting en ziektekansen van de ambtenaren van de stad Londen. Hij beschikte daarbij over gegevens over een heel groot aantal mensen wiens gezondheidssituatie gedurende tientallen jaren was opgevolgd. Tot zijn – en ieders – verrassing bleken levensverwachting en ziektekansen exact gecorreleerd te zijn met de

plaats in de machts hiërarchie en de beloningsstructuur van de Londense ambtenarij. Deze bevindingen zijn opmerkelijk omdat dit geen armen zijn. Ook de laagste ambtenaren hebben nog een behoorlijk inkomen. Op zoek naar een verklaring voor dit fenomeen concludeert Marmot na lang wikken en wegen dat inkomensongelijkheid klaarblijkelijk onderaan de sociale ladder gevoelens van machteloosheid genereert, die ziek maken.

aan onze ethische intuïties. Extreme rijkdom is zelden het resultaat van eigen verdienste. Vaak is ze gebaseerd op erfessen of op een min of meer toevallige samenloop van omstandigheden. Aangezien eigen verdienste en persoonlijke verantwoordelijkheid hoog scoren in de waardenhiërarchie van de meeste mensen is dit voor hen een overtuigend argument voor herverdeling van heel rijk naar heel arm.

DE RIJKEN DOEN BETALEN

Betekent dat nu dat we een bovengrens aan de aanvaardbare

rijkdom moeten stellen, zoals Ingrid Robeyns en Dick Timmer elders in dit nummer voorstellen? Tweeduizendvijfhonderd jaar geleden leek Aristoteles iets in die aard te suggereren. Zijn argument is grotendeels in de vergetelheid geraakt, maar is nog steeds interessant. In het eerste boek van zijn *Politica* verwijst de Filosoof naar het verhaal van koning Midas. Al wat hij aanraakt verandert in goud en zo komt Midas om van honger en dorst. De moraal van het verhaal is duidelijk (en interessant): als we rijkdom willen accumuleren, dan ver-

gissen we ons eigenlijk, want we verzamelen slechts tekenen van rijkdom, en die zijn altijd vergankelijk. De rijke verwacht teken en werkelijkheid, zoals hij ook middel en doel verwacht. Geld en rijkdom zouden middelen moeten zijn om gelukkig te worden, maar ze worden al snel een doel op zich.

Voor Aristoteles geeft dit een paradoxaal resultaat: het is slechts door rijkdom uit te geven, weg te geven zelfs, dat we van onze rijkdom genieten, dat we er beter en gelukkiger van worden. Nu wil dat niet dade-

lijk zeggen dat Aristoteles voor sociaal beleid gaat pleiten. Zijn lof van de vrijgevigheid en van de prachtlievendheid is niet alleen verbonden met een filosofie van vriendschap en waardering, maar ook met de begeerte van excellentie, eer en prestige. Ijdelheid lijkt hier niet ver weg. Maar onder invloed van het Christendom zullen rijkdom en vrijgevigheid worden geherinterpreteerd in een meer sociale zin, namelijk als middel om dienstbaar te zijn voor de armen. Noch Aristoteles, noch het Christendom bieden echter

concrete ideeën over waar precies de grens ligt voorbij dewelke rijkdom dysfunctioneel of zelfs het menselijke geluk gaat bedreigen. Aristoteles meent dat alle begeerte van nature begrensd is, en dat onbegrensde begeerte een kosmische impertinentie is, maar hij legt niet uit waar de grens ligt. Voor een Christen kan men altijd meer geld besteden aan charitatieve doeleinden. In hoeverre dat het vergaren van rijkdom in abdijen en kloosters verantwoordt is lange tijd onderwerp van dispuut geweest, bijvoor-

beeld tussen benedictijnen en bedelmonniken.

Het aristotelische idee van een juiste hiërarchie van doel en middelen sluit wel aan bij de bevindingen van de hedendaagse wetenschap van het geluk, bij de Easterlinparadox bijvoorbeeld. Voorbij een bepaalde drempel maken meer geld en rijkdom mensen nauwelijks nog gelukkiger. Arme mensen daarentegen maak je wel degelijk gelukkiger door hen geld bij te geven. Je zou die drempel als bovengrens van rijkdom kunnen opvatten.

Layard en andere geluksonderzoekers verschillen van mening over het precieze bedrag, maar wijzen er wel op dat die drempel nogal laag ligt. Ik heb cijfers gezien van 25.000 tot 75.000 dollar per jaar: lijkt toch nogal sober voor vele mensen uit rijke landen. Meer problematisch is misschien nog dat je mensen met zo'n bovengrens de mogelijkheid ontnemt om het overschot aan rijkdom naar eigen inzicht weg te geven om anderen te helpen.

HET SCEPTICISME VAN ECONOMEN

De meeste economen zijn sceptisch over het soort van gemakkelijke recepten voor moeilijke problemen waarbij de rijken het allemaal maar moeten betalen. Ten dele heeft dat natuurlijk te maken met het feit dat geld mobiel is. Hoge inkomens en vermogens zijn daardoor moeilijk te belastingen voor afzonderlijke staten. Dat is geen onomkeerbaar lot: mits internationale coördinatie en door de creatie van grote economische ruimtes kan men al een goed stuk van de weg naar rechtvaardige belastingen afleggen. In de voorbije tien jaar is op dat vlak grote vooruitgang geboekt, onder andere door het doen springen van het Zwitserse bankgeheim.

Het scepticisme van economen en beleidsmakers over heel radicale voorstellen van herverdeling komt ook hieruit voort dat ze weten dat belastingen die alleen de hele rijken treffen

veel minder opbrengen dan het brede publiek verwacht. Belasting van superrijken die meer hebben dan nodig voor een leven waarin ze zich ten volle kunnen ontplooiën is verleidelijk en maakt deel uit van het standaardpakket van maatregelen die populistische partijen heden ten dage aanhangen, maar als je veel opbrengst wil genereren voor sociale doelstellingen, dan moet je ook de middenklassen mee belastingen, en dat is altijd meer controversieel in de politieke arena.

De Amerikaanse filosoof John Rawls meent dat sociaal-economische ongelijkheid alleen kan worden verantwoord als ze maximaal ten voordele is van de zwakste leden van de maatschappij. Het idee is dat een zekere mate van ongelijkheid de economische actoren stimuleert om hard te werken en risico te nemen. Zo wordt dan een economisch surplus gecreëerd dat vervolgens deels voor herverdeling kan worden gebruikt. Volgens dit verschilprincipe is rijkdombestrijding

– behalve dat ze nuttig is ter bescherming van de democratie – alleen verantwoord voor zover ze de armoedebestrijding vooruit helpt. Hoeveel ongelijkheid nodig is om een dynamische economie in stand te houden, waarin mensen blijven investeren en innoveren, is nooit echt duidelijk geweest en is ook onder de talrijke aanhangers van Rawls' theorie altijd onderwerp van dispuut geweest. Vraag is nochtans of een confiscatie van alle inkomen voorbij een bepaalde grens wel zo'n goed idee is, als men de spreekwoordelijke kip met de gouden eieren niet wil doden.

HET VERDIENSTEN-BEGINSEL

Ik wil hier nog even terugkomen op het verdiensten-beginsel. We weten inderdaad dat een groot deel van de rijkdom van de hele rijken niet veel met individuele verdienste te maken heeft. Dat is vooral het geval voor renteniers. Maar er is in de lijstjes van heel rijke mensen elk jaar nogal wat verschuiving op te merken. De rijkste man van Leuven, de stad

in Vlaanderen waar ik zelf werk, is – wellicht, heel zeker weet ik het niet – een universiteitsprofessor die enkele heel nuttige medicijnen heeft ontwikkeld en die daar uiterst winstgevend spin-offs mee heeft uitgebouwd. Niet alleen heeft hij zijn rijkdom verdiend door zijn creativiteit en zijn volhardende inspanningen, maar bovendien gebruikt hij ze om nieuw onderzoek te financieren en om spin-offs te helpen opstarten waarin jonge wetenschappers onderzoek doen naar weesgeestesmiddelen bijvoorbeeld, nieuwe behandelingen van levensbedreigende, maar zeldzame ziektes.

Natuurlijk is in dit voorbeeldige geval persoonlijke verdienste lang niet het hele verhaal. De professor in kwestie heeft allicht ook een flinke dosis geluk gehad. Hij heeft een goed stel genen meegekregen. Hij heeft grote risico's genomen die goed uitgedraaid zijn. Er zal wel een dosis toeval spelen bij het doen van grote ontdekkingen en die zijn ook het resultaat van de samenwerking met heel wat medewerkers. Maar ik kan me goed voorstellen dat de mogelijkheid om veel geld te verdienen, dat je vervolgens kunt investeren in nieuw, al even riskant onderzoek, op zichzelf een sterke motivatie kan zijn om tot op hoge leeftijd met veel enthousiasme te blijven werken op nieuwe onderzoekspistes. Mijn vraag is dan of we dit soort zaken nu helemaal

onmogelijk moeten maken door boven een bepaalde grens alle supplementair inkomen weg te belastingen.

EEN HERVORMING VAN BELASTINGEN

Deze suggestie betekent niet dat we het egalitaire project zomaar overboord moeten gooien. Ik denk echter dat we de motivatie van ondernemende en creatieve mensen meer respecteren met het klassieke recept van een progressieve inkomensbelasting – weliswaar met hoge aanslagvoeten voor hoge inkomens – dan met een regelrechte confiscatie van die inkomens. Piketty pleit in die zin terecht voor een terugkeer naar het fiscale regime zoals dat bestond in de Angelsaksische wereld voor Thatcher en Reagan hun neoliberale recepten zijn gaan toepassen. Bovendien kan men wellicht een ethisch relevant onderscheid maken tussen verschillende types van rijken. Moet men bij het belastingen geen rekening houden met de manier waarop rijkdom is verdiend en met de manier waarop zij vervolgens wordt gebruikt? In beide gevallen geldt de hierboven vermelde Leuvense professor als voorbeeldig. Hij heeft de mensheid vooruitgeholpen door zijn onderzoek, en hij gebruikt de *windfall profits* die hem te beurt vielen op een lovenswaardige wijze. Door een deel van zijn inkomen weg te geven doet hij zeker ook aan belastingontwijking,

maar daar is in dit geval niets mis mee. Ik pleit er trouwens voor dat voor alle mensen de mogelijkheid wordt gecreëerd om zelf de bestemming te bepalen voor een stukje van hun belastingen. Bovendien kan de overheid de filantropie, of het kopen van aandelen in ethisch hoogstaande ondernemingen, fiscaal stimuleren. Voor rijke en heel rijke mensen kan men dit extra aantrekkelijk maken. Misschien krijgt men dan minder 'fiscale optimalisatie' over de landsgrenzen heen en stimuleert men zo ook het civiele kapitaal dat zo belangrijk is voor de cohesie binnen een maatschappij.

Tot slot nog dit: ongelijke inkomensverdeling is vooral problematisch in een maatschappij die volledig door de geldlogica wordt gedomineerd. Daarom is het vanuit het oogpunt van sociaal beleid belangrijk dat er voor alle leden van de maatschappij voldoende publieke goederen van goede kwaliteit beschikbaar zijn. Een rechtvaardige maatschappij is er dus één die de macht van het geld inperkt. Uitstekende onderwijs- en gezondheidsfaciliteiten, zorg voor gehandicapten en bejaarden, moeten voor alle mensen toegankelijk zijn, en niet uitsluitend voor wie het kan betalen.

EEN NIEUW STELSEL VOOR SOCIALE ZEKERHEID

WAGENINGEN, HET DEPOT

Donderdag 10 september 2020, 20.15 uur

LEIDEN, WEESHUIS

Donderdag 17 september 2020, 20.15 uur

AMSTERDAM, ORGELPARK

Donderdag 24 september 2020, 20.15 uur

Amma Asante stelt dat het tijdperk is aangebroken om de ideologische discussie over de rol van de overheid weer op te pakken. We moeten terug naar de waarden en fundamenteën waarop onze overheid gestoeld is. De overheid heeft een morele verplichting om de samenleving te ordenen, te zorgen voor spreiding en herverdeling van welvaart, kennis en macht. Ze pleit voor een stevige rol voor de overheid om bestaanszekerheid, werkgelegenheid, werk en welzijn (bed, bad en brood, ontplooiingskansen en geluk) te garanderen voor iedereen en niet alleen voor de sterksten en de gefortuneerden onder ons.

AMMA ASANTE

Amma Asante (1972) studeerde Politieke Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Ze was vanaf eind jaren 90 van de vorige eeuw tot 2006 lid van de Amsterdamse gemeenteraad. In 2016 kwam ze voor de PvdA in de Tweede Kamer als woordvoerder Hoger Onderwijs, maar kon na de verkiezingen van 2017 niet meer terugkeren.

Asante heeft haar politieke activiteiten altijd gecombineerd met werkzaamheden binnen het sociaal domein. Zo werkte zij onder meer in de jeugdzorg, asielopvang en publieke gezondheid. De afgelopen jaren adviseerde Asante als Adviseur Sociaal Domein overheden en maatschappelijke

organisaties over de decentralisatie van de Participatiewet, WMO, Jeugdzorg, transformatie van het sociaal domein, armoede en schulden. Asante heeft een ruime ervaring als gespreksleider en dagvoorzitter voor gemeenten, het Ministerie van Sociale Zaken & Werkgelegenheid en maatschappelijke organisaties in het sociaal domein waaronder De Globaliseringslezing. Asante publiceert regelmatig in de media over sociale kwesties. Zo was zij in 2018 gastcolumnist voor de Volkskrant en pleitte zij middels een van haar columns voor een schuldenpardon. Inmiddels is zij voorzitter van de Landelijke Cliëntenraad.

EEN OVERHEID DIE MENSEN WEER OP WEG HELPT EN NIET DE AFGROND INSTORT

drs. Amma Asante
voorzitter Landelijke Cliëntenraad

drs. Else Roetering

Ambtelijk secretaris Landelijke Cliëntenraad

drs. Peter van Leeuwen

Beleidsadviseur Landelijke Cliëntenraad

De Landelijke Cliëntenraad behartigt de belangen van mensen voor wie het leven niet over rozen gaat. Die om welke reden dan ook hun kansen op succes in deze samenleving als sneeuw voor de zon zien verdwijnen.

Met het risico dat wij met ons betoog als ouderwets worden weggezet, doen wij het toch. Wij stellen namelijk dat het tijdperk is aangebroken om de ideologische discussie over de rol van de overheid weer op te pakken. We moeten terug naar de waarden en fundamenteën waarop onze overheid gestoeld is. Wij zijn de mening toegedaan dat de overheid een morele verplichting heeft om de samenleving te ordenen, te zorgen voor spreiding en herverdeling van welvaart, kennis en macht. Het gaat om een stevige rol voor de overheid om bestaanszekerheid, werkgelegenheid, werk en welzijn (bed, bad en brood, ontplooiingskansen en geluk) te garanderen voor iedereen en niet alleen voor de sterksten en de gefortuneerden onder ons. Dit is nodig omdat te veel mensen ondanks de toenemende welvaart in onze samenleving uitvallen en uitgesloten worden.

We moeten af van het denken in Bruto Nationaal Product en overgaan naar het denken in Bruto Nationaal Geluk. De huidige premier van Nieuw-Zeeland gaat ons hierin voor. Om te bepalen hoe Nieuw-Zeeland er voor staat, kijken ze niet alleen naar economische factoren, maar

onderzoeken ze ook hoe het land sociaal, cultureel en op het gebied van natuur en klimaat scoort. En alle factoren tellen even zwaar mee. Door alleen naar het Bruto Nationaal Inkomen (BNI) te kijken wordt alleen gekeken naar het geld dat er binnenkomt. Stel dat je niet werkt bij een bedrijf, maar als vrijwilliger bij een stichting, dan wordt jouw bijdrage niet meegerekend in het succes van het land. Dat is vreemd, want je hebt wel een positieve invloed op het klimaat, dierenwelzijn, zorg voor kinderen, ouderen of welk ander maatschappelijk thema waar je je hard voor maakt. Ook de waarde van de natuur komt niet aan bod bij het BNI.

De overheid is ervoor om het geluk van ons allen na te streven en niet om de gefortuneerden onder ons nog gelukkiger te maken. Die radicale omslag in denken en handelen over de rol van de overheid is noodzakelijk om te voorkomen dat de kloof tussen arm en rijk en de kloof tussen hen die de veranderingen in de samenleving bij kunnen brengen en zij die dat niet kunnen nog meer toeneemt totdat deze niet meer gedicht kan worden.

EEN WERELD ZONDER ARMOEDE

We zijn in Nederland ondanks de toenemende rijkdom niet in staat gebleken om armoede te bestrijden en ervoor te zorgen het met iedereen goed gaat. Nog steeds heeft een op de vijf huishoudens financiële problemen (Schonewille en Crijnen, 2018). Hiervan heeft ongeveer de helft lichte en de andere helft zware financiële problemen. Het totaal aantal huishoudens met ernstige financiële problemen wordt geschat op tussen de 500.000 en 700.000 (Schonewille en Crijnen, 2018). Slechts een klein deel van de huishoudens met ernstige financiële problemen weet de weg te vinden naar de schuldhulpverlening.

Het klinkt discutabel, maar armoede in een arm land is minder erg dan armoede in een rijk land als Nederland. Dat kan je namelijk wijten aan het gebrek van middelen. In een rijk land heeft armoede weinig van doen met het gebrek aan middelen, maar gebrek aan wil en vermogen om welvaart te herverdelen. Dat is misschien moralistisch, dat is misschien ouderwets, maar het is zeer zeker noodzakelijk. Wanneer wij onze ogen sluiten en nadenken over een wereld die wij willen achterlaten, dan is dat een wereld van gelijke kansen. Het is een wereld gevrijwaard van armoede en schulden. Een wereld waarin de overheid mensen op weg helpt en hen niet de afgrond in stort. Het is een wereld waarin medemenselijkheid centraal staat. Het is een wereld waarin niet eigen schuld dikke bult geldt maar waarin solidariteit heerst als nooit tevoren.

In de loop der decennia is een ideologische strijd tussen confessionelen en socialisten enerzijds en liberalen anderzijds beslecht. De strijd is gewonnen door de liberalen en die hebben ons langzamerhand meegenomen in het idee dat een kleine overheid beter is voor ons allemaal. Daardoor ontstaat volgens hen namelijk meer ruimte voor de markt en individualisten die in tegenstelling tot de overheid veel beter en efficiënter

maatschappelijke problemen kunnen oplossen. Het marktdenken is doorgeschoten en leidt er onder andere toe dat handel in schulden als onderdeel van de markt wordt gezien.

In hun optiek is de rol van de overheid, daar waar hij nog een rol mag spelen, om zo weinig mogelijk geld uit te geven, efficiënt en pragmatisch te zijn. Het idee dat de overheid er is om bestaanszekerheid te bieden en iedereen erbij te houden heeft het hiertegen afgelegd. En we zijn met zijn allen ingepakt. We zijn dit gaan geloven. En vergeten dat het een keerzijde heeft. We zijn het vergeten dat niets zo onvoorspelbaar is als het leven en dat als het vandaag goed met ons gaat het morgen zo weer afgelopen kan zijn. Daar waar vroeger ons denken over het al dan niet bestaan van God ons in groepjes deelde, worden we nu in groepjes gedeeld door geld. Wie een goede opleiding heeft, heeft vaak een goede baan en kan zich daardoor permitteren om in bepaalde huizen te wonen die in bepaalde wijken staan. En wie in bepaalde wijken woont, komt op bepaalde feestjes, zit op bepaalde scholen en zit bij bepaalde sportverenigingen. In grote steden speelt culturele afkomst en etniciteit ook nog eens een rol. Het zijn de welbekende bubbels waarin we ons bevinden. De verzuijing is vervangen door sociaaleconomische en sociaal culturele bubbels. Zo klonten wij lekker bij elkaar.

Ondertussen zien we niet wat zich in de andere bubbels plaatsvindt. We wanen ons dus in een wereld waarin we denken dat het met ons allemaal goed gaat en dat de mensen die niet meekomen te verwijten valt. Ze zullen vast wel niet zo hard leren en werken als wij. Dit versterkt vervolgens het denken dat deze mensen harder aangepakt moeten worden. De overheid moet zo min mogelijk voor hen doen waardoor ze zelf wel opstaan en in hun kracht gaan staan, hun eigen verantwoordelijkheid pakken en weer regie over hun leven weer oppakken.

De geconditioneerde solidariteit is een geloof geworden dat we allemaal zijn gaan aanhangen zonder dat we ons daar van bewust zijn, of erger nog, bewust zijn van de desastreuze gevolgen. De gevolgen zijn desastreus – niet alleen voor de mensen die het treft, maar voor ons allemaal. Want uiteindelijk lopen wij allemaal risico op onvoorspelbare levensgebeurtenissen waardoor we zomaar aan de afgrond van de samenleving kunnen komen te staan. Dan zijn wij allemaal gebaat bij een overheid die ons weer op weg helpt en ons niet de afgrond in stort.

“SOMS HUIL IK DAGEN ACHTEREEN VAN DE STRESS”

We lopen allemaal risico en dit wordt pijnlijk duidelijk wanneer je spreekt met mensen die ernstig in de problemen verzeild zijn geraakt. De Landelijke Cliëntenraad behartigt de belangen van mensen voor wie het leven niet over rozen gaat. Die om welke reden dan ook hun kansen op succes in deze samenleving als sneeuw voor de zon zien verdwijnen.

De sociale zekerheid zou erop ingericht moeten zijn om mensen door de ergste crisis

heen te helpen en hun kansen te keren. Binnen onze cliëntenraad ervaren steeds meer leden dat steeds meer burgers ondanks de sociale zekerheid verder in de problemen raken, in een sociaal isolement komen. Zij hebben niet meer het gevoel dat hun kansen kunnen keren. Dit is des te schrijnender, omdat na de crisis de welvaart ongekende groei heeft doorgemaakt. In de problemen of in de schulden raken is niet eigen schuld. Een crisis zit in een klein hoekje. Een voorbeeld hoe het mis kan gaan zien we bij Inge. Haar situatie is bij allerlei instanties bekend maar geen van hen kan iets voor haar doen.

“Op mijn 26e lachte het leven mij toe. Zes jaar later zit ik hier. Nooit gedacht dat ik ooit in deze positie terecht zou komen. Kort nadat mijn man en ik trouwden kochten we een eigen woning. We waren zo trots. Net getrouwd, een eigen huis en er was een kindje op komst. Maar binnen een jaar kreeg hij een financieel conflict met zijn compagnon en verloor hij zijn bedrijf. Daarmee viel zijn inkomen weg en bleven we zitten met een grote schuld die wel afgelost moest worden.

Ik had gelukkig mijn baan nog en zorgde daarmee voor een stukje inkomen waarmee we onze hypotheek nog konden aflossen. Ondanks de stress die dit met zich meebracht bleef ik stug doorwerken. We overleefden door om de maand de hypotheek te betalen. De financiële stress was slopend. Soms hilde ik dagen achter elkaar. Daardoor meldde ik mij vaak ziek van het werk. En als ik er was kon ik mij niet goed concentreren. Ik ging steeds slechter presteren. Totdat mijn werkgever het zat was en mij ontsloeg.

Mijn man met wie ik al veel botsingen had over onze schulden, wilde op een gegeven moment ook niets meer van mij weten. We scheidden. Met mijn inmiddels zesjarige zoon woon ik sindsdien bij mijn ouders, samen met mijn jongere broer en zus. Een huurwoning in Amsterdam krijg ik niet. De Dienst Wonen vindt me niet geschikt om een woning te huren en te betalen. Mijn ouders zijn ontzettend teleurgesteld in mij. Mijn huwelijk is mislukt, ik heb schulden en een kind. En ik woon bij hen in. Ik schaam mij voor mijn familie. Mijn vaders inkomen is niet toereikend voor alle zes van ons, dus

draag ik zoveel mogelijk bij van mijn uitkering met toeslag. Dat is ongeveer 1200 euro per maand. Soms kan ik pas na maanden sparen schoenen kopen voor mijn zoon. De bank moet ons huis nog verkopen, maar mijn hypotheekschuld zal ongeveer 100.000 euro bedragen. Schuldhulpverlening doet niets voor mij zolang dat bedrag nog niet duidelijk is. Hoe ga ik terugbetalen? Ik heb geen baan. Ik zou graag weer werken en financieel onafhankelijk zijn. Ik heb een Hbo-opleiding.

Mijn huisarts verwees mij door naar een psycholoog. Ik moet daar altijd erg huilen. Door mijn schuldsituatie heb ik weinig zin in het leven. Het liefst ben ik thuis en ga ik nergens heen. Ik heb er de energie ook niet meer voor. Ik ga alleen nog maar de deur uit om mijn zoontje naar school te brengen en op te halen. Laatst had ik enorme hoofdpijn. Niks hielp. Toen ik bij een brillenwinkel naar binnenliep werd duidelijk dat mijn oogkassen naar elkaar gedrukt staan waardoor ik een bril nodig heb. Volgens mij komt dit door de stress en de continue spanning die ik voel in mijn lijf. Ik heb altijd hoofdpijn. Ik had vroeger nooit last van hoofdpijn of mijn ogen.”

Hoe is het mogelijk dat de mensen die bekend zijn bij allerlei instanties kunnen afglijden naar een sociaal isolement en in uitzichtloze situatie geraken? Hoe komt het dat de samenleving niet in staat is het vangnet te bieden waaruit mensen als Inge weer op kunnen krabbelen en een nieuwe kans krijgen? Dat vangnet gaat niet alleen over geld. Door gebrek aan betaalbare woonruimte komen er steeds meer mensen met een laag inkomen op straat. Daar zijn ook mensen bij die werken. Het is treurig en zorgwekkend dat in een steeds welvarender land het aantal daklozen en toeneemt. En de voedselbank het aantal klanten ziet stijgen. Wat moet er gebeuren om het tij te keren?

DE ARBEIDSMARKT IS NIET DE OPLOSSING

We lopen allemaal risico, maar in een periode van economische voorspoed worden we ons steeds minder bewust van die risico's die zowel sociaal als economisch van aard zijn. De arbeidsmarkt wordt als oplossing gezien voor alle maatschappelijke problemen. Werk wordt de beste manier genoemd om uit de armoede te komen. Burgers die niet deelnemen aan de arbeidsmarkt en een beroep doen op een uitkering, zitten in het verdomhoekje. De overheid bouwt prikkels in regelingen om mensen ertoe te bewegen aan het werk te gaan. Succes beschouwen we steeds meer als iets maakbaars. Onheil kan met de juiste instelling worden omgebogen door geboden kansen te benutten. Als u niet rookt, een opleiding hebt gevolgd, minstens 32 uur werkt, een half uur per dag beweegt, de consumptie van vlees en alcohol matigt, uw vaccinaties neemt, tijdig uw rekeningen en premies betaald, dan komt het helemaal goed met u. Dit lijkt zo'n beetje de bijsluiter van de BV Nederland te zijn.

Deze bijsluiter is echter niet voor iedereen van toepassing. Niet iedereen heeft dezelfde kansen en mogelijkheden om mee te kunnen komen in onze snel veranderende

***De commissie Borstlap:** deze onafhankelijke commissie van experts werd vorig jaar ingesteld door minister Koolmees van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en staat onder leiding van oud-topambtenaar Hans Borstlap*

samenleving. Op de arbeidsmarkt zien we een doorgeschoten flexibilisering waarin Nederland afwijkt van vergelijkbare landen om ons heen. Er zijn grote verschillen tussen goed opgeleide werkenden die goed verdienen en goed zijn beschermd en werkenden die slecht zijn opgeleid die veelal werken in laagproductieve banen met geringe sociale bescherming. Als zij hun werk verliezen, lopen ze het risico lang aan de kant te staan. De huidige regels sluiten hen eerder uit dan in. En armoede en schulden liggen voor hen op de loer. De commissie Borstlap stelt zich de vraag in wat voor land willen wij werken. De Landelijke Cliëntenraad vraagt door: in welk land willen wij leven en werken? Ook het pad van de 'hardwerkende' Nederlander gaat niet altijd over rozen. Tegenslag kan iedereen overkomen. We zien het uit het voorbeeld van Inge. Een ernstige ziekte, een scheiding of een partner die overlijdt kan ons allemaal overkomen. En dan gaat het erom!

MINDER RIGIDE REGELS

Nederland is een regelland. En natuurlijk zijn er regels nodig. Maar als regels star zijn en er nauwelijks ruimte is om een uitzondering te maken om een probleem op te lossen, als regels ertoe leiden dat mensen in de schulden raken door de overheid, dan is het hoogtijd om het huidige vangnet (inclusief de vele inkomensregelingen) te bekijken om te bezien of er aanpassingen nodig zijn.

ARMOEDE BESTRIJDEN IN NEDERLAND?

Nederland kent een lappendeken van landelijke toeslagen, gemeentelijke regelingen en ontheffingen. Het is geen wonder dat

mensen de weg niet kunnen vinden en dat er sprake van niet gebruik. De weg niet weten is echter niet de enige reden dat mensen geen gebruik maken van regeling. Onder hen zijn mensen die slechte ervaringen hebben door hoge terugvorderingen. Dat kan je zo overkomen met wisselende inkomsten, een kleine loonsverhoging of een extraatje van jouw werkgever. Dan kan je over een inkomensgrens gaan van de huur of zorgtoeslag en als dat gebeurt mag je alles wat je in dat jaar hebt ontvangen terugbetalen. Mensen raken hierdoor diep in de schulden ondanks de mogelijkheden van afbetalingsregelingen. Want, van een laag en of onregelmatig inkomen valt nauwelijks iets af te betalen. Mensen zijn al blij als ze zonder roodstand het einde van de maand halen.

De Landelijke Cliëntenraad pleit voor het afschaffen van toeslagen en een ander systeem van inkomensondersteuning dat werkt als een springplank en mensen niet in de schulden brengt. Wij willen ook dat er een einde komt aan terugvorderingen. Dit draagt namelijk bij aan financiële problemen voor mensen met een laag inkomen of een uitkering. Dat mag je in de Ideale-fabriek dromen. Dromen zijn mooi en soms op de lange termijn wellicht ook nog wel bereikbaar – maar als Landelijke Cliëntenraad willen we ook op de korte termijn mensen vooruit helpen. Wellicht met deze droom, die sneller kan worden gerealiseerd als we dat willen: stop met het huidige systeem van toeslagen toekenning en ken alle uitkering, toeslagen en financiële regelingen ambtshalve toe op basis van de gegevens in de polisadministratie. De financiële gegevens van alle mensen in loondienst en met een uitkering zijn namelijk zichtbaar in de polisadministratie. De overheid kan daardoor in een oogopslag zien hoeveel wij allemaal verdienen en wie recht heeft op een aanvulling. Het is tot de euro nauwkeurig wat iedereen in loondienst en met een uitkering aan inkomsten heeft. Hanteer het motto

'eens gegeven blijft gegeven.' Kleine zelfstandigen en zzp-ers worden met dit systeem niet geholpen, maar de menskracht die we vrijspelen door ambtshalve toekenning kan worden ingezet om de groepen op te sporen die we niet in de polisadministratie vinden en een laag inkomen hebben.

Na de ideologische discussie over de rol van de overheid om mensen weer op weg te helpen, hopen wij uit te komen op de volgende vier zaken, namelijk dat:

1. Beleid wordt ontwikkeld vanuit een erkenning dat we mensen weer op weg helpen als het misgaat en hen niet de afgrond instorten;
2. Beleid wordt ontwikkeld ten behoeve van de toerusting van de mens zodat hij zijn kansen kan keren;
3. Beleid bijdraagt aan een verhoging van het Bruto Binnenlands geluk;
4. De overheid intelligente dingen doet in de uitvoering van beleid dat bovengenoemde toets doorstaat.

Carminha bij haar
voor deur van haar
appartement in
Rotterdam zuid

In dit nummer van Andersland vindt u drie portretten van Rotterdammers die in armoede leven, gemaakt door fotografe Laisa Maria in het kader van haar project Vergeten Voordeuren. Het eerste portret is te vinden op pagina 36, het tweede (langere) verhaal op de pagina's hierna en het derde verhaal op pagina 162.

“MAANDENLANG HAD IK GEEN GAS”

Het verhaal van Carminha

Ik heb veel geleerd over mijn situatie, vroeger was dat wel anders. Ik controleerde niets. Als ik een rekening kreeg, kon ik niet op de juiste manier reageren. Het was zoveel informatie tegelijk. Ook als ik een beetje geld had, bijvoorbeeld honderd euro, wist ik niet wat ik ermee moest doen. Hoe bepaal je wat het belangrijkste is om nu te kopen, en wat later ook nog kan? Ik had een gebrek aan alles in mijn leven. Dus hoe graag ik het kleine beetje geld ook wilde bewaren voor een belangrijke rekening, ineens was die honderd euro weg, zonder dat ik wist wat ik er precies mee gedaan had. Ik werd woedend van de machteloosheid. Ik kon niet bepalen wat ik het beste kon doen met die honderd euro. Elke dag dacht ik, ik kan dit niet meer volhouden. Ik had oneindig

veel problemen, tot ver boven mij hoofd. Op een dag had ik besloten te vertrekken uit dit land, ik wilde niet meer blijven. Ik dacht: ik pak mijn kinderen en ik ga, waarheen maakt me niet meer uit. Dat was het punt dat ik het leven niet meer zag zitten.

Ik leefde volledig geïsoleerd. Alleen een Somalische postbode zag mijn problemen, verder niemand. Hij zag elke dag de stapels post van incasobureaus verdwijnen in mijn brievenbus, dus hij wist dat het niet goed ging. Op een dag begon hij tegen mij te praten. Ik vertelde hem dat ik wilde vertrekken uit Rotterdam. Meteen begon hij mij te overtuigen. Hij zei: “nee Carminha, niet weggaan, je moet vechten, je kinderen zijn hier geboren. Ik ken wel een mevrouw die jou

kan helpen”. Ik was radeloos, en had geen hoop meer. Maar mijn postbode had gelijk, die mevrouw kwam mij helpen en heeft mij overtuigd te blijven. Maar ik had mijn problemen al 1,5 jaar laten opstapelen. Toen ik eindelijk hulp kreeg, was het al te laat. Zomaar op een koude winterdag zat ik met mijn vier kleine kinderen zonder gas en stroom. Ik wist zeker dat het allemaal een miscommunicatie was met de instantie. Maar de vrouw die mij hielp zei: “zo werkt het niet Carminha, het is te laat, je kan pas weer stroom en gas krijgen als je het volledig bedrag betaalt”.

Maandenlang had ik geen gas. Het eten wat ik van de voedselbank kreeg, kon ik niet koken. Als mijn kinderen thuis kwamen van school kregen ze vaak koud eten. Heel vaak ging

Carminha Rotterdam, 1990

Carminha 2018

het eten rotten omdat ik geen koelkast had. Het was winter en ijskoud in huis. Ik woon op de zevende verdieping vlakbij de Maas. Je voelt hier alleen maar de kou door het huis gieren. Kaarsjes gaven licht, maar niet genoeg warmte. Soms legde ik eten op het balkon, dan bleef het iets langer houdbaar. Ik hou er niet van om mensen te storen met mijn problemen, dus ik wilde de burens niet lastig vallen. Wat ik heb, hou ik voor mijzelf. Maar

mijn Marokkaanse buurvrouw wist het, en zij bracht mij soms warm eten. Soms vroeg ze of ik groente had, dan kookte zij er eten van en bracht het naar ons. Ik was haar heel dankbaar. Ze wilde ook dat ik de vieze kleding aan haar gaf elk weekend, zij nam dan alles en ging voor mij wassen. Ik heb vier kinderen dus was het veel extra werk voor haar. Het voelde daarom niet goed om mensen te storen. Soms gaf ik haar rust en ging ik mijn kleren wassen

in het koude water. Het duurde dan zo lang voordat het droog was, soms hing ik het buiten op een stoel en dan bevroor het.

Mijn oudste en jongste zoon wilden echt niet douchen in het koude water. Wat ik ook probeerde. Er waren grote problemen in de ochtend, voordat de kinderen naar school gingen. De stress was ondragelijk. Ik zei tegen mijn zoons: "Wij hebben geen warm water, je moet het met een washandje doen". Maar ook dat wilden ze niet. Veel problemen van die tijd kwamen terecht bij mijn oudste zoon, hij maakte zich het meeste zorgen maar hij kon niets voor mij doen om te helpen.

De geldproblemen begonnen met Eneco. Op een dag had ik ineens een rekening gekregen van 900 euro. Waar komt dat bedrag vandaan? Ik wist het niet, ik begreep het ook niet. Na een maand was het 1300 euro, en na een paar maanden was het bedrag zo hoog dat ik de post niet meer openmaakte. Ik kon het beginbedrag al niet betalen, laat staan de rest. In die tijd wist ik niet dat het mogelijk was om betalingsregelingen te treffen. Hoe kon ik dat weten? Ik ben een vrouw uit Kaapverdië, ik sprak de Nederlandse taal niet goed. Ik heb geleerd dat vaste lasten een afgesproken schuld zijn.

Helaas werd de situatie nog erger toen ik een bevel kreeg tot huisuitzetting. De mevrouw

die mij hielp, had al een fonds aangevraagd voor mijn situatie. Na een half jaar afgesloten te hebben geleefd, had het fonds de rekening van Eneco betaald. Maar toen wij hetzelfde fonds vroegen om mijn huisuitzetting te voorkomen, zeiden ze: "die mevrouw helpen we niet meer". Ze wilden mij niet redden, er vonden in die tijd zoveel huisuitzettingen plaats dat fondsen de verantwoordelijkheid bij de gemeente legden. Gelukkig heeft toen

het wijkteam voorkomen dat ik mijn huis uit moest, via de noodpot. Het wijkteam heeft alle huurschuld in een keer betaald. Maar alles was tegelijk. Dat is altijd zo, de huur, elektriciteit, geen geld voor school, schulden voor abonnementen, het hield niet op. De kinderbijslag gaat al jarenlang naar mijn schulden, niets ging naar de kinderen. Terwijl mijn kinderen het geld pas echt nodig hebben. Die instanties niet.

Elke week ga ik bij drie voedselbanken uit mijn buurt om te bedelen. Met moeite krijg ik dan nog wat eten, als er iets over is dan kan ik het soms meenemen. Ik heb al jaren geen recht meer op de voedselbank. Dat komt omdat ik al drie jaar eten van de voedselbank heb gekregen, daarna is het tijd voor iemand anders die ook honger heeft. Ik heb me erbij neergelegd maar een mevrouw zei tegen mij dat ik altijd moet komen. Ze kennen

De kinderbijslag gaat al jarenlang naar mijn schulden, niets ging naar de kinderen. Terwijl mijn kinderen het geld pas echt nodig hebben. Die instanties niet.

Carminha vlak na aankomst in Rotterdam op de Kruiskade, 1989

Carminha in haar oude appartement in Rotterdam, 1989

Passage uit de Bijbel waar Carminha veel steun uit haalt.
Rotterdam, 2018.

mij wel en soms geven ze toch een beetje eten en dan ben ik blij. In de tijd dat ik geen gas en elektriciteit had, had ik nog wel recht op de voedselbank. Maar het probleem was dat ik eten kreeg voor de koelkast en om te koken of bakken. Maar wat ga je met dat eten doen als je het niet kan bereiden, als je geen gas hebt? Salade, groente, al het eten bederfde. De koelkast stond er alleen maar voor de sier. Nu heb ik wel weer gas, maar geen voedselbank. Maar ik heb liever een beetje warm eten dan heel veel eten wat ik moet weggooien.

Mijn kinderen werken niet en de vaders van mijn kinderen dragen niets bij dus ik wist

dat ik alleen zou zijn met al mijn problemen. Mijn kinderen moeten naar school, ik moet ook zorgen voor kleding, eten en spullen. Veel dingen kon ik niet aan mijn kinderen geven omdat ik geen geld had. Dat heeft mij veel stress gegeven, want je ziet dat andere kinderen op school wel spullen hebben en mijn kinderen voelen dat. Ik kan mijn kinderen niets geven, dat doet pijn. Maar ik schaam mij niet. Als ik steel, dan zou ik mij schamen. Soms moet ik iets betalen, bijvoorbeeld op school, maar als ik het geld niet heb dan zeg ik dat gewoon. Ik ga niet liegen en ik ga me ook niet schamen, waar moet ik mij voor schamen dat ik niets heb? Veel mensen

hebben wel schaamte, sommigen gaan niet naar de voedselbank want dan voelen zij zich bedelaars. Maar nee, zo ben ik niet. Waar is de schaamte in niets hebben. Toen het heel slecht ging, was ik een keertje buiten op straat en vond ik een matras. Het was een nieuw matras, half in plastic. Ik pakte het matras en nam het boven op mijn hoofd mee naar huis. Ik had het nodig voor mijn kinderen. Daar is geen schaamte in, ik ben gewoon een normaal persoon. Een simpele, gelovige vrouw en daarom ben ik sterk. Ik blijf sterk, ook al komen er na problemen altijd weer nieuwe problemen. Ik bid en zeg: "God geef mij de kracht om verder te gaan, anderen mensen hebben nog ergere problemen dan ik, maar geef mij de kracht om door te gaan". Elke dag zeg ik "Dankjewel God, dat ik een beetje eten heb".

In mijn taal is het fe [geloof]. Als jij fe dan heb jij salvacion [verlossing]. God wil alles voor jou maar je moet er eerst in geloven. Ik was een keer met een Kaapverdiaanse vrouw, en zij vraagt aan mij "Carminha, jij gelooft in Maria, in God, in Jezus Christus, maar waarom laat hij die mensen in ons land en in Afrika honger lijden?". Ik zei tegen haar: "Nee, dat is niet God, dat zijn wij zelf. Wij maken die problemen. God is lief, hij wil jou niets aandoen. God is rechtvaardig, hij wil dat niemand lijdt. Het probleem is dat deze aarde wordt bewoond door slechte mensen waardoor

goede mensen moeten lijden. Maar de goede mensen moeten toch het pad van het leven bewandelen hier op aarde. Sommige van deze mensen zijn boos op God maar je moet boos zijn op mensen. Voor God is er geen crisis, er bestaan geen problemen. Wij, de mensen zelf, maken die crisis. Ooit komt een tijd dat alles weg is maar de mensen zelf moeten dat toelaten. Door mensen is er armoede, niet door God". Je ziet God niet, maar je voelt hem wel. Toen was zij stil.

De kredietbank kan mijn gezin niet helpen omdat ik geen gegarandeerd inkomen heb. Dit betekent dat ik niet het volwaardige bedrag van de bijstandsuitkering ontvang. Dit komt door de kostendelersnorm. De gemeente kort mijn uitkering zolang mijn oudste zoon ingeschreven staat op mijn adres. De rechter heeft in het verleden een afspraak gemaakt met mijn oudste zoon, dat hij het gekorte bedrag van mijn uitkering opvult door kost en inwoning te betalen. De gemeente gaat er bij de kostendelersnorm namelijk vanuit dat een kind van 21 jaar, ook al heeft hij geen verdiensten, bijdraagt aan inwoning. Maar mijn zoon verdient met een nul-uren contract niet genoeg voor zichzelf om van te kunnen leven, laat staan om kost en inwoning te kunnen betalen aan mij. Dus moest ik hem noodgedwongen laten uitschrijven. Dan komt er eerst een onderzoek van de gemeen-

Jolena, dochter van Carminha. Rotterdam, 2018

te of hij daadwerkelijk weg is. Na maanden, als dat onderzoek rond is, wordt pas mijn uitkering weer hersteld.

Mijn oudste zoon is door deze situatie nu dakloos. Hij heeft wel een verblijfadres maar geen postadres. Het is in deze stad onmogelijk om mijn eigen zoon ingeschreven te laten houden. Op deze manier geef ik hem ook een slechte start, maar ik heb geen keuzes meer. Ik krijg nu 90 euro leefgeld per week met drie inwonende kinderen. Mijn bewindvoerder is gelukkig goed, zij ontvangt de incassobrieven dus ik krijg daar geen stress meer van. Ik hoop dat ik binnenkort weer mijn volledige uitkering

ontvang. Maar ik hou mijn hart vast, ik heb nog twee kinderen die bijna 21 worden, als dat betekent dat ik weer niet welkom ben bij de kredietbank, moet ik dan ook mijn andere kinderen op straat zetten? De gemeente dwingt mij deze keuze weer te overwegen als ik mijn situatie wil verbeteren, maar alle opties geven mij stress.

Momenteel word ik voor de derde keer naar de kredietbank geleid met hulp, maar ik moet dus eerst wachten tot het onderzoek bij de gemeente rond is. Als zij zien dat mijn oudste zoon hier niet meer woont, kunnen ze mij pas verder helpen. Dat kan wel drie maanden duren.

Zoons van Carminha, foto uit familie album

Carminha met haar oudste zoon, 1990

Laisa Maria

Na de voltooiing van haar Master Culturele Antropologie, is fotograaf Laisa Maria een antropologisch fotoproject begonnen in Rotterdam dat armoede als thema heeft. Het project, *Vergeten Voordeuren*, gaat over de manier waarop armoede zichzelf manifesteert achter gesloten deuren bij Rotterdamse bewoners thuis, in een stad die zich profileert als de bloeiende belofte van de toekomst. Rotterdam is Europa's nieuwe hotspot, maar vergeten wordt dat het tevens de armste stad van Nederland is. Met haar werk wil ze laten zien dat het hebben van succes in een wereldse stad als Rotterdam een privilege is voor een select groepje bewoners. Dit is geen onbekend fenomeen in de gemiddelde Europese metro-pool omdat groei segregatie in de hand werkt. Door visueel veldwerk te doen, probeert ze bewoners te vinden die zijn vastgelopen in het systeem. Een belangrijk onderdeel van veldwerk is het opbouwen van een vertrouwensband die ervoor zorgt dat mensen haar toelaten in hun leven. Met haar camera zocht ze mensen op die zich vaak thuis schuilhouden uit schaamte en stress. Over deze mensen maakt ze verhalen en probeert ze hun leven in langdurige armoede te documenteren. De verhalen blijven zich uitbreiden, en proberen armoede niet alleen uit de taboe-sfeer te halen maar vooral om de gevolgen van de nodige verbeelding te voorzien. **Zie ook vergetenvoordeuren.nl.**

Ook een aanvullende uitkering aanvragen kost veel tijd. Maar ik heb de hoop opgegeven voor mijn uitkering. Door de situatie met mijn oudste zoon heb ik veel stress gehad. Daarom voelde ik mij niet zelfverzekerd om een verplichte taaltoets te maken, en ben ik vergeten om mij ziek te melden. Ik heb post gehad dat de gemeente mij hiervoor gaat straffen. Ik word weer gekort op mijn uitkering.

Soms als ik naar buiten ga om een beetje mijn hoofd te luchten, maar meestal heb ik meteen spijt. Dan ben ik buiten en word ik heel erg moe. Mijn lichaam wil niet lopen. Ik denk dan: "Carminha ga naar huis". Ik ga dan meteen naar huis.

Eenmaal binnen denk ik: "oh God ik moet nog koken opruimen kinderen helpen, oh God moet dit elke dag?". Ik zeg dan tegen mijn kinderen: "Vandaag doe ik niets, ik ben moe en ik ga op de bank liggen". Ik ga liggen want mijn lichaam wil niet. Het wil gewoon niet. Alles is gekomen van de stress van die tijd. Het begint al in de ochtend en dan moet ik nog een hele dag. Het blijft namelijk niet bij geldzorgen. Ik had ook problemen met de school van de kinderen. Zij zagen aan mij hoe moe ik was, en vonden mij geen goede moeder. Terwijl ik op mijn dieptepunt was, maakte de school van mijn kinderen alles nog een beetje erger. Zelfs nu, jaren later, zijn zij altijd bezorgd om mijn kind.

Je voelt het, ook al zeggen ze het niet meer. Ik had zoveel zorgen, dat ik was gestopt met praten. Ik communiceerde met niemand meer en ging alles opslokken. Ik heb zoveel stress ingehouden dat ik ziek ben geworden. Nu is het ietsje beter met mijn gezondheid, maar mijn problemen zijn nog lang niet opgelost. Maar het is gelukkig beter dan vroeger, toen kwamen de deurwaarders elke dag bij mijn deur. Ik moest betalen, betalen, betalen, betalen en uiteindelijk leefde ik zonder stroom in de winter. Het begon in 2003, maar ik heb in die tijd nooit de juiste persoon gevonden om mij te helpen. Anders had ik allang verder kunnen gaan met mijn leven.

Jolena, dochter Carminha thuis, 2018

Zoon van Carminha. Rotterdam, 2018

Gemeente Rotterdam

Onderwerp:
Uitnodiging gesprek

Postadres: Postbus 1024 3000 BA Rotterdam
Internet: Rotterdam.nl/
werken-leren/terugkeer-naar-werk

Van: T. Saki
Telefoon: 14010
E-mail: r.kasimkhan1@rotterdam.nl

Ons kenmerk:

Datum: 25-10-2018

Retouradres: Postbus 1024, 3000 BA Rotterdam

AANGETEKEND

Mevrouw

ROTTERDAM

Beste mevrouw

U bent uitgenodigd om op 28-08-2018 en 05-09-2018 een Taaltoets af te leggen bij AOB Compaz. U bent niet gekomen en u heeft zich niet afgemeld.

Volgens de Participatiewet bent u verplicht zich te houden aan de afspraken die de gemeente met u maakt. Omdat u dit niet heeft gedaan, heeft de gemeente het voornemen uw uitkering te verlagen.

U heeft de mogelijkheid om binnen 10 werkdagen na dagtekening van deze brief een afspraak te maken voor een gesprek. U kunt hiervoor bellen met de gemeente via telefoonnummer 06-14 89 02 27.

U kunt in dit gesprek uitleggen waarom u de afspraak niet bent nagekomen en niet heeft gebeld. Ook gaat het gesprek over uw arbeidsmogelijkheden.

Het is belangrijk dat u op tijd een afspraak maakt. Als u dit niet doet, verlaagt de gemeente uw uitkering zonder rekening te houden met uw persoonlijke omstandigheden. Dit betekent dat u minder geld ontvangt: 30% tot 100% voor één of meerdere maanden. Heeft u een traject bij de Kredietbank? Dan kan dit ook gevolgen hebben voor uw traject.

Informatie en vragen

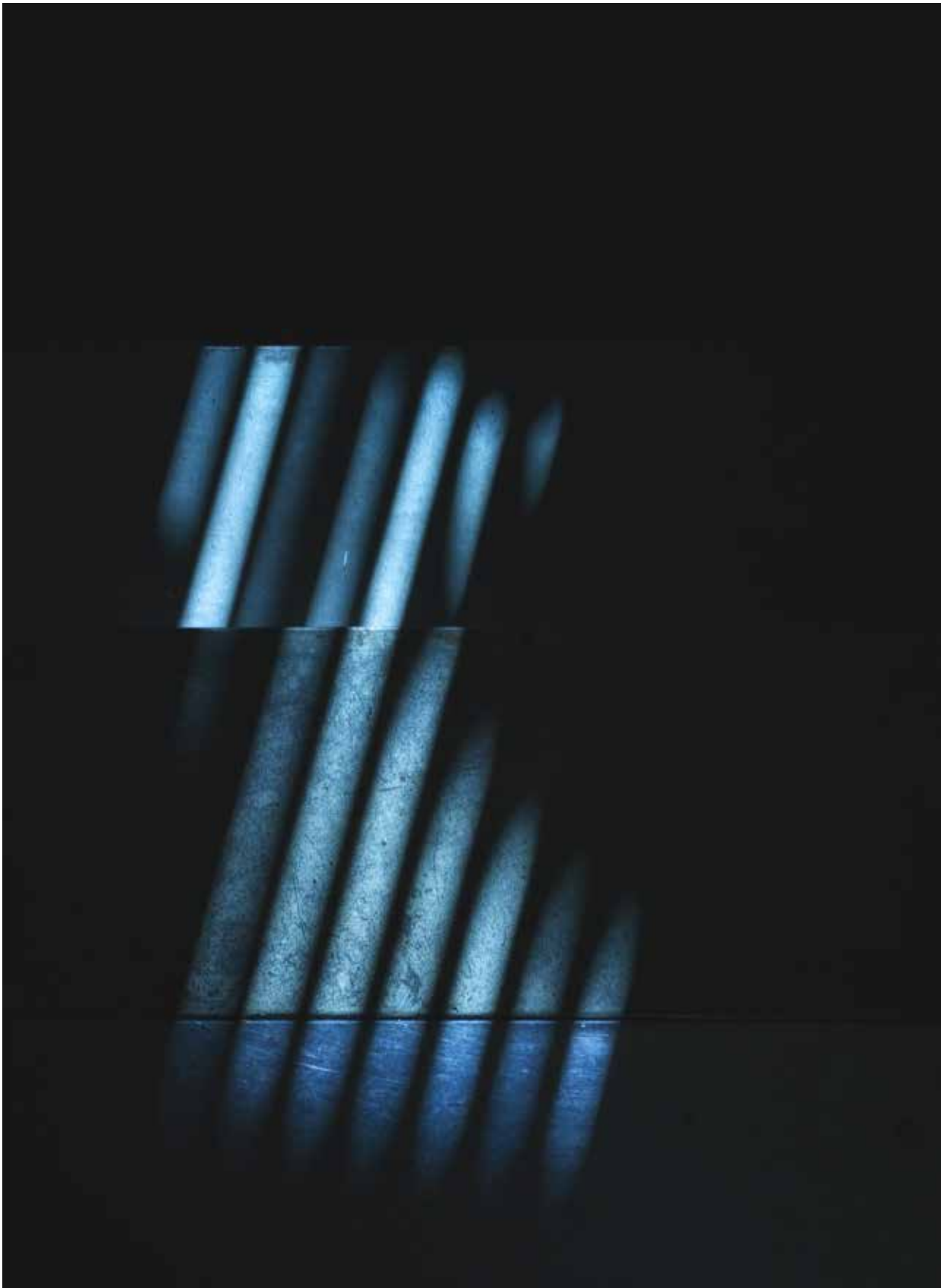
Heeft u vragen over deze brief? Dan kunt u contact opnemen met de heer Saki via telefoonnummer 06-14 89 02 27. Houd altijd uw administratienummer bij de hand als u contact met ons opneemt. Wilt u meer informatie over de regels bij een uitkering? Kijkt u dan op de pagina Rotterdam.nl/werken-leren/rechten-en-plichten

Ik ga ervan uit dat u hiermee voldoende bent geïnformeerd.

Kees Vuyk was tot eind 2017 universitair hoofddocent aan het departement geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. Eerder verscheen van zijn hand *Het menselijk teveel. Over de kunst van het leven en de waarde van kunst* (1999).

Oude en Nieuwe Ongelijkheid: OVER HET FAILLIET VAN HET VERHEFFINGSIDEAAL

*Na jaren waarin het verheffingsideaal centraal stond, gaat de belofte van gelijke kansen steeds holler klinken. Wat heb je aan gelijke kansen als je weet dat je niet in staat bent en nooit in staat zult zijn om ze te benutten, en je kinderen al net zo min? Van het ideaal van gelijke kansen rest niet meer dan een loze kreet, met alle gevolgen van dien. Kees Vuyk laat in zijn boek *Oude en Nieuwe Ongelijkheid* zien dat er in onze egalitaire samenleving, alle goede bedoelingen ten spijt, een nieuwe vorm van ongelijkheid is ontstaan. Hij stelt dat het failliet van de verheffing een belangrijke oorzaak is van de populistische onrust die westerse maatschappijen tegenwoordig plaagt. Voor welke nieuwe ongelijkheid heeft de oude plaatsgemaakt, hoe is dat gebeurd en wat zijn de mogelijke oplossingen? Onderstaand stuk is een deel van het besluit van Vuyks boek.*

Er waart een spook door de westerse wereld. Het spook van het populisme. Het zaait onrust en opstandigheid in de hoofden van veel mensen. Het heeft het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie gedreven en Donald Trump president van de Verenigde Staten gemaakt. Het dreigt de Fransen tot een Front National te smeden en vuurt de Duitsers aan zich verdedigers van het Avondland te wanen. Hongarije, Polen en Turkije heeft het in een volkse sluimer gebracht, waarin grote leiders een nostalgisch verleden doen herleven. In ons eigen land voelen velen zich door de gevestigde politiek niet meer gehoord en erkend. Overal heerst angst en boosheid. Angst voor terrorisme, voor de islam, voor vreemdelingen, voor de toekomst. Boosheid op leiders, de elite, de intelligentsia.

Waar komt dit spook vandaan? Wat heeft het groot gemaakt? Deskundigen wijzen meestal op twee oorzaken: de golven van migratie waaraan westerse samenlevingen de laatste decennia zijn blootgesteld en de elkaar snel opvolgende economische crises die het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw de samenleving hebben ondermijnd: de dot.com crisis, de bankencrisis, de eurocrisis (en het einde is nog niet in zicht). Wie groot kijkt, ziet een verband: het is de globalisering die dit alles heeft bewerkstelligd, en daarachter ligt weer de informatisering, de doorwerking van de informatie- en communicatietechnologie in de samenleving.¹

Dit boek heeft aan deze analyses een laag toegevoegd. Het zijn de breuken en scheidslijnen in de samenleving die het gevolg zijn van een slechts ten dele geslaagde verheffingspolitiek die westerse landen in de eenentwintigste eeuw in een situatie gebracht hebben waarin zij de toekomst verdeeld tegemoet zien. De verheffingspolitiek heeft ontwikkelingen in gang gezet die het gemeenschapsleven radicaal hebben

veranderd. Een nieuwe ongelijkheid speelt mensen uit elkaar. Precies dit gebrek aan cohesie in de samenleving maakt het moeilijk om op de genoemde ontwikkelingen – deels opgeroepen door de nieuwe orde – als samenleving een passend antwoord te geven. De spoken die ons tegenwoordig schrik aanjagen, komen niet van ver en niet van buiten, ze komen uit onszelf, ze belichamen de gebreken van onze eigen geschiedenis: misvormde idealen, afbrokkende zekerheden, dromen die in nachtmerries zijn ontaard. Juist die herkomst maakt deze spoken zo griezelig.

POLITIEK VAN GELIJKE KANSEN

Het begon allemaal mooi, ruim een halve eeuw geleden, met de politiek van de gelijke kansen. Sociale belemmeringen die mensen hinderden hun talenten te ontplooiën, werden weggeruimd. De invloed van afkomst op de maatschappelijke loopbaan van burgers werd geminimaliseerd. De plek waar je wieg heeft gestaan zou voor niemand meer een hinderpaal zijn op de weg naar succes (al bleef het voor sommigen nog een steuntje in de rug). Verheffing was het politieke parool. Dubbeltjes moesten en zouden kwartjes worden.

Deze politiek heeft lang goed gewerkt, maar – en daar zit het probleem – niet voor iedereen. Omdat de weg naar verheffing voornamelijk liep via het onderwijs waren het vooral de mensen met een goed leervermogen die ervan profiteerden. Zij die over slechts een bescheiden intelligentie beschikten, konden met de geboden kansen weinig aanvangen. Zolang echter de kansen in alle delen van de samenleving vielen en – door hun numerieke overmacht – mensen uit het gewone volk er volop gebruik van maakten, kon men zich daarmee nog wel verzoenen. Het werd lastiger toen de kansen zich niet meer gelijk over de bevolking

¹ Zie ook: Kees Vuyk, 'Vertrouwen = interesse tonen + ruziemaken'. *NRC Handelsblad*, 3 december 2016.

verdeelden, omdat intelligentie zich na enige tijd ophoopte in sommige milieus en zich in andere minder ging voordoen. Afkomst werd opnieuw een factor in de kans op maatschappelijk succes. Gelijke kansen werd steeds meer een loze kreet. Dit failliet van de verheffing is een belangrijke oorzaak van de populistische onrust die westerse maatschappijen tegenwoordig plaagt.

ONZE ONDERWIJSOBSESSIE

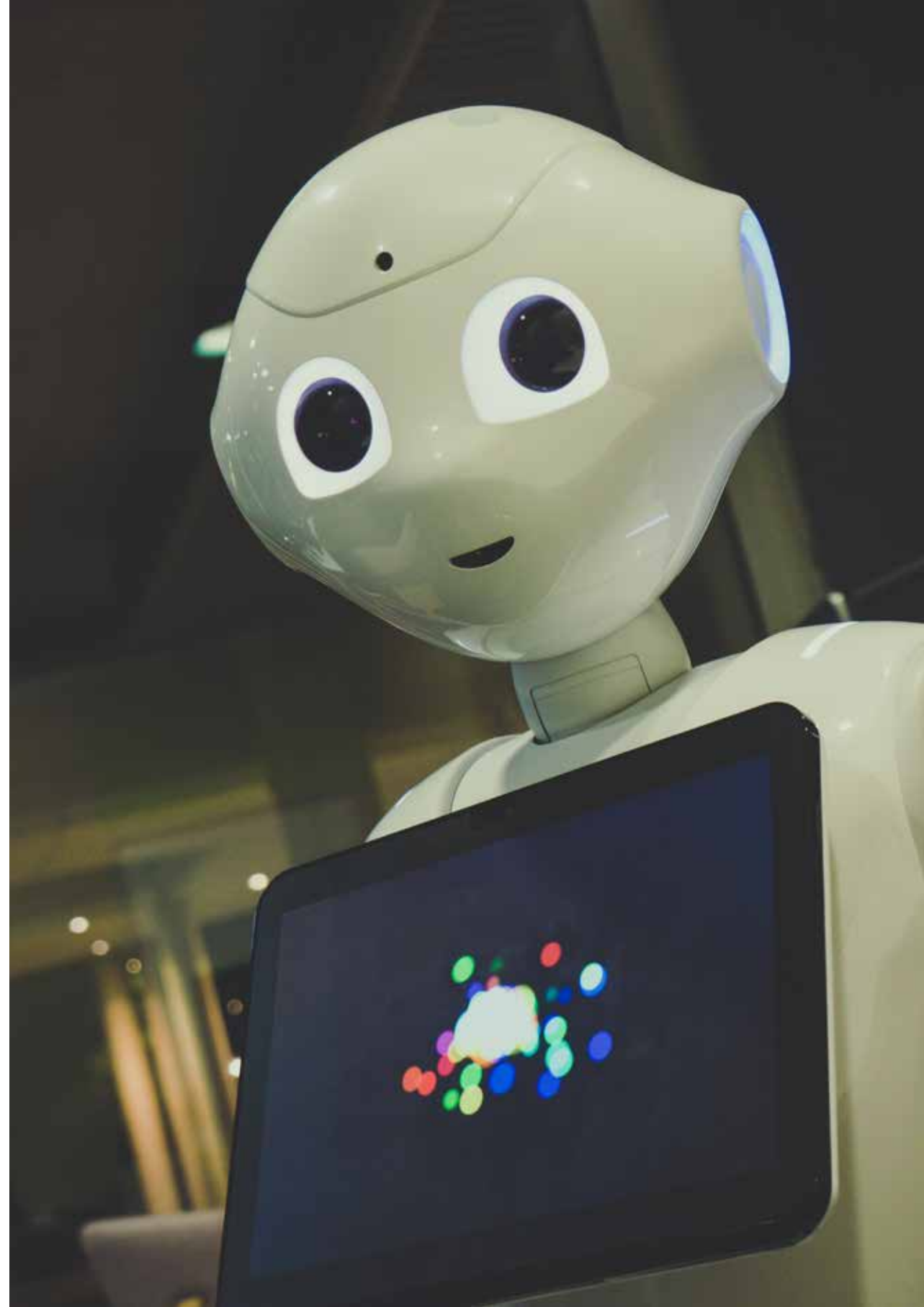
Dit verklaart de obsessie met onderwijs in onze samenleving. Onderwijs is immers het voornaamste instrument van haar utopie. Goed onderwijs zou ervoor (moeten) zorgen dat iedereen het beste uit zichzelf haalt en daarmee een plek in de samenleving verwerft waar hij of zij zowel zichzelf kan verwirkelijken als een zinnige bijdrage levert aan het collectief. Als deze utopie uitblijft, is het onderwijs de schuldige. Daarom horen we tegenwoordig steeds over slechte scholen, slechte leraren, grote klassen, hoge werkdruk, ontoereikend lesmateriaal, verouderde curricula enzovoort.² Zij worden verantwoordelijk gehouden voor het feit dat veel leerlingen op school onvoldoende presteren. De factor intelligentie wordt daarbij vergeten. Intelligentie is in het perspectief van vele onderwijsbestuurders slechts een kwestie van snel of langzaam leren. Langzame kinderen, volgt daaruit, hebben meer tijd nodig en meer aandacht. Scholen kunnen dat nu vaak niet voldoende bieden. Dat intelligentie een plafond stelt aan de leerprestatie blijft onbesproken. Dat zo iets als aanleg – of de natuur – invloed heeft op sociale verhoudingen is een thema waarmee onze politiek niet overweg kan. Intussen weet iedereen dat mensen niet gelijk zijn, niet in leervermogen, niet in intelligentie. De uitkomst van het onderwijsproces bewijst het. Maar toch... Dit wel weten, maar toch iets anders geloven toont aan hoe met

ideologie beladen het huidige discours over onderwijs is.

EEN GESEGREGEEERDE SAMENLEVING

Een ideologie hoeft niet waar te zijn om effect te hebben. Dat het niet waar is dat alle mensen gelijke kansen hebben in het onderwijs, heeft niet verhinderd dat sommigen kansen kregen die ze eerder niet hadden en die kansen ook ten volle hebben benut. Dat heeft echter niet geleid tot een rechtvaardige verdeling van welvaart en welzijn, terwijl de ideologie dat wel belooft. Het heeft daarentegen een nieuwe ongelijkheid in het leven geroepen, een die gebaseerd is op leervermogen, vermogen tot informatieverwerking, intelligentie. Onder invloed van de gelijkedekansideologie is – onbedoeld, laat ik dat benadrukken – een maatschappij ontstaan waarin slimmen en dommen door het onderwijs van elkaar gescheiden worden en na het onderwijs in aparte gemeenschappen terecht komen, die zich gescheiden van elkaar ontwikkelen, zodat tegenwoordig burgers met verschillend intellectueel niveau cultureel, sociaal en economisch nog maar weinig met elkaar te maken hebben.

Beslissend voor de verdere ontwikkeling van de samenleving is dat de groep van intelligente en goed opgeleide burgers in alle opzichten dominant is en aan de maatschappij als geheel haar wil oplegt. Zij is de voorvechter van de vele liberalisering die de laatste decennia op allerlei terreinen zijn doorgevoerd, met als gevolg dat mensen meer keuzemogelijkheden kregen en daarmee extra kansen, die het leven voor de intelligenten en goed opgeleiden aangenamer – uitdagender en profijtelijker – maken. Helaas treedt dit effect niet per se op bij degenen die niet tot deze groep behoren.

² Zie recente rapporten van de onderwijsinspectie: *De staat van het onderwijs 2014-2015* en *De staat van het onderwijs 2015-2016*. <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/staat-van-het-onderwijs>

DE GEVOLGEN VAN INDIVIDUALISERING

Veel sociale wetenschappers zien individualisering als het belangrijkste kenmerk van de hedendaagse samenleving. Het is de individualisering die de maatschappij stuurt in de richting van een *Risikogesellschaft* (Beck), *reflexive society* (Giddens) of *improvisatiemaatschappij* (Boutellier).³ Maar hoe algemeen is dit verschijnsel eigenlijk? Is individualisering niet allereerst de beschrijving van wat gebeurde met de intelligente kinderen die vanaf de jaren vijftig zich via het onderwijs losmaakten van het milieu van herkomst en vanaf de jaren zestig leidinggevende posities gingen innemen in de instituties van de samenleving? Het loslaten van oude gemeenschapsbanden met de bijbehorende normen en waarden was voor hen niet zozeer een plan als wel iets wat hun overkwam. De verheffingsbeweging was niet bedoeld om individuen te kweken, maar dat laatste was wel het resultaat ervan. Was het om aan hun nieuwe maatschappelijke status een diepere betekenis te geven dat deze individuen hun persoonlijke ontwikkeling tot algemene norm verhieven? In elk geval wordt individualisering aan het eind van de twintigste eeuw iets positiefs. Politici zetten zich aan de taak de structuren van de samenleving aan het individu aan te passen. Eigen verantwoordelijkheid, ondernemerschap en zelfbeschikking worden richtinggevende idealen. De leefsituatie van intelligente en/of goed opgeleide mensen wordt zo tot model voor alle burgers. Maar is deze norm van individualiteit wel zo nastrevenswaardig? Gaat zij niet voorbij aan het feit dat mensen elkaar nodig hebben om elkaars tekortkomingen te compenseren? Geldt dat niet eens te meer voor burgers met minder intellectueel talent? Gedijen juist zij niet het beste in vaste relaties, met een vaste baan,

op een stabiele woonplek? Dat hun feitelijke situatie van dit droombeeld dikwijls stevig afwijkt, is voor hen zelden een keuze, eerder een tragisch lot. Dat dit lot in de samenleving als een norm gepresenteerd wordt, helpt hen noch hun hulpverleners vooruit bij hun inspanningen om eraan te ontkomen.

Veel maatschappelijke onrust van nu is te verklaren uit deze discrepantie tussen ideaal en werkelijkheid die grote groepen burgers ervaren. Dat politici tegenwoordig spreken over de participatiesamenleving laat zien dat er een kentering gaande is in het denken over hoe burgers zich tot elkaar en de samenleving dienen te verhouden. Helaas komt deze wending laat. Juist van mensen aan de onderkant die hulp en bijstand het hardste nodig hebben, zijn de sociale netwerken, in een participatiesamenleving onontbeerlijk, schrikbarend gekrompen.

Hun sociale omgeving is niet per se klein, maar vooral erg homogeen. De mensen om hen heen weten en kunnen hetzelfde als zij. Het talent om complexe problemen aan te pakken ontbreekt. De problemen blijven bestaan en woekeren voort. Zo vergroot wat in theorie een goede ontwikkeling is, in de praktijk de onrust.

WAAR IS ER PLEK VOOR MENSEN MET BESCHIEDEN INTELLECTUELE TALENTEN?

De verheffingsbeweging is altijd sterk naar voren gericht geweest. Het ging erom mensen te stimuleren het beste uit zichzelf te halen. Opvallend genoeg heeft deze beweging nauwelijks aandacht geschonken aan degenen die het in de competitie om het hoogste diploma niet redden.

Zo hoort men in de huidige discussie over gebreken in het onderwijs die maken dat kinderen met een gelijke achtergrond en intellectueel talent soms toch – op verschillende scholen – verschillende onderwijsadviezen krijgen, politici en deskundigen klagen dat op deze wijze ‘talent verloren gaat’. Het is zonde, klinkt daarin door, dat iemand die de havo zou kunnen volgen op het vmbo terecht komt. Dat daarmee het stigma waar het vmbo toch al mee kampt, bevestigd wordt, lijkt men niet waar te nemen.

Je zou willen dat onderwijsexperts en bestuurders zich net zo druk maakten over de kwaliteit van het vmbo als over die enkele leerling op het vmbo die ook havo had kunnen volgen. Dat er iets flink mis is met het vmbo is inmiddels wel duidelijk. De door de verheffingsgedachte geïnspireerde poging er een eerste trede van te maken van een onderwijs carrière die idealiter (en volgens sommigen normaliter) eindigt in het hoger onderwijs, is mislukt. Maar voor een alternatieve visie op dit type onderwijs waar toch meer dan de helft van alle kinderen naartoe gaat, ontbreekt elk kader.

De situatie van het vmbo staat niet op zichzelf. Zij maakt deel uit van een veel groter vraagstuk, dat zichtbaar geworden is nu de verheffingsbeweging haar natuurlijke grenzen heeft bereikt. Hoe gaat de samenleving om met mensen met bescheiden intellectuele talenten? Men zal zeggen dat dit voor elke samenleving een probleem is. In het verleden had men daar echter een beproefde oplossing voor: ze werden verspreid door alle gemeenschappen. Binnen die gemeenschappen konden ze vervolgens vaak prima functioneren. De meer begaafden van de gemeenschap gaven leiding, hielden toezicht, boden zorg als dat nodig was. Natuurlijk profiteerden die daar ook van, Het gaf hun status en macht. Maar het profijt kwam niet eenzijdig terecht. Ook de minder begaafden bood deze situatie voordeel.

Juist van mensen
aan de onderkant die
hulp en bijstand het
hardste nodig hebben,
zijn de sociale
netwerken, in een
participatiesamenleving
onontbeerlijk,
schrikbarend
gekrompen

³ Ulrich Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1986. Anthony Giddens, *Modernity and Self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity 1991. Hans Boutellier, *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Den Haag: Boom Lemma 2011.

Kees Vuyk,
Oude en nieuwe
ongelijkheid.
Over het failliet
van het
verheffingsideaal.
Utrecht: Uitgeverij
Klement, 2018
(tweede druk).
€ 28,99

Pas nu, nu mensen, zoals ik in dit boek heb aangetoond, in elk geval in westerse samenlevingen steeds meer uitgeselecteerd worden op intellectueel talent, waarbij zich gemeenschappen gevormd hebben rondom intelligentieniveaus, pas nu wordt duidelijk hoe nadelig dit is voor degenen die gebaat zijn bij wat leiding, toezicht en zorg.

GROEIENDE ONTEVREDENHEID

Meer dan een eeuw hebben we ons in onze samenleving druk gemaakt over het feit dat mensen met soms grote talenten hun leven moesten slijten met zwaar, gevaarlijk of geestdodend werk in mijnen en fabrieken, op het land of achter het aanrecht. Dat probleem is effectief aangepakt door voor deze getalenteerden de weg naar het onderwijs open te stellen. Nu wordt het tijd dat we onze aandacht en onze creativiteit gaan richten op een ander probleem: het feit dat niet iedereen beschikt over grote talenten, dat er velen zijn – maximaal de helft van de mensen – die intellectueel weinig in te brengen hebben, en waarvan we zien dat ze door de focus van de samenleving op opleiding en intelligentie steeds meer aan de rand van de maatschappij komen te staan. Aan die mensen gaf in het verleden het werk in mijnen en fabrieken juist een zinvol bestaan.

Dat werk bracht weliswaar veel ellende met zich mee, maar die ellende kon worden verdragen omdat men tegelijk het gevoel had in de voorhoede van de samenleving te werken, en kon hopen dat alle inspanningen zouden uitlopen op een betere wereld, voor de kinderen en de kleinkinderen. Die utopie is maar gedeeltelijk uitgekomen. In elk geval niet voor de mensen (en hun kinderen) met weinig talent. Wie tegenwoordig werk doet dat weinig intelligentie vraagt, komt terecht in de marge van de samenleving. Velen hebben trouwens geen werk, sommigen zijn officieel werkloos, anderen zijn ziek, afgekeurd, met pensioen of maken deel uit van illegale of criminele gemeenschappen die hun wel status geven (en leiding en toezicht en zorg), maar ook een hoop sores. In die groepen groeit de ontevredenheid – en vaak terecht. Zij merken dat de samenleving hen langzaam maar zeker uitstoot, terwijl juist zij het samenleven in een gevarieerde gemeenschap het hardst nodig hebben.

TUNNELVISIE OP ONDERWIJS

Tot nu toe wordt er voor een verbetering van de situatie van deze groepen vooral gekeken naar het onderwijs. Dat zou hen beter moeten voorbereiden op de race die onze maatschappij zo dikwijls is, niet alleen met

primaire en secundaire scholing, maar ook met bijscholing en nascholing, een leven lang leren.⁴ Ik heb uiteraard niets tegen goede scholing voor iedereen, maar het voorafgaande zal duidelijk gemaakt hebben dat ik van scholing alleen voor de groepen achterblijvers van de meritocratie niet veel verwacht. Niet alleen zal het resultaat beperkt zijn (je maakt van achterblijvers op deze manier echt geen winnaars), scholing verandert waarschijnlijk ook weinig aan het sociale isolement waarin de achterblijvers in onze samenleving terecht zijn gekomen. Onderwijs leidt hen niet binnen in interessantere netwerken. Het bevestigt eerder hun inferieure sociale status.

Wie inziet hoe betrekkelijk maatschappelijk succes is, zal minder moeite hebben om respect op te brengen voor mensen met middelmatige talenten. Zij vormen uiteindelijk de ruggengraat van de samenleving. Een goede samenleving dient hun een goed leven te garanderen.

Daarvoor is minimaal nodig: werk met een inkomen waarmee je een bestaan kunt opbouwen en een volwaardige plek kunt

innemen in de samenleving. [...] Met politieke wil moet het in westerse landen – en vervolgens ook wereldwijd – mogelijk zijn om iedereen die dat wenst, een baan te geven die bestaanszekerheid, sociale inbedding en zelfvertrouwen geeft. De economische verschillen tussen burgers zullen daardoor kleiner worden. Maar wie de sociale ongelijkheid ter harte gaat, kan de economische ongelijkheid niet onaangetast laten. De spoken van onze samenleving laten zich niet zonder offers bedwingen. De kunst is die offers als heldendaden te presenteren. Alleen zulke hogere politiek zal in staat zijn het failliet van de verheffing – de substitutie van een oude door een nieuwe ongelijkheid – op te heffen. Ongelijkheid doen verdwijnen zal niet lukken, maar een maatschappij waarin ongelijken goed samenleven moet mogelijk zijn.

⁴ Onderwijsraad, *Werk maken van een leven lang leren (Advies)*, 2003.

Branko Milanovic is een toonaangevende wetenschapper op het gebied van inkomensongelijkheid. Hij is verbonden aan o.a. London School of Economics en de Graduate Center in New York en was eerder Lead Economist bij de onderzoeksafdeling van de Wereldbank. Zijn meest recente boek is Wereldwijde Ongelijkheid: Welvaart in de 21e eeuw.

Branko Milanovic. Wereldwijde Ongelijkheid. Welvaart in de 21e eeuw. Amsterdam: Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, 2017.

10 KORTE BESPIEGELINGEN OVER INKOMENS- ONGELIJKHEID EN GLOBALISERING

Het hieronder opgenomen hoofdstuk uit Wereldwijde Ongelijkheid van Branko Milanovic is deels een samenvatting van de belangrijkste inzichten van het boek, deels een voorspelling van toekomstige trends en deels een agenda voor verandering. Het is opgesteld rondom tien vragen over kwesties inzake de mondiale inkomensverdeling die de komende jaren van belang zullen zijn. De volgende tekst is een ingekorte versie van het originele hoofdstuk.

1. WELKE KRACHTEN ZULLEN IN DEZE EEUW DE MONDIALE ONGELIJKHEID VORMGEVEN?

De twee krachten die de mondiale ongelijkheid zullen bepalen, zijn economische convergentie en Kuznets-golven. Het vooruitzicht op convergentie, ofwel de economische inhaalslag van Azië ten opzichte van het Westen, lijkt sterk. Ook als de groei van China mocht gaan haperen, dan zullen de groeipercentages van in ieder geval een paar landen met veel inwoners hoog blijven, zoals India, Indonesië, Bangladesh, Thailand en Vietnam. Het is namelijk onwaarschijnlijk dat ze allemaal een vertraging zullen kennen.

De wereldeconomische macht zal steeds verder richting Azië verschuiven. De mondiale ongelijkheid zal ook geringer worden doordat de inkomens in veel Aziatische landen die van West-Europese en Noord-Amerikaanse landen aan het inhalen zijn. In dit geval is de rol van China echter niet eenduidig. Hoewel China in de afgelopen vier decennia in sterke mate aan de afname in mondiale ongelijkheid heeft bijgedragen, en het tot ongeveer 2000 in feite de enige kracht achter deze vermindering was, zal de snelle groei van het land in de nabije toekomst aan de mondiale ongelijkheid gaan bijdragen. Dat effect zal aanvankelijk klein zijn, maar later, afhankelijk van wat er in Afrika gebeurt en of de kloof tussen China en volkrijke en arme landen toeneemt, kan het effect groter worden. Waar het uiteindelijk op neerkomt, is dat de wereld in andere delen dan China snelle groei behoeft, wil de mondiale ongelijkheid naar beneden gaan.

De rol van de Kuznets-golven [zie kader op pagina 140-141, red.] is evenmin ondebeldinnig. Mochten de golven zich 'goed gedragen', dat wil zeggen als de inkomensongelijkheid zich langs de neerwaartse delen van de Kuznets-golven gaat begeven – eerst in China en later in de Verenigde Staten en de rest van de rijke wereld – dan zou het nog

altijd een decennium kunnen duren alvorens de vermindering in nationale ongelijkheden zich voldoende heeft genesteld om op mondiaal niveau invloed te kunnen hebben. Inkomensongelijkheid en politieke problemen zullen nauw met elkaar verbonden blijven.

2. WAT ZAL ER GEBEUREN MET DE MIDDENKLASSE VAN RIJKE LANDEN?

We zullen mogelijk ons denken moeten aanpassen aan een situatie waarin het verschil in scholing en vaardigheden tussen de bovenklasse en de werknemers in de dienstensector gering is. Toeval en afkomst zullen een veel grotere rol spelen dan voorheen.

Het nieuwe kapitalisme, waar de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal aan de top zal zijn opgelost (op curieuze wijze, aangezien de rijkste mensen zowel het meeste kapitaal bezitten als de hoogste lonen krijgen), zal nog ongelijker zijn.

Het is moeilijk voor te stellen dat een systeem met zoveel ongelijkheid politiek stabiel kan zijn. Maar misschien zal de ongelijkheid afnemen en zal dat instabiliteitsprobleem verdwijnen. Wat er zal gebeuren hangt af van (1) de aard van de technologische vooruitgang, die zich kan ontwikkelen op een manier die in het voordeel van de armen is, bijvoorbeeld wanneer bepaalde beroepsgroepen met een hoog loon, zoals professoren, veel minder betaald krijgen, en (2) het vermogen van de 'verliezers' om zich politiek te organiseren.

3. HOE KAN DE ONGELIJKHEID IN RIJKE VERZORGINGSSTATEN WORDEN TERUGGEBRACHT?

De korte twintigste eeuw is de enige langdurige periode in de geschiedenis waarin een stijging van het gemiddelde inkomen gepaard is gegaan met een afname in de inkomensongelijkheid. Dat vond niet alleen in rijke landen plaats, maar ook in veel zich ontwikkelende staten en alle communisti-

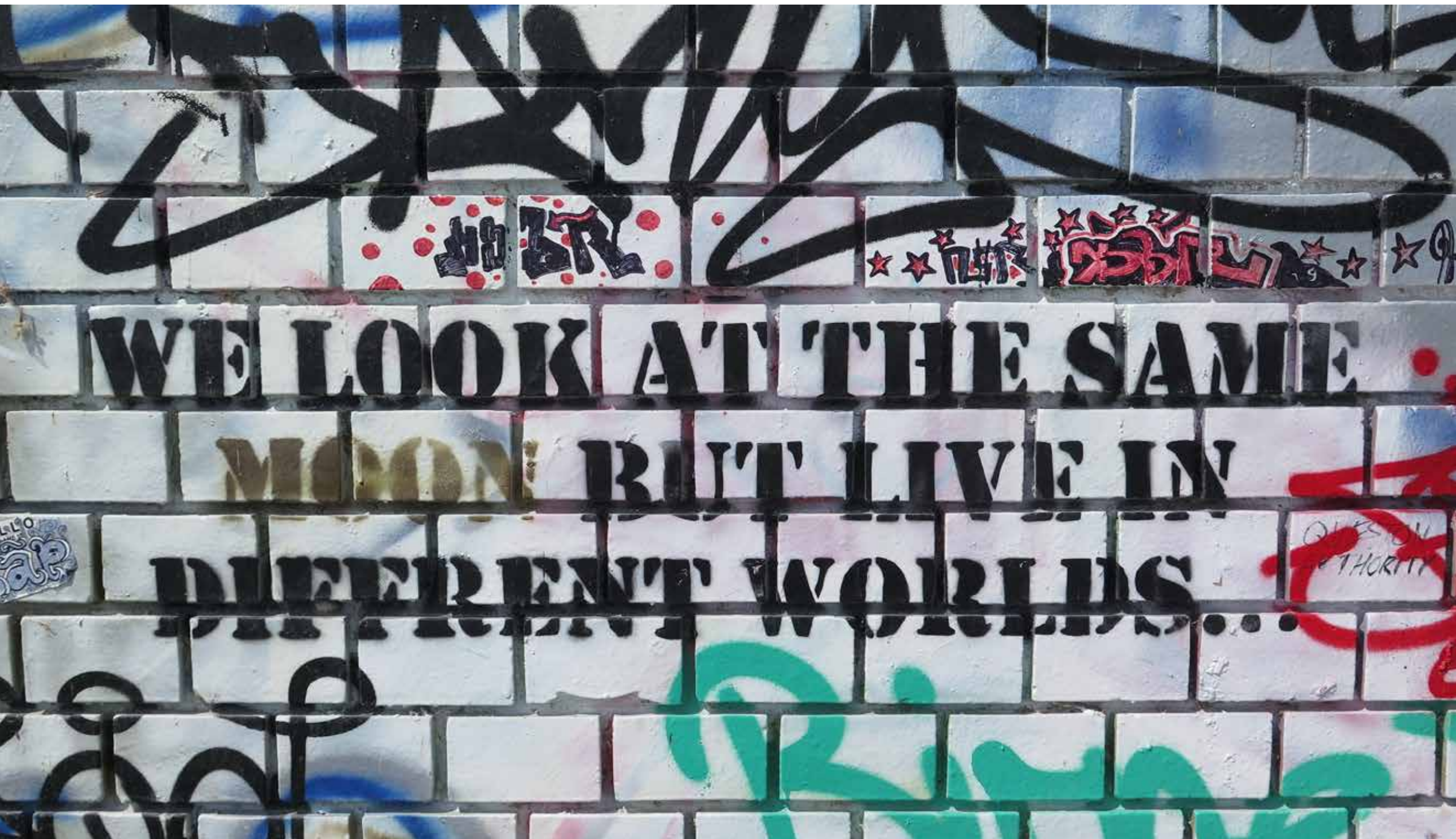
sche landen. De tweede Kuznets-golf zal zich hetzelfde moeten gedragen als de eerste, wil de ongelijkheid weer naar beneden gaan. Maar het valt te betwijfelen of deze tweede slinking vergezeld zal gaan van dezelfde mechanismen die in de twintigste eeuw de ongelijkheid verminderden: hogere belastingen en sociale overdrachten, hyperinflatie, nationalisering van eigendom en oorlogen. De globalisering maakt het namelijk zeer moeilijk om de belastingen op de belangrijkste ongelijkheidsfactor – inkomsten uit kapitaal – te verhogen, en zonder een gezamenlijke inspanning van landen om dat te bereiken, wat vandaag de dag in de verste verte niet mogelijk lijkt, is het dan ook

hoogst onwaarschijnlijk dat het zal gebeuren.

Een aanpak die in de eenentwintigste eeuw meer potentie heeft, is in te grijpen vóór de belastingen en overdrachten worden geheven. Hiertoe behoort een reductie van de schenkingsongelijkheid, met name wat de ongelijkheid in activa en onderwijs betreft. Als schenkingen (privévermogen en vaardigheden) minder ongelijk worden, en aangenomen dat het rendement op vermogen tussen grote en kleine fortuinen niet aanmerkelijk verschilt, dan zullen de marktinkomens (de inkomens na belastingen en overdrachten) minder hoog zijn dan tegenwoordig. Als de marktinkomensongelijkheid gecontroleerd kan worden en in de loop van de tijd ingedamd, dan zou de herverdeling door de overheid via overdrachten en belastingen minder belangrijk kunnen worden. Een kleinere nadruk op de herverdeling zou degenen kunnen bevredigen die van mening zijn dat hoge belastingen een negatieve uitwerking op de groei hebben en de staat klein gehouden moet worden, alsook de mensen die van mening zijn dat een lagere netto-inkomensongelijkheid op zichzelf waardevol is omdat het gelijkheid van kansen aanmoedigt en goed is voor de economische groei.

4. ZAL WINNER-TAKES-ALL DE NORM BLIJVEN?

Er wordt vaak beweerd dat *winner-takes-all* een van de kenmerken van de huidige globalisering is. Om een voorstelling te krijgen van de *winner-takes-all*-regel, is het handig om aan de schaalbaarheid van verschillende banen te denken. Een typisch voorbeeld is een toppianist die in het verleden zijn vermogen alleen kon verkopen aan mensen die naar hem wilden komen luisteren. Met de uitvinding van de platenspeler kon hij het tevens verkopen aan degenen die zijn opnamen wilden aanschaffen, en tegenwoordig, met internet, YouTube en webcasting, kan hij het aan vrijwel de gehele wereld verkopen. Degenen die net iets minder goed piano

spelen, of misschien minder geluk hebben gehad, zullen amper een publiek krijgen. Met de globalisering worden meer banen echter schaalbaar, en daardoor hebben meer mensen zo'n baan. Verder neemt de reikwijdte van de schaalbaarheid toe. Het toenemende aantal activiteiten dat schaalbaar is, vormt misschien wel de belangrijkste verandering die zich zal voortzetten.

5. WAAROM IS HET VERKEERD ONS UITSLUITEND OP HORIZONTALE ONGELIJKHEID TE RICHTEN?

Er wordt [...] sterk aangestuurd op 'horizontale' ongelijkheid, een begrip uit de economie om aan te geven dat er gemiddeld genomen geen verschil mag bestaan tussen bijvoorbeeld mannen en vrouwen, blanken [sic] en zwarten, en heteroseksuelen en homoseksuelen. Of nauwkeuriger gezegd: als er wel verschillen zijn, dan dienen deze verklaard worden te worden door meetbare factoren als betere vaardigheden of meer ervaring. Ook op dat gebied is er aanzienlijke vooruitgang geboekt, zij het minder dan binnen de rechtsgelijkheid.

Het is echter niet altijd verstandig om ons bijna uitsluitend op existentiële ongelijkheid te richten, en in sommige gevallen kan het ronduit schadelijk zijn om een ongelijkheidsreductie in vermogen en inkomen te bereiken. Om minstens drie redenen is het verkeerd ons uitsluitend op existentiële ongelijkheid te richten.

Ten eerste loopt een nadruk op groepsverschillen al snel over in identiteitspolitiek, waardoor de groepen versplinterd worden die er belang bij hebben om zich voor verandering in te zetten. Ten tweede laat de aandacht voor existentiële ongelijkheid het basisprobleem onaangeroerd, omdat de ware bron van het probleem vaak elders ligt. Ten derde is een nadruk op existentiële gelijkheid politiek gezien betrekkelijk eenvoudig (en het resultaat beperkt), omdat

het niet tot de kern van het probleem doordringt.

Formele gelijkheid is zeker een noodzakelijke voorwaarde voor algehele verbetering. Maar het is geen voldoende voorwaarde. Een beweging in de richting van algemenere egalitatie van de menselijke conditie vereist niet alleen een juridische gelijkheid tussen de verschillende groepen waarin de mensen onderverdeeld zijn, maar ook een wezenlijk grotere gelijkheid in vermogen en inkomen.

6. ZAL ARBEID VERGELEKEN MET ANDERE PRODUCTIEFACTOREN EEN APARTE ROL BLIJVEN SPELEN?

Wat arbeid en migratie betreft, ontbreekt het ons bijna volledig aan enige vorm van mondiaal bestuur. Daarentegen bestaan er wel mondiale instanties op het gebied van economische ontwikkeling (de Wereldbank), betalingsbalans en internationale schuld (het Internationaal Monetair Fonds), gezondheid (de Wereldgezondheidsorganisatie), handel, met inbegrip van intellectueel eigendom (de Wereldhandelsorganisatie), centrale banken (de Bank voor Internationale Betalingen), en inmiddels ook regionale handel (de Atlantische en Pacifische handelsverdragen).

De reden voor dit gebrek aan multilaterale instellingen op het gebied van arbeid en migratie is duidelijk: de rijke en machtige landen hebben er geen baat bij om die kwesties aan de orde te stellen. Maar het wordt steeds moeilijker om met struisvogelpolitiek de problemen te negeren nu de globalisering steeds meer mensen ervan bewust maakt hoe flagrant de verschillen in levensstandaard wereldwijd zijn.

7. ZAL ECONOMISCHE GROEI ER NOG TOE DOEN?

Economische groei zal er in de komende eeuw nog steeds toe doen: het is het krachtigste middel waarmee de mondiale armoede en ongelijkheid teruggebracht

kunnen worden (alook voor het terugdringen van de armoede op nationaal niveau). Als een manier om het leven van gewone mensen te verbeteren, valt het belang ervan voor de armere landen nauwelijks te overschatten. De geringschatting ten aanzien van groei die van tijd tot tijd opduikt, is meestal afkomstig van rijke mensen in rijke landen die ervan overtuigd zijn dat zij het zonder méér economische groei kunnen stellen. Het is belangrijk te beseffen dat we moeten balanceren tussen drie variabelen: groeipercentages van arme landen (met een grote bevolking), migratie en duurzaamheid van het milieu.

8. ZAL DE ZORG OM ONGELIJKHEID UIT DE ECONOMISCHE WETENSCHAP VERDWIJNEN?

Tot een paar jaar geleden zag het er mischien uit alsof de zorgen om ongelijkheid de zoveelste mode was en dat economen na een paar maanden of jaren wel op een ander on-

derwerp zouden overstappen. Naar mijn idee valt dat standpunt niet meer te verdedigen.

De economische wetenschap houdt zich steeds meer bezig met heterogeniteit en richt zich niet langer bijna uitsluitend op gemiddelden en representatieve actoren. En zodra wij ons op het gebied van de heterogeniteit bevinden, houden wij ons met ongelijkheid bezig. Maar zodra we niet langer denken in termen van gemiddelden, verandert je kijk op de wereld ingrijpend. Het is alsof je de wereld niet langer in twee maar in drie dimensies waarneemt.

Een toenemende belangstelling voor ongelijkheid heeft tevens aangezet tot een belangrijke ideologische verandering waarbij we niet alleen naar de overeenkomsten tussen mensen kijken, maar ook naar de verschillen. We proberen niet langer de verschillen toe te dekken tussen de economische instanties of bedrijven of individuen

door gemiddelden op te stellen, dat wil zeggen door naar groepsgemiddelden te bekijken; in plaats daarvan doen we precies het tegenovergestelde. Zodra we de wereld door deze nieuwe lens gaan bezien, zullen we niet op onze schreden kunnen terugkeren.

9. WAAROM WORDT METHODOLOGISCH NATIONALISME MINDER RELEVANT?

Het concept methodologisch nationalisme houdt binnen het sociaal-wetenschappelijke onderzoek in dat de natie staat vaak als analytisch uitgangspunt wordt beschouwd. Inkomensongelijkheid wordt vaak gemeten op het niveau van één enkel land, de gevolgen van economisch beleid worden afgezet tegen andere landen, overheidsuitgaven of export en import worden berekend per land, enzovoorts.

In veel andere gevallen echter wordt methodologisch nationalisme hetzij minder

relevant, hetzij meteen contraproductief voor ons begrip van nieuwe fenomenen. Denk aan [de invoering van de euro of] EU-wetten waardoor nationale wetgeving vervangen wordt of die de harmonisatie tussen de wetten van verschillende landen vereisen. Methodologisch nationalisme is in deze situatie overduidelijk ongeschikt.

Grensoverschrijdend verkeer van mensen, inkomens en kapitaal leidt tot statistische vraagstukken die twintig à dertig jaar geleden volstrekt afwezig waren.

10. ZAL DE ONGELIJKHEID VERDWIJNEN ZOLANG DE GLOBALISERING DOORGAAT?

Nee. De opbrengsten van de globalisering zullen niet gelijk verdeeld worden.

KUZNETS-GOLVEN

Een **kuznetscurve** is de grafische weergave van Simon Kuznets' theorie dat de inkomensongelijkheid in een land toeneemt tijdens de industrialisatie van dit land. Als de industrialisatie zich doorzet zal die ongelijkheid weer afnemen. Kuznets ontwikkelde deze theorie in de jaren vijftig van de twintigste eeuw.

Deze theorie, die overigens omstreden is, gaat ervan uit dat de economie van ontwikkelingslanden op landbouw is gebaseerd. In deze tijd is er wel veel armoede maar de ongelijkheid valt mee. Bijna iedereen is arm. Zodra het land zich gaat industrialiseren neemt de ongelijkheid toe. Om fabrieksarbeiders aan te trekken bieden de fabrieken hogere lonen dan op het platteland betaald wordt. Na verloop van tijd stabiliseert zich dit. De schaarste

aan mensen op het platteland zal de lonen in landbouwsector immers opdrijven.

Kritiek

Lange tijd was de theorie van Kuznets vrij onomstreden. Toen de inkomensongelijkheid van de OESO-landen in de jaren tachtig en negentig weer toenam kwam er steeds meer kritiek op de theorie. Hieronder de belangrijkste kritiekpunten:

- Kuznets heeft wel meetwaarden van verschillende landen gebruikt voor zijn theorie, maar dit zegt niets over de economische of industriële ontwikkeling van de betreffende landen. Ook hield hij geen rekening met de geschiedenis van die landen.
- De landen met de grootste inkomensongelijkheid werden vooral in Zuid-Amerika

gevonden, maar dit waren geen landen die een duidelijke economische ontwikkeling doormaakten.

- De schoktherapie (ploselinge overgang naar een markteconomie) die in de jaren 90 in de voormalige Sovjet-Unie werd uitgevoerd werd onder andere onderbouwd met een beroep op de Kuznetscurve, maar de resulterende ongelijkheid is na twee decennia nog steeds op een extreem niveau.

Aan de hand van grote hoeveelheden data weerlegt het boek *Kapitaal* in de 21ste eeuw van Thomas Piketty dat de ongelijkheid daalt als een land zich meer ontwikkelt. Volgens hem zijn herverdelingsmechanismen nodig om daarvoor te zorgen. Er is geen natuurlijke relatie tussen ongelijkheid en ontwikkelingsniveau.

“We kunnen niet meer doen alsof onze samenleving homogeen is”

tekst: Maartje Laterveer

Harvard-professor Michèle Lamont strijdt als progressieve socialist tegen sociale uitsluiting, die ook in Europa steeds urgenter vormen aanneemt. “Ongelijkheid was nog nooit zo groot.” Ze ontving de Erasmusprijs 2017 uit handen van koning Willem-Alexander.

Dit artikel verscheen eerder in het Financieel Dagblad. Het interview met prof. Lamont is eind 2017 afgenomen. Er zijn kleine wijzigingen aangebracht in de tekst voor herpublicatie in Andersland.

Harvard-professor Michèle Lamont doet sinds de jaren tachtig onderzoek naar racisme, multiculturalisme, diversiteit en sociale uitsluiting. Ze kreeg er de Erasmusprijs voor, een oeuvreprijs die bijna zestig jaar geleden door prins Bernard in het leven werd geroepen als een soort Nobelprijs voor kunst en geesteswetenschappen. Het is de enige prijs die nog door de koning zelf wordt uitgereikt, en een fikse ook: 150.000 euro vrij te besteden, en bijzetting in het pantheon der groten als Sir Isaiah Berlin, Claude Lévi-Strauss, Ingmar Bergman en Charlie Chaplin. Lamont is een relatief jonge laureaat – ten tijde van schrijven wordt ze bijna zestig. Maar ze kan desalniettemin bogen op een levensgroot oeuvre. Ze doceerde aan Stanford, Princeton en de Sorbonne, en kreeg in 2016 een eredoctoraat aan de Universiteit van Amsterdam.

foto Friso Keuris De Beeldunie

Er is dus een uitermate verrot
schoolstelsel waar mijn
kinderen van profiteren, maar
waar arme kinderen alleen maar
verder achterop door raken. Dat
is iets waar mensen niet over
praten. Maar dat zouden we wel
moeten doen.

Ze wordt gezien als een pionier in de cultuursociologie – een tak van de sociologie die maatschappelijke omstandigheden onderzoekt als invloedrijke factor op de cohesie binnen een samenleving. Zo interviewde ze eind jaren negentig honderd witten en zwarte arbeiders uit de *banlieues* van Frankrijk en vergeleek ze hun visie op het leven met die van Amerikaanse lagere klassen. In haar gelauwerde boek *The Dignity of Working Men* (2000) beschrijft ze hoe Amerikanen vooral neerkeken op armen en zwarten en toen al Donald Trump als held zagen, terwijl de Fransen zich juist solidair voelden met de armen en minachting toonden voor de rijken en hogere klassen. Het is een rode draad in haar werk: in hoeverre bepalen afkomst, huidskleur en sekse je visie op de wereld, en in hoeverre ook de cultuur waarin je leeft.

Gefeliciteerd met de Erasmusprijs. Wat betekent deze prijs voor u?

"Ze betekent vooral veel voor de wetenschap van sociologie. Er zijn niet zo veel sociologen die deze prijs winnen. En gezien de tijdgeest, gezien wat er allemaal speelt in de Verenigde Staten en in Europa, is de timing perfect."

U doelt op de groeiende ongelijkheid?

"Ja. We weten allemaal dat veel Amerikanen en ook Europeanen het sinds 2008 financieel moeilijk hebben. De samenleving is hard geworden. Sociale ongelijkheid heeft wereldwijd haar hoogste punt bereikt sinds 1929. Het totale inkomen wordt gecontroleerd door een paar procent van de totale bevolking. De omstandigheden zijn schrijnend. Een typisch voorbeeld vind ik ons schoolstelsel in Amerika. Onze openbare scholen wor-

den gefinancierd door lokale belastingen, wat betekent dat de goeie gemeenten betere scholing hebben dan achterstandsbuurten. Ik woon in Brookline, en daar stroomt een rivier tussen de rijke buurt en de arme buurt. Ik woon aan de goede kant van de rivier, wat betekent dat ik als progressieve socioloog weet dat mijn drie kinderen naar een uitstekende school gaan, terwijl de kinderen aan de andere kant van de rivier waardeloze scholing krijgen. Er is dus een uitermate verrot schoolstelsel waar mijn kinderen van profiteren, maar waar arme kinderen alleen maar verder achterop door raken. Dat is iets waar mensen niet over praten. Maar dat zouden we wel moeten doen."

OPMARS VAN NEO-LIBERALISME

Het is een ongemakkelijke waarheid die Lamont evenwel

rustig op tafel legt, laconiek bijna. Ze is gisteren aangekomen in Amsterdam en het is vroeg, voor haar moet het midden in de nacht zijn nog. Maar ze zit fris en wakker in de hotellobby, klaar voor het drukke programma dat de stichting van de Erasmusprijs voor haar heeft samengesteld. Ze zal de komende weken onder meer spreken tijdens het IDFA, een masterclass geven aan studenten, in debat gaan met hoogleraar Philomena Essed en een hele dag in gesprek gaan met wetenschappers en studenten op een conferentie getiteld 'Getting Respect in The Netherlands'. Want het probleem van sociale ongelijkheid treft niet alleen Amerika, waar het geweld tegen zwarten inmiddels zo hoog is opgelopen dat footballspelers knielen wanneer het volkslied voor de wedstrijd wordt gezongen – 'om aan te geven dat ze patriottisch zijn,

maar kritisch'. Ook een welvarend en democratisch land als Nederland kent vele vormen van sociale uitsluiting, zoals heel Europa.

Is Europa wat dat betreft meer op Amerika gaan lijken?

"Onderzoek wijst inderdaad uit dat bijvoorbeeld de Franse arbeiders inmiddels ook geld en huidskleur als sociale grens hanteren, en in die zin meer op Amerikanen zijn gaan lijken. De sociale grens van Amerikanen is van oudsher gelieerd aan geld. Bij gebrek daaraan leggen ze veel nadruk op moraliteit, door te zeggen: wij zijn overlevers, we werken hard, wij zijn onafhankelijk. Daarmee trekken ze een grens tussen hen en de armere, veelal zwarte bevolking van het land. De mentaliteit is: ik werk hard, ik regel mijn leven, ik ben een doorzetter, vastbesloten, door dik en dun houd ik mijn blik op wat belangrijk is – en zij niet.

Het is een manier om zichzelf te onderscheiden van andere groepen, en om hun morele superioriteit te bewaren. De West-Europese middenklasse heeft deze Amerikaanse houding geadopteerd jegens armere klassen, zwarten en moslims. Dat is dus in toeneemende mate een uitsluitende houding, die wordt bepaald door een definitie van succes die is gebaseerd op geld, arbeidsethos en onafhankelijkheid."

Oftewel: wie de eigen broek ophoudt, heeft bestaansrecht. Waarom zijn we zo gefocust op geld verdienen?

"Dat heeft alles te maken met de opmars van neo-liberalisme en het belang van marktwerking in alle aspecten van de samenleving. Met neo-liberalisme komt de notie dat een respectwaardig persoon iemand is die hard werkt en een concurrerende positie

heeft. Zeg maar de hogere middenklasse. Daartoe behoort slechts twintig procent van de bevolking – gemiddeld genomen – maar het wordt altijd gepresenteerd als model voor de meerderheid. Dit veroorzaakt grote problemen – we kunnen niet allemaal captains of industry zijn. We moeten toe naar een veel diversere opvatting van succes, anders gaan veel mensen denken dat ze losers zijn."

Denken veel mensen dat niet al?

"Ja, kijk naar het electoraat van Trump. Er is niet voor niets een opmars van conservatief rechts, en dat heeft alles te maken met een gefrustreerde witte middenklasse die

er op achteruit is gegaan en die zich bedreigd voelt in de maatschappelijke status. Je ziet ook in Europa dat deze mensen vatbaar zijn voor de retoriek van mensen als Geert Wilders en Marine Le Pen, die uit hetzelfde vaatje tappen als Trump. Deze politici gebruiken immigranten als zondebok en geven globalisering de schuld van de problemen van de witte middenklasse. Je ziet dat sociale grenzen dan verscherpen. Waarden als noblesse oblige, solidariteit en medemenselijkheid zijn lastiger hoog te houden als je zelf materieel behoeftig bent. Politici als Trump weten dat, en ze drukken continu op de juiste knoppen door via allerlei vormen van symboolpolitiek te

zeggen tegen de witte middenklasse: dit land behoort nog steeds aan jou."

DE 'GEWONE' NEDERLANDER

In ons land staat tegenwoordig een Nederlandse vlag in de Kamer. Is dat hetzelfde?

"Ja, dat is allemaal symboolpolitiek. Het is een manier om de dominantie van een groep vast te stellen. Zo'n vlag maakt het manifest: dit is de pikorde."

Onze premier werd na het nieuwe regeerakkoord aangevallen omdat hij het presenteerde voor de 'gewone Nederlander'. Begrijpt u de kritiek hierop?

"In zeker zin wel. ja. Hiermee zegt jullie premier eigenlijk hetzelfde als de conservatie-

ve politici die patriottisme cultiveren, namelijk: er is een historische bevolking van het land, een witte bevolking wier families hier al verscheidende generaties wonen, en zij kan eigendom over het land opeisen. Impliciet zeg je hiermee tegen andere minderheidsgroepen: je kunt hier komen als je wilt, maar je bent wel ondergeschikt aan ons, en je krijgt alleen maatschappelijk burgerschap onder voorwaarden van assimilatie. Cultuur en politiek werken zo hand in hand toe naar een wereld waarin sociale groepen nauwer worden en de grenzen strikter."

Kan het ook anders?

"Zeker. Er zijn succesverhalen als het gaat om multicultu-

ralisme. Kijk naar de Amerikaanse geschiedenis: feitelijk is iedereen in Amerika een immigrant. Een recenter voorbeeld is Canada, waar Pierre Trudeau – vader van – in 1971 de oplossing introduceerde voor de tweedeling tussen Engels en Frans Canada door te zeggen tegen de Franse Canadezen: jullie zijn niet bijzonder, jullie horen hier niet meer dan anderen, jullie zijn gewoon een van de vele culturele groepen die samenleven in dit land. Dit idee komt voort uit een filosofie van interculturalisme, die van nieuwkomers niet eist dat ze zich aanpassen, maar die eerder gericht is op samenleven en op besef van de realiteit dat we niet meer in de jaren vijftig leven,

waarin iedereen wit was en we allemaal onderdeel van een en dezelfde cultuur waren. Want dat is niet zo: al die meta-steden zoals ook Amsterdam zijn ten diepste multicultureel. We kunnen niet meer doen alsof onze samenleving homogeen is, want dat is ze niet."

Nu is Canada een groot land met weinig inwoners, en weinig vluchtelingen. Wellicht is het dan makkelijker om van interculturalisme te spreken.

"Natuurlijk. Maar de theorie van Trudeau is van grote invloed geweest op andere landen waar ze wel te kampen hebben met vluchtelingen. Zoals Zweden, waar ze een grote hoeveelheid Syriërs hebben opgevangen. Zweden

scoort hoog op de Migrant Integration Policy Index – onder andere door Engels als tweede taal te accepteren, en door diensten aan te bieden die vluchtelingen helpen te integreren. Zo'n beleid vertelt hun impliciet dat ze gerespecteerde burgers zijn. Onderzoek wijst uit dat immigranten in zulke samenlevingen een sterkere emotionele en cognitieve band met hun nieuwe thuisland voelen en eerder geneigd zijn zich ervoor in te zetten."

POOLSE PRIDE

De Migrant Integration Policy Index is een deels door de EU-gefinancierde index die sinds 2004 om de paar jaar wordt gemaakt. De index meet het integratiebeleid van 38 landen – waaronder alle EU-landen, maar ook de VS, Australië, Canada en Japan – en vergelijkt deze op verschillende punten, zoals educatie, huisvesting en discriminatie. De bevindingen zijn bedoeld om regeringen, ngo's en universiteiten te

helpen het debat in hun landen op een beargumenteerde manier gaande te houden en een eerlijke standaard te bereiken. Nederland scoorde altijd hoog op deze lijst, maar is de laatste jaren significant gekelderde. Ons ooit gerenommeerd tolerante beleid wordt nu vergeleken met dat van Engeland, dat inzet op inperking van de toestroom en verder op een streng en nationalistisch beleid.

Wat zou u tegen Rutte zeggen wanneer hij u om advies vroeg?

"Dat er een oplossing is. Een van de problemen is denk ik dat politici en beleidsmakers niet heel slim zijn in het nadenken over hoe je een collectieve identiteit kunt vormgeven. We zijn ook geneigd om te denken dat dat niet kan – dat sociale processen organisch en onomkeerbaar zijn. Maar ze veranderen, en wij kunnen wel degelijk bepalen hoe ze veranderen. Er is een discours dat je kunt voeren en dat bepalend is voor hoe je volk nadenkt over wie erbij hoort, en wie niet. Trump weet dat, hij is in veel dingen slecht, maar in marketing is hij een genie. Hij voert alleen het verkeerde discours. Je kunt zeggen: onze samenleving is een kleine paraplu waar iedereen onder moet passen, of je kunt je samenleving zien als een grote paraplu waar iedereen onder past. Dat is wat Rutte zou moeten doen: in plaats van over de gewone Nederlander zou hij het over sociale verandering moeten

hebben. Er zou meer publiek debat moeten zijn over wat mensen bindt, over hoe ze denken over samenleven."

Heeft het nut als politici vaker met wetenschappers als u zouden praten?

"Ja, dat ook. Mensen denken vaak dat sociologen er alleen zijn om politici te adviseren over armoede. Dat is ook belangrijk, maar wij kunnen ze vooral leren hoe ze een samenleving laten slagen."

C'est le ton qui fait la musique.

"Precies. Jullie land is bij uitstek een voorbeeld dat je groepen zo kunt destigmatiseren, kijk maar naar de LGBTQ-beweging. Die was ooit gestigmatiseerd, en is dat nu niet meer. In diezelfde termen zou je kunnen nadenken over groepen die nu worden buitengesloten, zoals Oost-Europese immigranten."

Dus we moeten gewoon een Poolse Pride organiseren?

"Bijvoorbeeld. Iets in elk geval. Er zijn simpelweg strategieën die gevolgd kunnen worden om een samenleving te binden. Ik denk dat hierin een belangrijke rol is weggelegd voor sociologen, in die zin dat ze politici kunnen uitleggen welke talen ze tot hun beschikking hebben."

Bent u optimistisch?

"Dat weet ik niet – ik denk dat ik het wil zijn. Ik denk dat we het allemaal moeten zijn, omdat optimisme de enige weg vooruit is."

Er zou meer publiek debat moeten zijn over wat mensen bindt, over hoe ze denken over samenleven

MAARTEN BOUDRY

DE OBSESSIE MET ON- GELIJK- HEID

VEEL BIJDAGEN IN DIT NUMMER VAN ANDERSLAND GAAN OVER HET BESTRIJDEN VAN ONGELIJKHEID EN ARMOEDE. NIET IEDEREEN IS ER ECHTER VAN OVERTUIGD DAT HET ZO SLECHT GAAT MET DE WELVAART IN NEDERLAND. ONDERSTAANDE TEKST IS EEN FRAGMENT UIT *WAAROM DE WERELD NIET NAAR DE KNOPPEN GAAT* (2019) VAN MAARTEN BOUDRY.

“IN ZIJN BOEK BREEKT HIJ EEN LANS VOOR HET VOORUITGANGSDENKEN. HIJ BESTRIJDT HET WIJDVERBREIDE PESSIMISME EN ZOEKT NAAR VERKLARINGEN VOOR DE DOEMBEELDEN OVER HET KLIMAAT EN ISLAMISERING, OVER GROEIEND RACISME EN ONGELIJKHEID EN OVER DE DIEPE WANHOOP VAN DE WESTERSE MENS. BOUDRY PLEIT VOOR DE BEPROEFDE WAARDEN VAN WETENSCHAP EN VERLICHTING. DOEMDENKEN LEIDT NIET TOT DAADKRACHT MAAR TOT FATALISME, TERWIJL VOORUITGANGSDENKEN JUIST WERVEND IS. DE WERELD STOND ER NOG NOOIT ZO GOED VOOR ALS VANDAAG, EN WE KUNNEN HAAR NOG VEEL BETER MAKEN.” BOUDRY BESPREEKT OF ONGELIJKHEID EIGENLIJK WEL EEN PROBLEEM IS, EN OF WE ONGELIJKHEID AN SICH WEL MOETEN BESTRIJDEN.

Als je op papier vrij bent maar je bezit geen rooie cent, zijn al je andere vrijheden een lege doos

IS ONGELIJKHEID EEN MOREEL KWAAD?

Als je eenmaal begrijpt dat onze economie een positieveloos spel is, waarbij iedereen tegelijk kan winnen, rijst er een fundamentele vraag. Is er eigenlijk een moreel probleem met ongelijkheid? Dat armoede moreel laakbaar is, trekt bijna niemand in twijfel. Arme mensen lijden ontbering, leven in onhygiënische omstandigheden, moeten elke dag zwoegen om te overleven en kunnen zich geen medische zorgen veroorloven als ze ziek zijn. Niet toevallig is het recht op een gezonde levensstandaard expliciet ingeschreven in de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens. Als je op papier vrij bent maar je bezit geen rooie cent, zijn al je andere vrijheden een lege doos.

Is (economische) ongelijkheid echter zelf een moreel kwaad, zoals armoede? Deze filosofische vraag stelt Piketty nergens. Net als de meeste ongelijkheidspessimisten gaat hij er voetstoots van uit dat ongelijkheid verkeerd is en bestreden moet worden. Wie deze vraag wel stelt, is filosoof Harry Frankfurt, in zijn boek *On Inequality*. Frankfurt komt tot de conclusie dat economische ongelijkheid op zichzelf ‘moreel onschuldig’ is.

De Franse Econoom **Thomas Piketty** schreef *Le Capital au XXIe siècle* (2013), wat uitgroeide tot een van de onwaarschijnlijkste bestsellers van het decennium. *Ongelijkheid groeit, aldus Piketty, en zal in de afzienbare toekomst steeds verder groeien. De inkomsten uit vermogen, zo stelt de wet van Piketty, liggen in een kapitalistische samenleving in regel hoger dan de groei van de economie zelf. Hij pleit daarom voor een wereldwijde belasting op vermogen.*

Vanuit moreel oogpunt is het belangrijk dat iedereen voldoende heeft, niet dat iedereen evenveel heeft. Liever een ongelijke wereld waarin iedereen voldoende heeft, dan een gelijke wereld waarin mensen ontbering lijden. Frankfurt erkent wel dat ongelijkheid in de praktijk kan samenhangen met andere zaken die moreel verkeerd zijn. Wie echter een strijd tegen de ‘ongelijkheid’ zelf voert, vergist zich van vijand.¹ Daarom moeten we de kwestie volgens hem pragmatisch benaderen. Welke effecten heeft ongelijkheid zoal op onze samenleving? Met welke andere zaken hangt ongelijkheid samen?

¹ Natuurlijk gaat het hier louter over gelijkheid van resultaten, niet over gelijke kansen. Die laatste blijven uitermate belangrijk. Harry G. Frankfurt, *On Inequality* (Princeton University Press, 2015).

GELIJKHEID DOOR CATASTROFE

Een eerste, ontvullende vaststelling is dat de grootste gelijkmakers van de geschiedenis bijna allemaal catastrofes zijn. In 1914, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, scheerde de ongelijkheid in Europese landen nog hogere toppen dan nu.² In 1945, toen de kanonnen eindelijk zwegen, was ze spectaculair gedaald. Oorlog is een nietsontziende pletwals, die alles met de grond gelijkmaakt. Kapitaal wordt niet alleen vernietigd door bommen en tanks, maar ook door de hoge inflatie en dito belastingen die nodig zijn voor algehele mobilisatie. Marc De Vos, professor arbeidsrecht aan de Universiteit Gent, schrijft daarover: “Oorlog is de grootste herverdelingsmachine die ooit is bedacht.”³ Niet toevallig staat de periode van de twee wereldoorlogen in de literatuur bekend als de Grote Gelijkmaking (*Great Leveling*). Andere beproefde gelijkmakers zijn natuurrampen, gewelddadige revoluties, ineenslopende staten en beurscrashes. Hetzelfde patroon is in de hele loop van de geschiedenis vast te stellen: ongelijkheid stijgt in tijden van vrede en welvaart, en daalt in tijden van oorlog en chaos. In een arme samenleving kan er ook niet veel ongelijkheid bestaan. Als je met z’n allen niets hebt, valt er niets te verdelen en zit iedereen samen op de bodem.⁴ Extreme ongelijkheid kan pas ontstaan wanneer een samenleving voldoende rijkdom vergaard heeft.

² Zie website Our World in Data: ourworldindata.org/income-inequality.

³ Marc De Vos, *Ongelijk maar fair* (Lannoo, 2015), p. 83.

⁴ Economen noemen dat de Inequality Possibility Frontier, de hoogst mogelijke graad van ongelijkheid in een bepaalde samenleving.

⁵ Dit klopt strikt gezien niet, want ook in de Sovjet-Unie had je een kleine elite van partijfunctionarissen die in (relatieve) rijkdom leefden. Zie Friedman en Friedman, *Free to Choose: A Personal Statement*. Voor de rest van de bevolking gold echter dat iedereen in principe even arm was.

WAT WENSEN WE PRECIES?

In principe is het niet zo moeilijk om kunstmatig een gelijke samenleving tot stand te brengen. Je neemt gewoon geld af van wie er meer heeft, en je doet dat net zo lang tot iedereen even arm is. Dat is precies wat gebeurde in de communistische landen. Privaat eigendom werd in beslag genomen, en alle landeigenaars of ‘koelaks’ die rijker waren dan de anderen werden genadeloos vervolgd. Het resultaat was dat iedereen even arm was (of even dood).⁵ In kapitalistische samenlevingen bestond er wel grote ongelijkheid, maar in absolute termen waren de ‘armen’ er veel beter af dan in communistische landen. Dat geldt zeker voor de West-Europese landen, die het kapitalisme temperen via herverdeling en een sterk uitgebouwde sociale zekerheid. De voorkeur was duidelijk, want de oversteek van het IJzeren Gordijn was eenrichtingsverkeer. Tienduizenden mensen uit het communistische Oosten waagden lijf en leden om in het kapitalistische Westen te mogen leven, hoewel daar veel meer ongelijkheid heerste. En wie geeft hun – excusez le mot – ongelijk? Als je zelf geen rooie cent hebt, is het een schrale troost dat je buurman evenmin een rooie cent heeft. Samenlevingen die van gelijkheid hun voornaamste streefdoel maken, zelfs ten koste van absolute materiële welvaart, ontaarden in catastrofes. Geen wonder dat de econoom Walter Scheidel zijn lijvige studie over de geschiedenis van de ongelijkheid afrondt met de onheilspellende woorden: “Ieder van

ons die grotere economische gelijkheid op prijs stelt, zou er goed aan doen om zich ervan te vergewissen dat gelijkheid – op een aantal uitzonderingen na – slechts werd voortgebracht in leed en verdriet. Denk goed na over wat je wenst.”⁶

AVERSIE VOOR ONGELIJKHEID

Harry Frankfurt stelde dat ongelijkheid ‘moreel onschuldig’ is, maar deelt de doorsnee burger dat morele oordeel? Oxfam maakte vorig jaar bekend dat de acht rijkste mensen ter wereld volgens hun berekeningen evenveel bezitten als de armste helft van de mensheid samen.⁷ Dergelijke cijfers wekken brede morele verontwaardiging. Volgens sommige psychologen heeft de menselijke geest een natuurlijke ‘ongelijkheidsaversie’, een afkeer van ongelijkheid. Observaties in andere culturen lijken dat te bevestigen. Als er ergens iets te verdelen valt, kiezen mensen doorgaans voor gelijke stukken. Ook kinderen geven liever aan iedereen evenveel snoepjes, zelfs als dat betekent dat niemand dat ene overblijvende snoepje krijgt. Mensen zijn zelfs bereid om anderen te bestraffen wanneer ze goederen ongelijk verdelen. In *Een tijd voor empathie* van de Nederlandse primatoloog Frans de Waal die ongelijkheidsaversie als volgt samen: “Robin Hood had gelijk. Spreiding van rijkdom is de diepste wens van de mensheid.”⁸

EERLIJKE ONGELIJKHEID

De theorie dat een afkeer van ongelijkheid universeel is en aangeboren, staat sinds kort echter op de helling. Veel schijnbare bewijzen voor de ongelijkheidsaversie maken geen onderscheid tussen ongelijkheid en iets anders wat mensen verfoeien: onrechtvaardigheid. Neem een typisch experiment over de verdeling van goederen, zoals een taart. De proefpersonen die aan zo’n experiment deelnemen, zijn doorgaans mensen die elkaar voor de eerste keer ontmoeten. Dat wil zeggen dat ze geen informatie hebben over elkaars individuele verdiensten en behoeften. In een dergelijke situatie vinden mensen het inderdaad rechtvaardig om de taart in gelijke stukken te verdelen. Wanneer je ongelijkheid en onrechtvaardigheid echter uit elkaar trekt, dan zie je dat het mensen vooral om dat laatste te doen is. Dan verkiezen ze juist een *ongelijke* verdeling. In de woorden van psycholoog Paul Bloom en zijn collega’s: “Wanneer rechtvaardigheid en eerlijkheid met elkaar botsen, verkiezen mensen eerlijke ongelijkheid boven oneerlijke gelijkheid.”⁹ Iemand die zich verdienstelijk heeft gemaakt tijdens de jacht, krijgt het grootste stuk vlees. Iemand die maar wat liep te lanterfant, mag de restjes opeten. Die voorkeur zien we al op jonge leeftijd. Als kinderen van elkaar weten wie netjes zijn kamer heeft opgeruimd, zijn ze plots geen egalitaristen meer. Dan geven ze meer snoepjes aan de keurige kindjes en minder snoepjes aan de stoute.

Denk ook aan de parabel van de arbeiders in de wijngaard uit de Bijbel. Een wijnbouwer werft ’s morgens een plukker aan om druiven te oogsten, en belooft hem een zilverling op het einde van de dag. Rond de middag neemt hij nog een extra werkracht aan, met dezelfde belofte. En ‘te elfder ure’ komt er nog een derde bij. Wanneer ze ’s avonds allemaal hun zilverling krijgen, maken de eerste twee misbaar. Die gelijke verdeling vinden ze oneerlijk. De meeste mensen delen dat gevoel van onrechtvaardigheid.¹⁰ Bij ongelijke inspanningen verkiezen we ongelijke beloningen, geen gelijke. Er zijn zelfs voorbeelden van extreem ongelijke verdelingen die, hoewel ze op geen enkele verdienste berusten, toch als rechtvaardig doorgaan voor de meeste mensen. Een loterij is daar een goed voorbeeld van. Een onschuldige hand trekt het winnende lot en één persoon gaat er met het geld van de rest vandoor – dat vinden wij ‘eerlijk’. Mensen zijn soms jaloers op lottowinnaars, maar weinigen zijn er kwaad op, zolang de loterij eerlijk verloopt.

RECHTVAARDIGE ONGELIJKHEID

Hoeveel ongelijkheid kunnen mensen verdragen in een samenleving? Dat ligt eraan hoeveel ongelijkheid ze rechtvaardig achten. In premoderne samenlevingen vonden veel mensen het rechtvaardig dat aristocraten in grote weelde leefden, op de kap van de rest van de samenleving. Zij hadden nu eenmaal blauw bloed en waren daarom van nature superieur aan het

gewone volk. Deze rechtvaardiging van ongelijkheid wordt nu door bijna iedereen verworpen. De rijken geloven veel vaker dat hun rijkdom voortkomt uit talent, inspanning en persoonlijke verdienste. Dat is een groot verschil met de aristocraten van weleer, die niet alleen geen enkele behoefte voelden om hun rijkdom te rechtvaardigen vanuit persoonlijke verdienste, maar die er zelfs trots op waren dat ze hun hele leven geen poot uitstaken.

Is rijkdom in onze moderne samenleving verdiend? Die vraag heeft geen eenduidig antwoord. Het verschil in opvattingen noemen we ‘ideologie’. Linkse mensen geloven dat rijkdom vooral de uitkomst is van onverdiende privileges en geluk, rechtse mensen hechten meer geloof aan persoonlijke verdienste en inspanning. Om die reden kunnen rechtse mensen meer ongelijkheid ‘verdragen’ in een samenleving dan linkse mensen. In de Verenigde Staten ligt de ongelijkheid niet alleen veel hoger dan hier, de maatschappelijke aanvaarding van die ongelijkheid is ook een stuk groter. Amerikanen geloven heilig in de American dream: iedereen kan steenrijk worden als je maar hard genoeg je best doet. Datneemt niet weg dat de ideologische kloof minder wijd is dan vaak wordt aangenomen. Rechtse mensen vinden ongelijkheid prima, maar het mag niet de spuigaten uit lopen. En linkse mensen willen wel meer gelijkheid, maar ze streven niet naar een volkomen egalitaire samenleving.¹¹

⁶ Walter Scheidel, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century* (Princeton University Press, 2017).

⁷ ‘Just 8 men own same wealth as half the world’, Oxfam, 17 januari 2017. Persbericht op www.oxfam.org.

⁸ Frans de Waal, *Een tijd voor empathie. Wat de natuur ons leert over een betere samenleving* (Atlas Contact, 2012).

⁹ Christina Starmans, Mark Sheskin en Paul Bloom, ‘Why People Prefer Unequal Societies’, *Nature Human Behaviour* 1, nr. 4 (2017).

¹⁰ De moraal van deze parabel is volgens Jezus evenwel dat je jezelf niet met anderen moet vergelijken, en dat de verontwaardiging van de eerste twee onterecht is. Had de werkgever zich immers niet aan zijn afspraak gehouden? Maar goed, in de parabel van de ongelovige Thomas worden de apostelen geprezen omdat ze blind geloof stelden in Jezus, en in Genesis wordt Abraham geprezen omdat hij bereid was zijn zoon te doden. De Bijbel bevat wel meer twijfelachtige morele lessen.

¹¹ Norton en Ariely, ‘Building a Better America – One Wealth Quintile at a Time’.

Of we nu links of rechts zijn, de meesten van ons liggen niet wakker van extreme rijkdom an sich. Dat auteurs als Dan Brown of J.K. Rowling multimiljonair werden met de verkoop van hun boeken, is hun in de ogen an de meeste mensen gegund, zelfs als ze voor een stuk gewoon geluksvogels zijn. En dat topvoetballers miljoenen scheppen door af en toe een balletje te trappen, lijkt de meeste supporters niet te deren. De filosoof Adam Smith, de peetvader van de vrije markt, vroeg zich in 1759 al af waarom 'het gewone volk' toch zo'n grote bewondering koestert voor superrijken, zelfs als hun rijkdom op geen enkele verdienste berust.¹² Als Smith in de eenentwintigste eeuw had geleefd, zou hij even verbaasd zijn over de mensen die zich voor de tv vergapen aan het decadente leven van de Kardashians.

ONEERLIJKHEID IS BELANGRIJKER DAN ONGELIJKHEID

Als je een beetje doorvraagt bij mensen die zich opwinden over extreme ongelijkheid, merk je dat het toch vooral over onrechtvaardigheid gaat, zoals Paul Bloom schreef. Mensen zijn niet kwaad op topbankiers omdat ze veel geld scheppen, maar vooral omdat ze casino speelden met andermans geld en nooit ter verantwoording werden geroepen. De banken werden van de ondergang gered met belastinggeld, maar de verantwoordelijken ontsprongen de dans en kregen op de koop toe een riant ontslagvergoeding. Dat vinden veel mensen oneerlijk, en terecht.

Hetzelfde geldt voor belastingparadijzen. Dat mensen miljoenen per jaar verdienen, is hun gegund. Dat ze vervolgens echter dure consultants betalen om aan fiscale 'optimalisatie' te doen, via achterpoortjes en ingewikkelde constructies, terwijl de modale burger gewoon belastingen moet betalen, stuit iedereen tegen de borst. Dat moeten we bestrijden, niet vanuit een weerzin voor ongelijkheid, maar vanuit een gevoel voor rechtvaardigheid. Dat de rijkste mensen naar verhouding het minste belastingen betalen van allemaal, is inderdaad hemeltergend.

Maarten Boudry (1984)

is wetenschapsfilosoof en is verbonden aan de UGent. Hij studeerde in New York en Wenen. Zijn spraakmakende opiniestukken verschenen in *NRC Handelsblad*, *De Standaard*, *De Morgen*, *Filosofie Magazine*, *The New York Times (The Stone)*, *Trouw* en *De Volkskrant*.

Maarten Boudry, *Waarom de wereld niet naar de knoppen gaat*. Antwerpen: Uitgeverij Polis, 2019.

¹² Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (1759), hoofdstuk III, knarf.english.upenn.edu/Smith/tms133.html.

In dit nummer van Andersland vindt u drie portretten van Rotterdammers die in armoede leven, gemaakt door fotografe Laisa Maria in het kader van haar project Vergeten Voordeuren. Het eerste portret is te vinden op pagina 36, het tweede (langere) verhaal op pagina 110 en het derde verhaal op de pagina's hierna.

“MIJN HUISBAAS WAS JARENLANG MIJN TOESLAGPARTNER ZONDER DAT IK DAT WIST”

Het verhaal van Zofia

Polen is mijn geboorteland, daar ben ik opgegroeid met mijn vader, moeder en broers. In Polen heb ik veel meegeemaakt, daarom besloot ik op mijn vijftiende te vertrekken om te gaan werken. In Europa heb ik overal gewerkt en veel spaargeld opgebouwd. Na veel omzwervingen kwam ik terecht in Nederland, samen met mijn oudste dochter en zoon. Ik hou van werken, ik wil dingen aanpakken. Dus toen ik in Rotterdam kwam, kon ik meteen terecht in een chocolade fabriek. Ik kreeg een relatie met een Nederlandse man, en mijn derde kind werd geboren. Ik voel mij thuis in Nederland, en wilde er mijn toekomst opbouwen.

Het ging goed totdat ik een ongeval kreeg tijdens werk en mijn duim beschadigde. Ik mocht niet meer werken, en heb toen een ziektewet uitkering gekregen. In het najaar van 2017 werd deze uitkering zomaar gestopt. Ik kreeg te

horen dat ik teveel ZW-uitkering heb ontvangen. Het UWV had meteen een boete opgelegd. Ik begreep er niets van. Er ontstond veel stress, want ineens had ik geen inkomen meer met drie jonge kinderen. Mijn kleinste dochter was nog een baby. Tot overmaat van ramp verliet haar vader ons op een dag midden in de winter omdat hij het allemaal niet meer aankon.

Ik was helemaal alleen, zonder geld, en de rekeningen stapelden zich op. Ik was niet in staat om de boetes te betalen, laat staan de gewone maandelijkse rekeningen. In die winter viel de stroom uit, en bijna hadden we ook geen water meer. Omdat ik de boetes van het UWV niet kon betalen, hield het UWV mijn gehele uitkering in. En dat is nog niet alles. Het UWV bleef de boetes verhogen. Via een telefoongesprek heb ik aangegeven dat ik het geld niet in één keer kan terugbetalen. Dan krijg je eerst een inkom-

sten en vermogensonderzoek formulier, en moet je worden beoordeeld volgens allerlei wettelijke regels of je "geschikt" bent om een bepaald bedrag in termijnen terug te betalen. Dan vervolgens moet je wachten op de uitslag, maar tot die tijd krijg je geen geld. Niets. Het was mij niet eens duidelijk waarom ik teveel ZW-uitkering heb ontvangen. De uitslag was niet in mijn voordeel, maar dat maakte al niet eens meer uit. Mijn geldzorgen waren inmiddels niet meer te overzien.

De gevolgen waren onbeschrijfelijk. Ik heb de gehele winter en zomer van 2017 geleefd van giften. Ik was volledig afhankelijk van de bereidwilligheid van andere mensen om mij en mijn kinderen te helpen. Mijn verzoek om de verrekeningen te bevroren, is niet ingewilligd. Ondertussen liepen de schulden op. Het enige communicatiemiddel wat ik had naar de buitenwereld toe was mijn

telefoon, maar de wif werd afgesloten en ik kon geen beltegoed betalen om instanties te bellen. Tijdens de verjaardagen van mijn kinderen kon ik geen cadeau betalen.

Er was ook niet genoeg geld voor eten, de koelkast bleef leeg. Het haar van mijn kinderen moest ik wassen met dreft, er was geen geld voor shampoo. Midden in de nacht stond ik kleding met de hand te wassen in koud water, in de hoop dat het droog was voordat zij weer naar school gingen. Een wasmachine had ik niet. Wij aten spaghetti met suiker, soms at ik niets zodat mijn kinderen geen honger hadden. Ik leende elke keer een beetje

geld van de buurman, dan weer van iemand anders. Pas na maanden kreeg ik hulp van de voedselbank, maar op een dag stond mijn naam niet meer op de lijst. De reden daarvan wist ik niet. Ik schaamde me zo erg voor andere mensen, dat ik voor eten kwam wat ik niet had verdiend.

En paar maanden later begreep ik pas waarom ik teveel uitkering had ontvangen. Mijn huurbaas heeft mij jarenlang uitgebuit en bedrogen. Hij stond nog ingeschreven op het adres waar ik en mijn kinderen woonden, waardoor de belastingdienst ons als toeslagpartners en fiscale partners heeft gerekend. Daarom moest ik alle

teveel ontvangen toeslagen en uitkeringen terugbetalen. Mijn huurbaas en zijn gezin hebben jarenlang geprofiteerd van deze constructie. Ik heb nooit een huurcontract van hem ontvangen, dus wettelijk had hij het goed geregeld. Maar hij was niet mijn partner, ik woonde niet eens met hem samen. De situatie was onmogelijk. Ik heb geen idee hoe ik die tijd heb overleefd.

Ik heb in 2018 hulp toegelaten uit de wijk waar ik woon, maar voor mij was dat echt een hele mensonterende ervaring. Zij komen bij je thuis en zien een slechte moeder, in plaats van een moeder zonder geld. Het komt niet bij ze op dat ik door

de geldzorgen andere keuzes moet maken. Deze hulpverleners weten dat ik geen inkommen heb, maar de gesprekken gingen over hele andere zaken. Ik moest verantwoording afleggen over de dagindeling van mijn kinderen, of ze in de avond wel een gezonde warme maaltijd kregen. Ook moest ik vragen beantwoorden over mijn werkloosheid. Ze wilden weten hoe lang ik al geen werk heb, maar dat wist ik niet exact. De vragen voelden heel intimiderend, zo vroegen ze bijvoorbeeld "of ik wel vaker dingen vergat" en "of ik altijd zo druk doe". Ze zitten met een heel team op mijn bank terwijl ik nog nooit hulp heb gehad van iemand in mijn leven. Hoe

zou jij je gedragen? Ze maakten mij bang, ik had het gevoel alsof ze aan het wachten waren tot ik een foutje maakte of zou breken zodat ze mijn kinderen konden afpakken. Ze kwamen niet om mij te helpen, maar om mij te beoordelen op mijn geschiktheid als moeder.

Uiteindelijk kwam ik terecht bij een maatschappelijk werkster die een begin heeft gemaakt met mijn administratie. Het duurde anderhalf jaar voordat er echt naar mij werd geluisterd, en tot op de dag van vandaag zit ik nog steeds met geldzorgen. Er lijkt geen eind aan te komen.

Laisa Maria

Na de voltooiing van haar Master Culturele Antropologie, is fotograaf Laisa Maria een antropologisch fotoproject begonnen in Rotterdam dat armoede als thema heeft. Het project, *Vergeten Voordeuren*, gaat over de manier waarop armoede zichzelf manifesteert achter gesloten deuren bij Rotterdamse bewoners thuis, in een stad die zich profileert als de bloeiende belofte van de toekomst. Rotterdam is Europa's nieuwe hotspot, maar vergeten wordt dat het tevens de armste stad van Nederland is. Met haar werk wil ze laten zien dat het hebben van succes in een wereldse stad als Rotterdam een privilege is voor een select groepje bewoners. Dit is geen onbekend fenomeen in de gemiddelde Europese metro-pool omdat groei segregatie in de hand werkt. Door visueel veldwerk te doen, probeert ze bewoners te vinden die zijn vastgelopen in het systeem. Een belangrijk onderdeel van veldwerk is het opbouwen van een vertrouwensband die ervoor zorgt dat mensen haar toelaten in hun leven. Met haar camera zocht ze mensen op die zich vaak thuis schuilhouden uit schaamte en stress. Over deze mensen maakt ze verhalen en probeert ze hun leven in langdurige armoede te documenteren. De verhalen blijven zich uitbreiden, en proberen armoede niet alleen uit de taboe-sfeer te halen maar vooral om de gevolgen van de nodige verbeelding te voorzien. Zie ook vergetenvoordeuren.nl.

MODERNE ARMOEDE

Armoede in Rotterdam
in de jaren '80

Eind jaren '80 werd in Rotterdam een studie gedaan naar armoede. We delen enkele verhalen met u: om een menselijke noot te geven, en om ons aan het denken te zetten over hoe armoede in Nederland anno 2019 al dan niet lijkt op die van een paar decennia geleden.

Stichting Utopa, de initiatiefnemer van de Idealenfabriek, heeft in Leiden ook de Mulock Houwer bibliotheek in beheer. Deze bibliotheek omvat een grote selectie boeken en andere publicaties die te maken hebben met kinderrechten, jeugdzorg en aanverwante maatschappelijke thema's, tot aan eind twintigste eeuw. Eén van de boeken uit deze collectie is *Moderne Armoede: Overleven op het sociaal minimum*, geschreven door Gofried Engbersen en Romke van der Veen in 1987.

Het boek is een sociologische studie van leven van de mensen die moeten rondkomen van het sociaal minimum (het bijstandsinkomen). Belicht wordt op welke wijze deze mensen het hoofd bieden aan de problemen die zij in het alledaagse leven tegenkomen. Het onderzoek is gebaseerd op interviews met 120 huishoudens in Rotterdam, afgenomen in de late jaren 80. In de inleiding van het boek schrijven de auteurs het volgende, wat wanneer vergeleken met andere bijdragen in deze *Andersland* pijnlijk duidelijk maakt dat er

misschien weinig veranderd is in de afgelopen pakweg 35 jaar:

“Armoede in welvarende, westerse samenlevingen wordt zoveel mogelijk bedekt. Eerste door verantwoordelijke politici en beleidsmakers, die er zo weinig mogelijk aan herinnerd willen worden, vervolgens door de arme gezinnen zelf, die zich voor hun situatie schamen. Hiervoor is in Nederland de uitdrukking ‘stille armen’ uitgevonden. Wanneer zoals in de jaren dertig armoede niet meer te ontkennen of te verdoezelen valt, treedt vaak een ander ver-

schijnsel op, namelijk schuldverschuiving: het heet dan dat arme personen het voor een zeer groot deel aan zichzelf te danken hebben. Men heeft te weinig zijn/haar best gedaan een baan te verwerven of te behouden, men leeft er maar op los, is niet zuinig genoeg of kan niet op een verstandige manier omgaan met geldmiddelen.”

“Uit *Moderne Armoede* komt geen schrijnend beeld van honger en diepe ellende te voorschijn. Wel komt een veel moderner maar daarom niet

minder verraderlijk beeld van de minima naar voren. Dit beeld wordt gekenmerkt door toenemende sociale isolatie, schaarste en afhankelijkheid. Men kan ten minste zeven soorten afhankelijkheid beschrijven, waarin de uitkeringsgerechtigden op een minimumniveau verkeren. Deze afhankelijkheden kunnen als volgt worden gegroepeerd: de afhankelijkheid van de macro-economische ontwikkeling, de afhankelijkheid van overheid en hulpverlenende instanties, de afhankelijkheid van maatschappelijke beeld-

vorming, en de afhankelijkheid van de leefeenheid.”

**OP DE VOLGENDE PAGINA
DELEN WE ENKELE
ANEKDOTES VAN
ROTTERDAMMERS UIT
MODERNE ARMOEDE
MET U.**

Om een menselijke noot te geven, om te vergelijken met de verhalen die door Laïsa Maria vastgelegd zijn, en om ons aan het denken te zetten over hoe armoede in Nederland anno 2019 al dan niet lijkt op die van de jaren 80.

BOODSCHAPPEN DOEN

'Je moet veel lopen, maar als je het goed gaat uitrekenen, verslijt je je schoenen nog voor een klein beetje goedkoop vlees. Dan ben je eigenlijk net zo duur uit als met tramkaarten, ha, ha. Kijk, je gaat naar Bas van der Heijden omdat die goedkoop is en dan ga je naar de overkant. Daar is het weer een dubbeltje goedkoper en zo leef je.'

VAKANTIE

"Je kan je vakantiegeld niet voor vakantie besteden. Ik heb er schoenen voor gekocht en nieuw ondergoed en er is een loodgieter geweest, die ik eerst niet kon betalen. En ik heb voor mijn zoon een zeil gekocht. Dat zijn allemaal dingen, ja, die blijven terugkomen. Er is elke keer wel wat." (vrouw, 35)

"Ze krijgen straks grote vakantie die kinderen. Waar moet je nou met die kinderen heen? Je kan nergens heen, ja een paar keer naar het zwembad, dat is het enige, maar dat kost ook 3 gulden 25 entree. Neem vandaag dan, dan zeg je: we zijn deze week al twee keer geweest, nou, de rest van de dag maar binnenblijven." (vrouw, 29)

VASTE LASTEN

"Hoe ik rondkom? Door de hele winter in mijn keuken te zitten en niet in mijn huis te leven, zoals ieder ander dat normaal doet. Je ziet wat voor huis ik heb, het is een oud herenhuis met twee verdiepingen. Als ik dit huis in zijn geheel verwarm, zou ik riant aan GEB kwijt zijn. Wat doe ik dus? In de winter leef ik in de keuken. Mijn televisietje staat er ook en mijn leunstoeltje. Dit is de enige ruimte in de winter die ik verwarm. En dan slapen we met z'n allen in één kamer, als het winter is, hè, en als het dan heel koud is, zoals de laatste winter, dan wordt die kamer daar op de laagste pit gezet, de kachel." (vrouw, 28)

VASTE LASTEN

"Je leeft je leven, want je moet wel. Die boterham eet je en dat potje aardappelen komt op tafel. Maar straks loopt mijn televisie in elkaar of de wasmachine, want die hebben we al heel lang. Dan moet er toch weer 700 gulden op de plank komen, want die dingen moeten vervangen worden. Hoe moet dat dan?" (man, 53)

SCHULDEN

"Ja, contant geld heb ik niet, dus kleding en schoenen kopen dat gaat niet. Dus koop ik dat soort dingen bij de Wehkamp, en die moet ik 55 gulden per maand betalen nu en dat

kan ik niet doen. Laatst heb ik iemand een brief laten schrijven dat ik 25 gulden per maand kan betalen, maar dat kon niet. Ik kreeg een aangetekende brief dat de deurwaarder mijn spullen zou verkopen.

Toen ben ik naar de Sociale Dienst gegaan en nou, vanaf 1 juli wordt die 55 gulden voor de Wehkamp door hun betaald, dat gaat dus van mijn uitkering af plus 105 gulden voor een andere schuld." (vrouw, 61)

SOCIALE RELATIES

"Vroeger ging je naar een verjaardag en nu kan het niet meer, je gaat minder weg. Je hebt geen geld meer om een cadeau te kopen en je kan het je niet meer permitteren een bosje bloemen mee te nemen. Dus dan blijf je gewoon thuis." (vrouw, 61)

SOCIALE RELATIES

"Het is altijd dezelfde dag vandaag. Je kan wel zeggen: ik ga de stad in, maar als ik nou alleen winkels kan kijken, daar is ook niks aan. Soms komen de muren op me af. Soms loop ik tweehonderd keer per dag naar dat balkon, even op het balkon gaan staan, want je hebt niks anders." (man, 48)

VASTE LASTEN

"Ik weet dat ik 40 kilowatt kan gebruiken, voor de was, eten en drinken. Moet je nagaan. Zo leef je hoor. Ik hou precies in de gaten hoeveel ik verbruik. Moet wel. Want ze gaan het allemaal verhogen. Als de kachel warm is, dan hou ik de deur stijf dicht, dan draai ik mijn gas gauw uit. En dank denk ik: ik ga nou maar naar bed." (vrouw, 70)

Schaarste

OF HET NU GEBREK AAN TIJD, GELD, VOEDSEL, SOCIALE CONTACTEN OF IETS ANDERS IS: SCHAARSTE BEÏNVLOEDT ONS GEDRAG. DEADLINES OF GELDGEBREK KUNNEN ONS BIJVOORBEELD VINDINGRIJK EN DOELGERICHT MAKEN. MAAR UIT RECENT WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK BLIJKT DAT SCHAARSTE OOK VOOR BLINDE VLEKKEN ZORGT EN ZELFS ONS DENKVERMOGEN BEPERKT.

HARVARD-ECONOOM SENDHIL MULLAINATHAN EN PRINCETON-PSYCHOLOOG ELDAR SHAFIR LEGGEN OP VLOTTE EN TOEGANKELIJKE WIJZE UIT DAT DE GEVOLGEN VAN SCHAARSTE VEEL VERDER GAAN DAN WE DENKEN. HUN BAANBREKENDE INZICHTEN ZORGDEN IN DE VERENIGDE STATEN VOOR VEEL DISCUSSIE EN HEB-

BEN VERSTREKKENDE GEVOLGEN VOOR DE ONDERWERPEN DIE DEZE REEKS VAN DE IDEALENFABRIEK AANSNIJDT, ZOALS ARMOEDEBESTRIJDING, WERKLOOSHEID, EN HET CONCEPT VAN 'EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID'.

HET BEGRIP SCHAARSTE WORDT DOOR MULLAINATHAN EN SHAFIR OMSCHREVEN ALS "MINDER HEBBEN DAN JE VOOR JE GEVOEL NODIG HEBT". IN HUN BOEK SNIJDEN ZE ALLERLEI GEBIEDEN VAN HET MENSELIJK BESTAAN AAN WAARIN DEZE SCHAARSTE EEN ROL SPEELT, ZOALS IN WERKSITUATIES, IN HET GEZINSLEVEN, EN IN PERSOONLIJKE GEZONDHEIDSKWESTIES. HIERONDER ZIJN ENKELE PASSAGES UIT HET HOOFDSTUK OVER ARMOEDE UIT SCHAARSTE OPGENOMEN.

Sendil Mullainathan en Eldar Shafir, Schaarste. Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen. Amsterdam: Maven Publishing, 2013.

KEUZEVRIJHEID IN SCHAARSTE

Iemand uit de welvarende middenklasse die het zeer druk heeft, zit in die situatie omdat hij te veel projecten heeft aangenomen. Hij zou het minder druk kunnen hebben als hij minder hooi op zijn vork nam. Hij zou in feite kunnen kiezen voor minder schaarste. De omvang van zijn schaarste is tot op zekere hoogte een vrije keuze.

Deze vrijheid van handelen vormt een essentiële veiligheidsklep waarmee de stress en de schade van schaarste kunnen worden beperkt. De toerist die zichzelf voorbij dreigt te lopen omdat hij heel Italië in een week wil zien, kan zich maar tot op zekere hoogte druk maken over het gebrek aan tijd. Op een bepaald moment zal hij wellicht zeggen: 'Weet je, ik ga het Colosseum wel een andere keer bekijken', of: 'Ik blijf een dag langer in Rome en sla een stuk van het zuiden over.' Deze veiligheidsklep beperkt de schade en de ernst van de schaarsteval. Oor mensen

die enige vrijheid van handelen hebben dreigt er slechts tot op zekere hoogte een schaarsteval. Iemand die te veel werk heeft aangenomen, kan een paar deadlines missen. Iemand die een dieet volgt, kan een pauze inlassen. Drukbezette mensen kunnen enkele dagen vrij nemen.

Van armoede kun je echter niet vrij nemen. Je kunt niet besluiten om niet arm te zijn – ook niet voor een tijdje. Er is in de wereld van de armoede geen equivalent van de persoon die een dieet volgt en zich erbij neerlegt dat hij te dik zal blijven of van de drukbezette persoon die enkele ambities opgeeft. Het zou dom zijn om te stellen dat de arme mensen op het platteland van India financiële schaarste het hoofd zouden moeten bieden door hun wensen bij te stellen. Basale wensen – kleding, vrijwaring van ziekte en zelfs eenvoudig speelgoed voor het plezier van je kinderen – zijn zeer moeilijk op te geven. De armen zijn niet de enigen

die schaarste opgelegd krijgen. Iemand die dieet moet houden vanwege een medische aandoening, bijzonder eenzame mensen en mensen die drukbezet zijn omdat ze de huur alleen kunnen betalen als ze twee baantjes hebben, hebben allemaal weinig te kiezen. Een gebrek aan vrijheid leidt tot een bijzonder extreme vorm van schaarste.

WAT BEDOELEN WE MET ARMOEDE

Dit betoog maakt duidelijk wat we met armoede bedoelen. We bedoelen gevallen van financiële schaarste waarin het gewoonweg niet mogelijk is om verandering aan te brengen in wat je wilt of denkt nodig te hebben. Sommige van deze moeilijk te veranderen behoeften zijn biologisch van aard, zoals honger voor de zelfvoorzienende boer, en sommige zijn sociaal bepaald. Wat we denken nodig te hebben, hangt af van wat anderen hebben en van wat we gewend zijn. Vrijwel niemand in de rijke landen zal zich bijvoorbeeld bijzonder gelukkig prijzen

omdat hij sanitair heeft, maar tot het laatste kwart van de negentiende eeuw was het haast onvoorstelbaar dat je over sanitair kon beschikken, en op veel plaatsen is het nog steeds een droom. Voor de zelfvoorzienende boer is het een luxe; voor iemand in New Jersey een noodzaak. Het bezit van een auto was in de jaren vijftig een statussymbool, en dat is het in grote delen van de wereld nog. Een gecompliceerde en moeilijk te beantwoorden vraag is: hoe laten deze behoeften zich vergelijken? Voelt de arme Amerikaan die zich geen toereikend sanitair kan veroorloven zich echt ongeveer hetzelfde als de arme boer die zich geen overhemd kan permitteren, of als de arme Europeaan die geen geld heeft voor een auto? Er zijn te weinig gegevens om te bepalen in welke mate deze twee vormen van armoede – absolute versus relatieve – psychologisch vergelijkbaar zijn. Binnen ons bestek zijn het allemaal voorbeelden van armoede.

BANDBREEDTE

Een van de dingen waaraan het de armen vooral ontbreekt, is bandbreedte. Door het gevecht om de eindjes aan elkaar te knopen houden ze minder van dit essentiële middel over. Dit tekort is niet van de gebruikelijke psychologische soort, die te maken heeft met een gebrek aan voedingsstoffen of te veel stress vanaf de vroege jeugd waardoor de hersenontwikkeling wordt bellemerd. Evenmin wordt de bandbreedte door armoede blijvend aangetast. De bandbreedte heeft te lijden onder de cognitieve belasting van het dagelijks gevecht om rond te komen; stijgt het inkomen, dan neemt ook de cognitieve capaciteit toe. De bandbreedte van boeren hestelde zich zodra de betalingen voor de oogst binnen waren. Armoede legt in essentie beslag op een groot deel van de bandbreedte en vermindert de cognitieve capaciteit.

Voor vrijwel alle aspecten van ons gedrag is bandbreedte nodig. We gebruiken haar om onze kansen bij een spelletje poker te

berekenen, de gezichtsuitdrukking van andere mensen te beoordelen, onze emoties in de hand te houden, onze impulsen te onderdrukken, een boek te lezen, creatief te denken. Vrijwel alle hogere cognitieve functies doen een beroep op de bandbreedte. Maar een belasting van de bandbreedte wordt gemakkelijk over het hoofd gezien. Misschien kun je je het 't beste zo voorstellen: stel dat je met iemand in gesprek bent die duidelijk tegelijkertijd iets anders aan het doen is, surfen op het internet bijvoorbeeld. Als je niet wist wat hij deed, hoe zou hij dan op je overkomen? Duf? Verward? Afwezig? Een belasting van de bandbreedte kan hetzelfde beeld geven.

NIET SLECHTS EEN MATERIEEL PROBLEEM

Als je de armen wilt begrijpen, moet je je dus voorstellen dat je met je gedachten elders bent. Je hebt de afgelopen nacht slecht geslapen en je bent niet zo helder. Het kost veel moeite om jezelf in de hand te houden. Je bent afwezig en raakt snel van streek.

We richten we ons doorgaans op materiële omstandigheden, maar we zouden ook moeten kijken naar de psychologische omstandigheden

En dat elke dag. Naast al die andere materiële problemen die armoede met zich meebrengt, brengt het ook een mentaal probleem met zich mee.

In dit licht gezien is duidelijk wat het beestje is en kunnen we het bij zijn naam noemen. Het falen van de armen is onlosmakelijk verbonden met het ongelukkige feit dat ze arm zijn. Onder deze omstandigheden zouden we allemaal falen (en hebben we ook gefaald!).

EÉN VERKLAREND MECHANISME

De belasting van de bandbreedte is een aantrekkelijke verklaring omdat ze licht werpt op een aantal uiteenlopende fenomenen. De meeste andere verklaringen voor het falen van de armen hebben slechts betrekking op één aspect. Misschien wieden boeren niet om culturele redenen; misschien nemen dieabeten hun medicijnen niet in vanwege de bijwerkingen; misschien ontbreekt het arme ouders gewoon aan kennis. Deze verklaringen vertonen zo weinig samenhang omdat de omstandigheden van de armen zo verschillend zijn. Wat mensen in Trenton niet weten, weten ze misschien wel in Nairobi. En wat in Nairobi de norm is, is dat misschien niet op het platteland in de Filipijnen. Daarentegen kan één fundamenteel mechanisme – de bandbreedte – deze uiteenlopende verzameling van empirische feiten bij allerlei vormen van gedrag en op verschillende momenten en plaatsen verklaren. Uiteraard zijn de specifieke omstandig-

heden ook belangrijk wanneer we het leven van de armen willen begrijpen, maar de bandbreedte is van essentieel belang en is in al die omstandigheden van toepassing.

EEN NIEUWE KIJK OP ARMOEDE

Begrijpen we de rol van de bandbreedte, dan zullen we ook de specifieke omstandigheden van de armen beter kunnen begrijpen. Ziekte, lawaai en ondervoeding zijn niet langer enkel een bron van ellende, maar ook een extra vorm van belasting van de bandbreedte. Voor het aanleren van alle vaardigheden, of het nu gaat om sociale vaardigheden of het omgaan met geld, is bandbreedte nodig. Als het de armen aan bandbreedte ontbreekt, zal het voor hen moeilijker zijn zich nuttige vaardigheden eigen te maken.

Dit alles leidt tot een nieuwe kijk op armoede. We moeten de gegevens die al verzameld zijn – over therapietrouw, wieden, ouderschap en ander gedrag – bekijken vanuit cognitief oogpunt, uitgaande van de schaarsteproblematiek. De onderzoeksresultaten zouden niet moeten worden beschouwd als voorbeelden van geïsoleerde vormen van gedrag, waarvoor afzonderlijke verklaringen nodig zijn, maar als voorspelbare gevolgen van een overbelaste bandbreedte. Deze visie vraagt ook om een nieuw aandachtspunt bij het verzamelen van gegevens. Wanneer we armoede bestuderen, richten we ons doorgaans op materiële omstandigheden, maar we zouden ook moeten kijken naar de psychologische omstandigheden – naar de bandbreedte. Dan worden bestaande raadsels wellicht minder raadselachtig. Om de armen te begrijpen, moeten we beseffen dat ze op één ding geconcentreerd raken, te kampen hebben met tunnelvisie en fouten maken; dat het hun niet alleen ontbreekt aan geld, maar ook aan bandbreedte.

GESPREKS- LEIDERS VAN DE IDEALENFABRIEK

DE IDEALENFABRIEKAVONDEN
ZIJN BEDOELD OM IN ALLE
OPENHEID EN MET RESPECT
MET ELKAAR VAN GEDACHTEN
TE WISSELEN. EEN ESSENTIËLE
VOORWAARDE IS NATUURLIJK
SOEPELE EN TERZAKE
KUNDIGE GESPREKSLEIDING.
WE ZIJN ER ERG BLIJ MEE DAT
WE OPNIEUW ENTHOUSIASTE
PROFESSIONALS GEVONDEN
HEBBEN OM DE AVONDEN IN
DEZE REEKS TE LEIDEN. HET
ZIJN, IN CHRONOLOGISCHE
VOLGORDE, AMMA ASANTE,
SENNA MAATOUG,
LOTTE VAN DILLEN EN
MALOU VAN HINTUM.

Senna Maatoug

Senna Maatoug is een denkende doener. Gefascineerd door alles en iedereen om haar heen is ze altijd op zoek naar nieuwe inzichten en ideeën. In gesprek gaan met mensen is daarin onmisbaar volgens haar. Ze is een ervaren dagvoorzitter en debatleider die zich inzet om de juiste sfeer te scheppen voor inspiratie en ideeënuitswisseling. Ze stelt daarbij de inhoud centraal. Senna is zowel verbindend als confronterend. Met de Stichting het Collectief organiseert zij gesprekken over maatschappelijke onderwerpen. In het dagelijkse leven is Senna beleidseconoom in Den Haag.

Malou van Hintum

foto: Lucy Lambriex

Malou van Hintum is wetenschapsjournalist en moderator/dagvoorzitter. Ze verdiept zich met name in gezondheid & psyche, en onderwijs & wetenschap. Opgeleid als politicoloog verbindt ze kwesties op deze terreinen graag met politieke en maatschappelijke vraagstukken.

Malou publiceert onder meer in *Trouw*, *NRC* en *De Groene Amsterdammer*. Daarnaast schreef ze verschillende boeken, waaronder *Doe eens normaal. Over zin en onzin van psychiatrische diagnoses* (genomineerd voor de Psyche Mediaprijs) en *Brein onder druk. Over stress, agressie en veerkracht*.

Ze werkt als moderator onder meer voor universiteiten en kennisinstellingen, en voor instellingen en beroepsorganisaties in de geestelijke en lichamelijke gezondheidszorg.

Amma Asante

Amma Asante studeerde Politieke Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Ze was vanaf eind jaren 90 van de vorige eeuw tot 2006 lid van de Amsterdamse gemeenteraad. In 2016 kwam ze voor de PvdA in de Tweede Kamer als woordvoerder Hoger Onderwijs, maar kon na de verkiezingen van 2017 niet meer terugkeren. Asante heeft haar politieke activiteiten altijd gecombineerd met werkzaamheden binnen het sociaal domein. Zo werkte zij onder meer in de jeugdzorg, asielopvang en publieke gezondheid. De afgelopen jaren adviseerde Asante als Adviseur Sociaal Domein overheden en maatschappelijke organisaties over de decentralisatie van de Participatiewet, WMO, Jeugdzorg, transformatie van het sociaal domein, armoede en schulden. Asante heeft een ruime ervaring als gespreksleider en dagvoorzitter voor gemeenten, het Ministerie van Sociale Zaken & Werkgelegenheid en maatschappelijke organisaties in het sociaal domein waaronder De Globaliseringslezing. Asante publiceert regelmatig in de media over sociale kwesties. Zo was zij in 2018 gastcolumnist voor de Volkskrant en pleitte zij middels een van haar columns voor een schuldenpardon. Inmiddels is zij voorzitter van de Landelijke Cliëntenraad.

Lotte van Dillen

Lotte van Dillen is universitair hoofddocent bij de sectie sociale, economische en organisatiepsychologie van de Universiteit Leiden. Haar onderzoek richt zich op de emotionele en cognitieve mechanismen die ten grondslag liggen aan keuzegedrag op het gebied van financiën, gezondheid, en recht. Hierbij werkt zij samen met verschillende organisaties, zoals Nibud, Nationale Politie, Diabetesfonds, en verschillende ministeries (OCW, SZW). Naast haar onderwijs aan de universiteit doceert Lotte over beslisgedrag aan de Academie voor Wetgeving en het Studiecentrum Rechtspleging en organiseert zij geregeld (interactieve) evenementen voor zowel praktijkprofessionals als een breder publiek.

*La création du monde, Gerhard Lentink
Opus 36, 2010-2011, 159 x 175 x 292 cm
Foto's John Stoel*

Gerhard Lentink

La création du monde

Ter gelegenheid van de start van het nieuwe project de Idealenfabriek hebben we het beeld *La Création du Monde* van Gerhard Lentink een prominente plaats gegeven in de ontvangsthal van de deelnemers aan de discussies in het Utopa-Weeshuis in Leiden.

We kennen Gerhard goed en dat geldt ook voor zijn oeuvre. In de collectie van Beeldengalerij Het Depot in Wageningen bevinden zich inmiddels zes beelden, en dit is dan het zevende beeld.

Waarom verbinden wij de zeggingskracht van dit nieuwe beeld met het idealisme en de activiteiten van de Idealenfabriek?

Gerhard schrijft zelf over de wordingsgeschiedenis van het beeld: "In dezelfde meimaand van 2010 waarin ik de laatste hand legde aan de *Madonna der dagen*, ontstond het concept voor een nieuw beeld. Op dat moment had ik al twee jaar geen opdrachten meer en er werden evenmin bestaande werken aangekocht. Vanuit het door 'helaasbrieven' gevoede chagrijn en het idee-fixe van een vijandige maatschappij die niet staat te wachten op jouw inbreng, wilde ik in een nieuw werk uitdrukking geven aan het verlangen om me klein te maken, om weg te kruipen en als het ware terug te keren naar de moederschoot. Ik liet mijn model daartoe poseren in een foetale houding, als een ei

met voetjes. Die foetusvrouw wilde ik beschermen met een mathematische, bolvormige baarmoeder-constructie die haar aan alle kanten omringt."

Onze keus voor het nieuwe beeld werd bij ons toch door iets anders bepaald, alhoewel we ons het gevoel van de kunstenaar en zijn positie in de hem omringende wereld wel kunnen begrijpen.

In de Idealenfabriek willen wij door het opnieuw ontwikkelen van utopische idealen proberen onze leefomgeving, de wereld, te verbeteren en te vervolmaken. Het creëren van een nieuwe wereld. Een wereld waar we van dromen maar waarvan we denken dat die onmogelijk te realiseren is.

Het stramien van de wereldbol is eigenlijk zo ingewikkeld als de problemen in de wereld zelf. Toch is dat stramien niet utopisch maar werkelijkheid. Gerhard Lentink:

“Voor het ontwerp van die beschermconstructie ging ik te rade bij een onderzoek dat ik in het derde jaar van mijn studie aan de Bredase Sint Joostacademie had verricht. Het heette Onderlinge samenhang en varianten van de vijf platonische lichamen, en bestond uit een in complexiteit oplopende reeks van zesenzeventig tekeningen waarin ik de eigenschappen van regelmatige veelvlakken onderzocht door er op alle mogelijke manieren mee te spelen: onderling confronteren, vermenigvuldigen, doorsnijden, afknotten, uitbreiden tot sterren et cetera. De laatste tekening was een bolvorm-

benadering bestaande uit 320 vlakken. Tekening no. 29 toonde wat ik zocht: het gemeenschappelijk lichaam van een regelmatige doorsnijding van de twee meest complexe platonische lichamen: een dodecaëder (twaalfvlak) met een icosaeëder (twintigvlak). Een icosaeëder bestaat uit twintig gelijkzijdige driehoeken en heeft twaalf hoekpunten, een dodecaëder is opgebouwd uit twaalf gelijkzijdige vijfhoeken en bezit twintig hoekpunten. Door die kruislingse getalsovereenkomst is het gemeenschappelijk lichaam weer een uiterst regelmatig veelvlak: de icosidodecaëder.”

Binnen in de wereldbol van dit beeld bevindt zich een mensbeeld, een mens in foetushouding. Een mens dat zich klein maakt om geboren te worden. Dat is een beeld gelijk aan het idee van de Idealen-

fabriek. De geboorte van een nieuwe mens. Klein in het begin maar met de kracht waaruit een nieuwe mens groeit. Zo zouden ook utopische idealen moeten zijn. Klein als een kiemcel in het begin maar waaruit iets groots kan groeien.

De boodschap van iets nieuws, de boodschap van een wonder dat op de wereld komt. Zo zouden utopische idealen moeten zijn. Kleine idealen die tot iets groots kunnen leiden. Zo groots dat we ons later afvragen hoe we ooit zonder konden.

Dat gevoel, die overtuiging, die missie zagen en zien wij in het beeld *La Création du Monde*. Wij hopen dat de uitstraling van het beeld ons inspireren en verwonderen zal, telkens weer opnieuw.

Loek Dijkman
Oprichter Stichting Utopa

De boodschap van een wonder
dat op de wereld komt.
Zo zouden utopische idealen
moeten zijn. Kleine idealen die
tot iets groots kunnen leiden

Kunst

Stel je voor dat er geen kunst zou zijn... Een vreselijk idee! Of, wat nuchterder gezegd: ideaal zou het bepaald niet zijn. Maar het omgekeerde geldt ook: een wereld met alléén maar kunst is evengoed ondenkbaar. Het zijn gedachten als deze die ons bezighouden bij de voorbereiding van de derde 'ronde' van de Idealenfabriek. Kunst zit de Idealenfabriek als het ware in de genen: haar zusjes zijn – via moederstichting Utopa – Het Depot in Wageningen en het Orgelpark in Amsterdam, dus beeldende kunst en muziek zijn dichtbij ons. Wat als we het utopisch denken van de Idealenfabriek richten op de rol van kunst in de maatschappij?

Een paar dingen weten we vrij zeker. Bijvoorbeeld: de overheid zou zich niet met de inhoud en de vorm van kunst bezig moeten houden. Het gevaar dat er 'entartete Kunst' wordt aangewezen is niet denkbeeldig, zo weten we uit de vorige eeuw. Omgekeerd moet kunst zich natuurlijk juist overal mee kunnen bemoeien. De beroemde kunstenaar Joseph Beuys deed dat: hij schrok er niet voor terug de wereld een 'kunstpil' toe te dienen om haar te genezen. Niet voor niets is hij nog altijd een inspiratiebron voor kunstenaars wereldwijd. Of denk aan de 'Geert Wilders Werken' van Jonas Staal in 2005: 21 'bermmonumenten' ter herinnering aan de Nederlandse politicus. Ze veroorzaakten behoorlijk wat ophef: dergelijke vrijheid van meningsuiting ging Wilders te ver. Nog een voorbeeld: de Nederlandse kunstenaar Albert Van Der Weide zwaait met vlaggen met daarop de slogan 'Alle macht aan de kunst!' Voor hem is dat veel meer dan slechts een ironisch commentaar op de wereld van vandaag.

Eenvoudig is de kwestie niet. Bij alle kritiek op de overheid vinden we ook dat kunst on-

dersteund moet worden, en dat betekent dat er wel degelijk een rol is voor ministeries en met belastinggeld gevulde fondsen. Er is bovendien de boekhouderskant van kunst: vinden we het acceptabel dat kunstenaars regelmatig te weinig verdienen om rond te kunnen komen? Moeten ze niet gewoon een basisinkomen krijgen? Zou kunst niet gratis kunnen zijn? Mòeten zijn?

Grootse vragen raken zo aan praktische kwesties – en omgekeerd. Vanaf september 2020 wijden we de Idealenfabriekavonden eraan. Er zullen allerlei kenners langskomen, dus zeker ook kunstenaars zelf. Als altijd is ons ideaal dat u mee komt praten. Hoe ziet de kunstwereld van morgen er idealiter uit? En hoe komen we 'daar', in dat Utopia? Nummer 3 van *Andersland* zal ruimschoots voorbereidingsmateriaal bieden. Het verschijnt in juni 2020.

WWW.IDEALENFABRIEK.NL

COLOFON

Andersland • Tijdschrift van de Idealenfabriek
Nummer 2 (2020)
ISSN 2666-0067

REDACTIE

Anneloes Dijkman-Zentveld
E info@idealenfabriek.nl
W www.idealenfabriek.nl

VORMGEVER & UITGEVER

Stichting Utopa
Hooglandsekerkgracht 17A
2312 HS Leiden

FOTOGRAFIE

De redactie heeft geprobeerd van alle afbeeldingen te achterhalen wie de rechthebbende is. Voor zover bekend zijn de rechthebbenden bij de foto's vermeld. Wie kan aantonen recht te hebben op een of meer afbeeldingen in dit nummer zonder door de redactie te zijn benaderd, wordt verzocht zich binnen twee weken na het verschijnen van dit nummer bij de redactie te melden. Met dank aan Unsplash voor veel van de foto's in dit nummer.

STICHTING UTOPA

De Stichting Utopa ontleent haar naam aan de Topa-Groep. Een groep ondernemingen die werkzaam is op het gebied van transportverpakken, met accenten op handel, productie, technologie, onderzoek en nascholing.

De stichting werd in 1988 opgericht en bezit vanaf dat jaar alle aandelen van de Topa-Groep. De inkomsten van de stichting bestaan onder andere uit de dividenden die de stichting op dit aandelenbezit ontvangt. Hoezeer de Stichting Utopa en de Topa-Groep door de eigendomsverhouding ook met elkaar zijn verbonden, de commerciële zeggenschap over de Topa-Groep berust niet bij de stichting. De samenhang tussen de Stichting Utopa en de Topa-Groep is als bij een munt: twee zijden die elkaar niet zien maar toch bij elkaar horen. Twee verschillende gezichten die samen een eenheid vormen.

EEN VISIE

De belangrijkste beweegredenen van de toenmalige eigenaar van de Topa-Groep, Loek Dijkman, om zijn bezit in de Stichting Utopa onder te brengen was zijn visie dat de onderneming een rol in haar omgeving vervult die verder gaat dan het verschaffen van werk en het maken van winst. De gedachte hierbij is dat de

onderneming haar “overwinst” niet aan aandeelhouders uitkeert maar aan haar omgeving waaraan zij haar bestaansrecht ontleent. De winst wordt aangewend voor het algemeen nut (ANBI).

DE GESCHIEDENIS HERHAALT ZICH

De constructie om het vermogen van een onderneming in een stichting onder te brengen en ook het idee dat er aan ten grondslag ligt, is niet nieuw. Al in 1889 richtte Ernst Abbe in Duitsland in Jena de Carl Zeiss Stiftung op. Voor Abbe gold zijn persoonlijke overtuiging dat “ondernemingseigendom aan strengere ethische maatstaven dient te voldoen en als openbaar goed wordt behandeld, voor zover dat uitgaat boven de maatstaf van een passend loon voor werk”. In ons eigen land bestonden rond 1900 utopische bewegingen rond Frederik van Eeden en Nescio. Bij de Van Leer-Groep, eveneens een verpakkingsbedrijf, werd in 1972 het ondernemingsvermogen ten behoeve van ideële doeleinden in een stichting ondergebracht.

STATUTAIRE DOELSTELLING

De statutaire doelstelling van de Stichting Utopa is: Het actualiseren en stimuleren van creatieve talenten van mensen, daar waar de aanleg van

enkelingen, om welke reden dan ook, geen kans krijgt. Onze samenleving legt zwaar de nadruk op bepaalde waarden, maar plaatst daardoor andere in de schaduw. De stichting stelt zich ten doel een bijdrage te leveren aan het compenseren van deze onevenwichtigheden. Omdat de waarden die de samenleving benadrukt aan periodieke veranderingen onderhevig zijn, actualiseert de stichting haar aandachtsgebieden voortdurend. De geschiedenis leert dat bij het nemen van beslissingen economische argumenten vaak de doorslag geven. Achteraf blijkt dat die argumenten soms eenzijdig, discutabel of zelfs onjuist zijn. De stichting wil met de haar ter beschikking staande middelen deze eenzijdige waardenbeoordeling enigszins compenseren en als katalysator fungeren in een beoogd veranderingsproces. Tegelijkertijd wil de stichting de betrekkelijkheid van ons tegenwoordige bestel benadrukken zonder direct een beter (utopisch) alternatief voorhanden te hebben.

EEN UTOPIE

De naam van de Stichting Utopa past wonderwel binnen de Topa-Groep. Deze naam roept natuurlijk ook associaties op met Utopia, het in 1516 door Thomas More gepubliceerde boek waarin hij een volmaakt gelukkige staat beschreef.

Een utopie..... Na Thomas More volgden er nog vele utopisten, ook in Nederland. Ondanks de verschillen van inhoud hadden alle utopieën door de eeuwen heen betrekking op de relatie van de mens tot zijn omgeving, op de verhouding van mens tot mens, van de mens tot de natuur en van de mens tot zijn werk. In het perspectief van deze verhoudingen is de Stichting Utopa werkzaam waarbij het historisch besef steeds een terugkerend element is. Binnen verschillende aandachtsgebieden kiest de stichting voortdurend segmenten die extra aandacht en ondersteuning behoeven. Waar mogelijk ondersteunt de stichting educatieve activiteiten die een verband hebben met de geselecteerde aandachtsgebieden.

Stichting Utopa, Leiden

www.stichtingutopa.nl
www.idealenfabriek.nl

Beeldengalerij Het Depot, Wageningen

www.hetdepot.nl

Orgelpark, Amsterdam

www.orgelpark.nl

Utopa Weeshuis Kinderrechtenhuis, Leiden

www.utopa-weeshuis.nl

Stichting Utopa, Utopa Weeshuis, Leiden

Raakt u ook geïnspireerd door de artikelen in *Andersland*?

Kom dan op de Idealenfabriek-avonden meepraten over deze utopische dromen en ideeën. Utopische dromen geven hoop. Hoop op een betere toekomst. Doet u met ons mee?

Mocht u nog geen Idealist zijn, dan kunt u zich via onze website aanmelden om onze nieuwsbrief en de toekomstige nummers van *Andersland* te ontvangen.

www.idealenfabriek.nl

idealenfabriek

UTOPISCHE IDEALEN WIJZEN DE WEG